

Inhoudsopgave

Inleiding.

- I. Doelstellingen 3.
- II. Plaatsing binnen het veld 4.
- III. Bronnen: het dagboek 6.
- IV. Onderzoeksmethode 8.
- V. Probleemstellingen 10.

Hoofdstuk 1: De Nederlandse inzet in Indië tussen 1945-1949. 12.

- 1.1 Historisch kader: ontwikkelingen in Nederlands-Indië 1945-1945 12.
 - 1.1.1 *Geloof in een vreedzame oplossing.* 12.
 - 1.1.2 *Van diplomatie naar militair ingrijpen.* 16.
 - 1.1.3 *De onafhankelijke Republiek Indonesië.* 18.
- 1.2 Deelnemers aan Nederlandse zijde. 19.
 - 1.2.1 *Het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger.* 19.
 - 1.2.2 *Koninklijke Landmacht: oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen.* 20.
- 1.3 Voorbereiding op de dienstijd in Nederlands-Indië. 22.

Hoofdstuk 2: Op naar Indië! De eerste indruk en het dagelijks leven in Nederlands-Indië.

- 25.
- 2.1 Geografie. 25.
- 2.2 Per schip naar Indië. 28.
- 2.3 Eerste stappen op Indische bodem. 30.
- 2.4 Levensomstandigheden. 31.
 - 2.4.1 *De Indische keuken.* 32.
 - 2.4.2 *Gezondheidsrisico's.* 33.
 - 2.4.3 *Dagbesteding en vrije tijd.* 34.
- 2.5 Conclusie. 38.

Hoofdstuk 3: Soldaten en de Indische maatschappij. Ontmoetingen met de lokale bevolking, man/vrouw relaties en religieuze tradities.	40.
3.1 Ontmoetingen tussen soldaten en burgers.	40.
3.1.1 <i>De lokale bevolking.</i>	42.
3.1.2 <i>Chinezen.</i>	44.
3.2 Man/vrouw-relaties.	47.
3.3 Religieuze tradities.	49.
3.4 Conclusie.	51.
Hoofdstuk 4. Politieke reflecties, vijandbeeld en geestestoestand.	52.
4.1 Politiek bewustzijn.	52.
4.2 Vijandsbeeld.	55.
4.3 Motivatie, moreel, moraal en ethiek.	59.
4.3.1 <i>Motivatie en moreel.</i>	59.
4.3.1. <i>Moraal en ethiek.</i>	63.
4.4 Conclusie	64.
Eindconclusie: een Nederlandse soldaat in Indië 1945-1959.	66.
Bijlage 1	70.
Bibliografie	71.

Inleiding

I. Doelstellingen

Twee dagen na de Japanse capitulatie op 17 augustus 1945 werd de onafhankelijke Republiek Indonesië uitgeroepen. De Nederlandse regering wilde aan deze uitroeping geen gehoor geven. Na de drie jaar durende Japanse overheersing van Nederlands-Indië (1942-1945) was Nederland vast besloten om haar voormalige kolonie weer in eigen handen te krijgen. Ondanks dat het moederland zelf net uit een oorlog kwam en de wederopbouw nog in de kinderschoenen stond, begon men direct gestalte te geven aan dit voornemen. Wat volgde was een missie die zich ten doel stelde 'rust en orde' te brengen, maar resulteerde in een gewelddadige koloniale oorlog. De periode 1945-1949 werd gekenmerkt door afwisselende diplomatieke druk en harde militaire acties: de zogenaamde politionele acties. Maar mede onder druk van de Verenigde Staten, tekende Koningin Wilhelmina op 27 december 1949 de soevereiniteitsoverdracht: de zelfstandige Republiek Indonesië was geboren.¹

In de periode 1945-1950 vonden ruim 120.000 Nederlandse mannen en vrouwen hun weg naar Indië om zich in te zetten om de voormalige kroonkolonie weer in Nederlandse handen te krijgen. Velen van hen onderhielden intensieve correspondentie met het thuisfront of tekenden hun belevenissen op in dagboeken. Later werden deze dagboeken in sommige gevallen bewerkt en uitgegeven in boekvorm. Met name halverwege de jaren '80 komt de grote stroom persoonlijke publicaties op gang. De dagboeken vertellen allen hun eigen verhaal en nemen weinig afstand van de gebeurtenissen gedurende de dekolonisatieperiode.² Ondanks dat er een groot aantal dagboeken gepubliceerd zijn of gebruikt voor wetenschappelijk onderzoek, is er zelden een inhoudelijk vergelijkend onderzoek naar deze dagboeken geweest. Een voorbeeld van een vergelijkende publicatie is *Last van de oorlog* (2002) door Stef Scagliola. In het inleidende hoofdstuk gebruikt Scagliola dagboeken, brieven en interviews om het laatkoloniale Nederlands-Indië te schetsen waarin de Nederlandse soldaten gedurende het dekolonisatieconflict actief waren. Vaker zijn dagboeken of andere egodocumenten gebruikt als een persoonlijke reconstructie van de gebeurtenissen waarbij de nadruk ligt op de militaire aspecten van de diensttijd. Een recent voorbeeld van een dergelijke publicatie is *Duizend dagen Indië* (2007) door Jan van Trigt.

¹ R. Kok, E. Somers en L. Sweers, *Koloniale oorlog 1945-1949. Van Indië naar Indonesië* (Amsterdam 2009) 12-13.

² H.A.J. Klooster, 'De dekolonisatie van Nederlands-Indië in belletristiek en egodocumenten,' in: R. Baay e.a (red) *Indische Letteren. Tijdschrift van de Werkgroep Indisch-Nederlandse letterkunde* 11^e jaargang, nr. 1 (1996) 57-73, aldaar 61.

In deze Masterthesis wil ik een vergelijking maken, aan de hand van een aantal thema's, tussen zeven niet eerder gepubliceerde of voor onderzoek gebruikte dagboeken van Nederlandse soldaten. Allen hebben gediend in Nederlands-Indië tussen 1946 en 1950. Vier dagboeken zijn afkomstig uit de Sweep-collectie van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie.³ Drie dagboeken zijn afkomstig uit het Legermuseum in Delft en zijn ook digitaal te raadplegen op de website van het Geheugen van Nederland.⁴ Het doel van mijn onderzoek is om aan de hand van zeven dagboeken een algemeen beeld van de diensttijd in Nederlands-Indië gedurende het dekolonisatieconflict te schetsen. Het resultaat hiervan is een indruk van de dekolonisatieperiode door de ogen van 'Jan Soldaat'.⁵ Mijn hoofdvraag luidt dan ook: hoe beschreven de Nederlandse soldaten tussen 1946 en 1950 gestationeerd op Java bepaalde aspecten van de diensttijd, te weten: 'de eerste indruk', 'levensomstandigheden', 'ontmoetingen met de lokale bevolking', 'man/vrouwrelaties', 'religieuze tradities', 'politiek bewustzijn', 'vijandsbeeld', 'motivatie en moreel' en 'moraal en ethiek' gedurende de politionele acties? En in hoeverre is er sprake van een ontwikkeling ten aanzien van deze thema's gedurende het dekolonisatieconflict?

II. Plaatsing binnen het veld.

Dit onderzoek valt hoofdzakelijk te plaatsen binnen de zogenaamde veteranenstudies, zij het dat de soldaten op het moment van handelen (nog) geen veteraan zijn. De afgelopen jaren heeft het veld dankzij een verhoogde aandacht voor de Nederlandse oorlogsveteranen aan populariteit gewonnen. Een 'veteraan' is volgens een in 1990 wettelijk vastgestelde definitie: *"Alle gewezen militairen met de Nederlandse nationaliteit die het Koninkrijk der Nederlanden hebben gediend onder oorlogsomstandigheden of daarmee overeenkomende situaties, inclusief vredesmissies in internationaal verband."*⁶ Enerzijds is hiermee de groep personen die onder het begrip 'veteraan' vallen duidelijk afgebakend. Anderzijds laat de definitie ruimte voor interpretatie. Het begrip 'oorlogsomstandigheden' bijvoorbeeld is op verschillende manieren uit te leggen: zo kan het dat militairen die deelnamen aan de humanitaire missie in Rwanda, toch de status van veteraan hebben gekregen omdat situatie in Rwanda was dermate bedreigend was. Naast militairen worden ook enkele 'gemilitariseerde burgers' onder het begrip geschaard, zoals de koopvaardijlieden tijdens de Tweede Wereldoorlog.⁷ Ook wordt er een onderscheid gemaakt tussen de zogenaamde

³ De Sweep-collectie bestaat uit ruim 200 schenkingen van oud Nederlands-Indië veteranen of hun familie. Behalve dagboeken bevat de Sweep-collectie ook brieven, fotoboeken, propagandamateriaal en voorwerpen. De collectie stelt zich ten doel dit waardevolle Indië materiaal te bewaren voor het nageslacht en beschikbaar te stellen voor onderzoek www.defensie.nl/nimh

⁴ www.geheugenvannederland.nl

⁵ Aanduiding in de volksmond voor een eenvoudige, 'gemiddelde' Nederlandse soldaat.

⁶ Stichting het Veteraneninstituut, *Factsheet 18: veteranenstatus* (Doorn 2008) 1.

⁷ Veteraneninstituut, *Factsheet 18*, 1-2.

‘oude’ en ‘jonge’ generatie. Onder de eerste categorie vallen ex-militairen uit de Tweede Wereld oorlog, Indië-veteranen (1945-1962) en de Korea oorlog (1950-1955). Onder de tweede categorie worden militairen geschaard die deelgenomen hebben aan conflictsituaties en vredesmissies na 1979.⁸ Uiteraard richt ik mij op de eerste categorie veteranen.

Tot de jaren '80 bestond het beleid ten aanzien van veteranen alleen uit de betaling van pensioenen aan oorlogsslachtoffers en hun nabestaanden en enkele voorzieningen op het gebied van wonen en werken. Andere zorg werd vooral door particuliere initiatieven verleend.⁹ Midden jaren '80 nam de aandacht voor veteranen in Nederland sterk toe. Enerzijds was er veel maatschappelijke aandacht voor de jonge generatie ‘veteranen’ die deelnamen aan verschillende VN en NAVO-vredesoperaties, zoals in Libanon. Anderzijds stelden de ‘oude’ veteranen, met name de Indië-veteranen, zich te weer tegen de negatieve berichtgeving in de media omtrent de vermeende oorlogsmisdaden begaan in Nederlands-Indië en het gebrek aan erkenning. Rond 1985 hadden de meeste Indië-veteranen de pensioengerechtigde leeftijd bereikt. Ze hadden nu meer tijd en behoefte om hun ongenoegens te uiten en de in hun ogen miskende positie van veteranen aan te pakken.¹⁰

In 1985 zag de eerste officiële belangenvereniging van Indië-veteranen het licht en velen zouden volgen. Langzaam stelden ook de media de veteranen in een positiever daglicht en in 1988 werd het Indië-monument in Roermond onthuld.¹¹ Met de wetsbepaling in 1990 was hun status definitief erkent. Hoofdpijnen binnen Defensie sinds het in 1990 opgestelde beleid zijn onder andere: het verhogen van erkenning, respect en nazorg. In de jaren '90 kreeg het beleid steeds meer invulling en kregen de Indië-veteranen eindelijk de erkenning en zorg die zij nodig hadden.¹² Met de erkenning van de veteranenstatus en de ontwikkeling van een toegespitst beleid, steeg ook het aantal studies in Nederland naar veteranen sterk. Vanuit diverse disciplines werd onderzoek gedaan naar een breed scala van onderwerpen zoals erkenning en waardering binnen de samenleving, traumaverwerking en herinnering.¹³ Binnen de veteranenstudies is veel gebruik gemaakt van ‘oral history’: het onderzoeken van een tijdsperiode door middel van het afnemen van

⁸ C.A.J. ten Anscher, J.G.A. Leijh en J.R. Schoemaker, ‘Personeelsbeleid binnen de krijgsmacht’ in: E.R. Muller e.a. (red) *KrijgsmachtL studies over de organisatie en het optreden* (2004) 443-479, aldaar 461.

⁹ Stichting het Veteraneninstituut, *Handboek Veteraan* (Doorn 2010) 10-11.

¹⁰ Ten Anscher, Leijh en Schoemaker, ‘Personeelsbeleid binnen de krijgsmacht’, 463.

¹¹ G.A. Algra, M. Elands en J.R. Schoemaker, ‘The times, they are changing... Veteranen en het veteranenbeleid in Nederland.’ (Den Haag 2007) 4.

¹² Ten Anscher, Leijh en Schoemaker, ‘Personeelsbeleid binnen de krijgsmacht’, 463.

¹³ H. Van den Bergh, S. Scagliola en F. Wester (red.), *Wat veteranen vertellen. Verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties* (Amsterdam 2010) 8.

interviews.¹⁴ Een zeer recente studie aan de hand van oral history is *Wat veteranen vertellen* (2010), onder redactie van Hans van den Bergh, Stef Scagliola en Fred Wester. Deze groep wetenschappers heeft ieder een andere invalshoek genomen bij het (her)interpreteren van in de jaren '70 afgenomen interviews met veteranen uit verschillende conflictsituaties.¹⁵ In mijn thesis gebruik ik echter alleen dagboeken. Binnen de veteranenstudies wordt weinig met dagboeken gewerkt. Door in dit onderzoek juist wel gebruik te maken van deze bronnen, kunnen de dagboeken mij een nieuwe invalshoek verschaffen.

III. Bronnen: het dagboek.

Een dagboek is een egodocument. De term is ontwikkeld door historicus Jacques Presser. Hij introduceerde zijn concept rond 1950. Presser doelde met de term egodocumenten op een verzamelnaam voor biografieën, memoires, dagboeken en persoonlijke brieven. Deze historische bronnen worden gekenmerkt door de in de tekst constante aanwezigheid van een 'ik', of in een enkel geval in een derde persoonsvorm. Met andere woorden: een document waarin de schrijver zijn of haar aanwezigheid opzettelijk of onbedoeld onthult.¹⁶

Ten tijden van de introductie van de term 'egodocument' in de jaren vijftig, werden de persoonlijke geschriften niet als objectieve historische bron gezien. Nederlandse historici trokken de betrouwbaarheid van het egodocument in twijfel. Pas in de loop van de jaren '70 en '80 werd het egodocument in Nederland op waarde geschat, mede dankzij de opkomst van nieuwe historische stromingen zoals de mentaliteitsgeschiedenis, vrouwengeschiedenis en microgeschiedenis. Egodocumenten konden nieuwe onderzoeksvragen beantwoorden, zoals de belevingswereld van historische figuren of aspecten uit het leven van onderbelichte groepen als vrouwen en arbeiders. In de jaren '90 nam het gebruik van egodocumenten wederom een vlucht dankzij de verhoogde beschikbaarheid en verwierf het ook bij niet-Nederlandse historici aan status.¹⁷ Ondanks de vergrote beschikbaarheid van egodocumenten en het stijgende gebruik voor historisch onderzoek zijn er ook nog steeds beperkingen aan het gebruik van egodocumenten. Het onderzoek wordt altijd beperkt door de taal van de onderzoeker en de taal waarin het document geschreven is.¹⁸

¹⁴ J. Tosh, *The pursuit of History. Aims, methods and new directions in the study of modern history* (Harlow 1984) 315-321.

¹⁵ Van den Bergh, Scagliola en Wester (red.), *Wat veteranen vertellen*, 8.

¹⁶ R. Dekker, 'De erfenis van Jacques Presser: waardering en gebruik van egodocumenten in geschiedwetenschap', in: *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, vol 29, nr. 1 (2002)13-37, aldaar 14.

¹⁷ M. Huisman, *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt 1850-1918* (Rotterdam 2008) 17-22.

¹⁸ Dekker, 'Introduction', 14.

Een dagboek is een persoonlijke schriftelijke weergave van belevenissen. Deze optekening gebeurt meestal binnen korte tijd na de daadwerkelijke ervaring. Hoewel het dagboek zekere gelijkenissen kent met de autobiografie of memoires, moet het dagboek niet verward worden met deze egodocumenten. Een dagboek wordt altijd direct opgetekend, en reflecteert aan de actuele gebeurtenissen, terwijl memoires en autobiografieën vaak pas na afloop van een bepaalde periode worden geschreven. Hierdoor is de auteur van bijvoorbeeld een memoire in staat om een meer samenhangend verhaal te produceren met een duidelijke verhaallijn en een plot.¹⁹

Het dagboek heeft onder historici een problematische status. Rudolf Dekker noemt het de ‘paradox van het egodocument.’ Hiermee doelt hij op het vermogen van een dagboek om een lezer mee te nemen naar vervlogen tijden, maar tegelijkertijd trekken historici de betrouwbaarheid van een dagboek in twijfel. Dagboeken zouden slechts een illusie van de werkelijkheid zijn.²⁰ Juist omdat de auteur zo verbonden is met de werkelijkheid, zal hij of zij alleen datgene opschrijven dat op hem of haar direct van toepassing is of wat hij of zij belangrijk genoeg vindt om op te schrijven. Het eindresultaat is een zeer persoonlijke maar ook gefilterde en subjectieve weergave van een tijdsbeeld.²¹ Behalve subjectiviteit moet ik ook rekening houden met censuur. In kampementbladen zoals *Wapenbroeders* verschenen bijvoorbeeld wekelijks cartoons waarin de soldaten werden opgeroepen om over de voortgang van de missie geen uitspraken te doen.²² Dat deze censuur ook na afloop kan worden toegepast blijkt wel uit het dagboek van H. van der Sluis. Hierin ontbreken een aantal pagina’s, geschreven gedurende de eerste politionele actie (21 juli – 5 augustus 1947).²³

De dagboeken van ‘Jan Soldaat’, afkomstig van het NIMH en het Legermuseum, zijn willekeurig gekozen. Hierdoor is er grote variatie in rang en functie binnen het leger, plaats van handelen, periode van aanwezigheid en looptijd, relatie met het thuisfront, maar ook verschillen de dagboeken in omvang, vorm en stijl. In totaal heb ik zeven dagboeken gebruikt, geschreven door zowel oorlogsvrijwilligers als beroepsmilitairen. De militairen zijn allen in Nederland geboren jongemannen, soldaten uit het Koninklijk Nederlands-Indië Leger heb ik buiten beschouwing gelaten. Om die reden dat ik een beeld wil schetsen van jongemannen en hun beleving van Nederlands-Indië zonder eerdere tropenervaring. Alle auteurs zijn afkomstig uit dezelfde

¹⁹ J. Van der Hoek, ‘Geen haat, maar afkeer’ *Japane kampbewakers in de ogen van geïnterneerden in Nederlands-Indië. Een vergelijking van dagboeken, memoires en interviews* (Rotterdam 2006) 21-24.

²⁰ Dekker, ‘De erfenis van Jacques Presser’, 33-37.

²¹ B. Siertsema, *Uit de diepten. Nederlandse egodocumenten over de nazi concentratiekampen* (Vught 2007) 89-94.

²² Legervoorlichtingsdienst, ‘Wapenbroeders, een uitgave van en voor de strijdkrachten in Nederlandsch-Indië.’ Jaargang 1 (Batavia 1947).

²³ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949, 21 juli- 5 augustus 1947. Inv. nr. 057/Losse stukken/5410, Collectie NIMH Den Haag.

leeftijdscategorie, te weten tussen de 20 en 25 jaar oud. Van de zeven jonge rekruten waren er twee die zich vrijwillig hadden ingeschreven teneinde de verdediging van het vaderland. De andere vijf waren dienstplichtigen. Een van de vrijwilligers diende bij de marine. Hij heeft zowel de wateren rond Java als de wateren rond Sumatra bevaren, en is ook enkele weken in de omgeving van Batavia gestationeerd geweest. De zes andere soldaten waren onderdeel van de grondtroepen, waarbij een aantal in gevechtssituaties dienden, maar anderen bijvoorbeeld een administratieve functie vervulden. Een van de soldaten heeft zijn tijd in Indië niet overleefd, de laatste aantekening in zijn dagboek waarin zijn overlijden kenbaar gemaakt wordt, is geschreven door een collega.²⁴ Persoonlijke achtergrond zoals geboorteplaats, sociaal milieu en opleiding heb ik buiten beschouwing gelaten.

De dagboeken variëren in vorm, stijl en omvang. Sommigen van de auteurs hebben er voor gekozen om per dag een notitie te maken, andere per week of maand. In weer andere gevallen is er geen duidelijke stijl te ontwaren, maar zijn de aantekeningen soms per dag, dan weer per week of zelfs per maand bijgehouden. Soms ontbreken er hele tijdsperiodes van dagen of weken. De notities verschillen ook van een aantal korte steekwoorden of bondige zinnen tot zeer uitvoerige beschrijvingen. In de korte notities worden vaak alleen maar de dagbesteding vermeld, terwijl in de langere aantekeningen meer gedachten en gevoelens worden verwoord. Maar ook hierin zijn de auteurs niet altijd even consequent en zijn de verschillen groot. Ook de looptijd is verschillend, variërend van een aantal maanden tot enkele jaren. De omvang is, mede door het verschil in stijl en looptijd, verschillend: variërend van een tiental pagina's tot meer dan honderdvijftig pagina's. Tot slot zijn zes dagboeken met de hand geschreven, waarvan een ook voorzien is van prachtige kleuren illustraties, gemaakt door de auteur zelf. Eén dagboek is uitgetypt aan de hand van in Indië gemaakte notities, maar de auteur vermeldt in de inleiding dat hij wel de originele vorm en stijl heeft behouden.

IV. Onderzoeksmethode

De dagboeken vergelijk ik aan de hand van een aantal thema's. Vooraf heb ik eerst een aantal hypothetische thema's opgesteld. Ten eerste 'de eerste indruk': hieronder vallen alle passages waarin een auteur zijn eerste ontmoeting met Nederlands-Indië beschrijft. Ten tweede thema is 'politiek bewustzijn' waarin ik alle passages over de Nederlandse besluitvorming ten aanzien van Nederlands-Indië, zoals referenties aan akkoorden of overeenkomsten en verkiezingen, heb proberen te vatten. Ten derde het thema 'ontmoetingen met lokale gemeenschappen', dit

²⁴ Dagboek J. van Noorloos (juni 1947 – september 1947) 30 september 1947, inv. nr. Onbekend, nog niet gearchiveerd, Collectie NIMH Den Haag.

onderwerp behelst alle opmerkingen die de auteurs maken over de relatie en ontmoetingen met niet-Nederlandse eilandbewoners. Bij de behandeling van dit thema schenk ik bijzondere aandacht aan de Chinese gemeenschap, welke een aparte positie binnen de Indische samenleving bekleedde. Ontmoetingen tussen twee culturen, bevolkingsgroepen of religies zijn in meerdere wetenschappen uitvoering onderzocht. In de meeste gevallen ligt het de nadruk in deze studies op ongelijkheid en historische omstandigheden waarin bevolkingsgroepen elkaar als 'de ander' bestempelen. Het bestempelen van een gemeenschap tot 'de ander' heet 'othering', een proces van in- en uitsluiting waardoor men 'de ander' bepaalt.²⁵ Door het beschrijven van vreemde 'tot een ander makende' kenmerken construeert men 'de ander'. De identiteit 'de ander' kan positief, negatief of allebei zijn, afhankelijk van de situatie en de persoon die 'de ander' bepaalde kenmerken, zoals ras, geslacht, klasse of etniciteit toedicht. Negatieve 'othering' komt vrijwel altijd voort uit een onevenwichtige relatie, waarin de negatieve 'zij' ondergeschikt is aan de positieve 'wij'.²⁶

'De ander' bestaat dus niet, maar is altijd een constructie. 'Othering' gedurende de hoogtijdagen van het Europees expansionisme vatte Edward W. Said samen in het begrip Orientalisme. Hiermee doelde hij op het positioneren van de verlichte, geciviliseerde Westerse (Europese) maatschappij tegenover het woeste, ongeciviliseerde Oosten. Dit had ten doel de Westerse identiteit te creëren en de dominante positie van Europa in de gekoloniseerde (Oosterse) gebieden te verantwoorden. Tevens ligt in het afzetten van 'West' tegen 'Oost' een zoektocht naar bevestiging van de Westerse identiteit.²⁷ In Nederlands-Indië wordt het verschil tussen de soldaten en de lokale bevolking benadrukt in de voorlichting die de troepen kregen alvorens hun vertrek naar Indië. Bijvoorbeeld in informatieboekjes waarin hele hoofdstukken worden gewijd aan de omgang met het volk, hun gewoonten en gebruiken.²⁸ In de dagboeken is dit proces van 'othering' ook aanwezig, bijvoorbeeld in de beschrijvingen van uiterlijke kenmerken, culturele eigenschappen en passages of het gebruik van woorden uit de Maleise taal. Hierdoor benadrukken de soldaten het wij/zij-gevoel. In deze thesis zal 'othering' echter beperkt worden uitgewerkt, omdat dit proces niet op alle thema's van toepassing is.

In zekere zin toont het voorgaande thema 'ontmoetingen met de lokale bevolking' enkele overlappings met het vierde thema: 'vijandsbeeld'. Hoewel de soldaten in eerste instantie uitgingen van een vreedzame missie, kwam het in de praktijk wel degelijk tot gewapende

²⁵ S. Mills, *Discourse* (New York 1997) 106-118.

²⁶ G. Petros, e.a. 'HIV/AIDS and 'othering' in South Africa: The blame goes on.' in: *Culture, Health and Sexuality*, vol 34, no.1 (Oxford 2006) 67-77, aldaar 68.

²⁷ E.W. Said, *Orientalism*, (New York 1978) 1-4.

²⁸ Marsman en Stroink, *Omgangsvormen, zeden en gewoonten op Java*, (Surabaya ca 1945) 5.

ontmoetingen met de lokale bevolking. In deze passages beschrijven de auteurs ook in de meeste gevallen hun beeld van de vijand en daarmee 'de ander'. Een vijfde thema is het overkoepelende 'religieuze tradities', hieronder vallen alle opmerkingen over het praktiseren van lokale religie. Een zesde categorie is het thema 'man/vrouw relaties', hoewel dit niet bij alle dagboeken is waar te nemen. Dit thema beslaat alle opmerkingen de omgang met lokale vrouwen. Deze ontmoetingen vallen weliswaar binnen het derde thema 'ontmoetingen met lokale gemeenschappen', maar er is niet alleen sprake van een treffen tussen zowel twee culturen, alsmede tussen twee verschillende geslachten. Er is sprake van een 'dubbele ander' en daarom behoeft dit thema een aparte behandeling. Het laatste thema heb ik 'levensomstandigheden en vrije tijd' genoemd: hieronder vallen onder andere passages over behuizing, het klimaat, eten, sport en spel en uitstapjes of excursies. Tijdens het lezen bleken de door mij vooraf opgestelde categorieën niet afdoende en was ik genoodzaakt nog twee thema's toe te voegen namelijk 'motivatie en moreel' en 'moraal en ethiek'.

Tenslotte heb ik gelet op eventuele veranderingen ten aanzien van de verschillende thema's. De Nederlandse visie op het dekolonisatieconflict was niet stabiel of eenduidig. Aanvankelijk werd er uitgegaan van een vreedzame oplossing maar al snel bleek dat dit niet mogelijk was. Hierdoor veranderde de aard van het conflict. Dit omslagpunt zal ik in het volgende hoofdstuk verder uitwerken. Doordat de aard van het conflict veranderde, is het interessant om de passages chronologisch te behandelen zodat wellicht een bepaalde ontwikkeling zichtbaar wordt.

V. Probleemstellingen

In deze Master thesis zal ik in een vergelijkend onderzoek aan de hand van een aantal subvragen een algemeen beeld proberen te schetsen van de dienstitijd in Nederlands-Indië tussen 1946 en 1950 door de ogen van 'Jan Soldaat'.

Om een antwoord op mijn hoofdvraag te formuleren dien ik eerst een aantal subvragen te beantwoorden. De subvragen zijn gekoppeld aan de hierboven genoemde thema's en ik werk deze uit in mijn tweede, derde en vierde hoofdstuk. In het eerste hoofdstuk zal ik de historische context schetsen. Beginnende met het geloof in een vreedzame oplossing na de uitroeping van de Republiek Indonesië in 1945, de intensivering van het conflict met het uiteindelijke opnemen van de wapens gedurende de politionele acties tot de overdracht van de soevereiniteit eind 1949. Ook zal ik een kort overzicht geven van de deelnemers in de strijd aan Nederlandse zijde. Tot slot zal ik in dit hoofdstuk ook de voorlichting aan de militairen over Indië kort behandelen. Kennis die de soldaten voor hun aankomst in Nederlands-Indië over het gebied en bevolking hadden opgedaan, kunnen van invloed zijn geweest op de beeldvorming onder de soldaten.

In het tweede hoofdstuk zal ik de thema's 'de eerste indruk' en 'levensomstandigheden' behandelen. Hoe ervoeren de jonge mannen de lange reis per schip en hun eerste kennismaking met Indië? Het leven in Nederlands-Indië verschilde sterk van het wonen in Nederland. Tijdens de reis hadden de soldaten hier al kennis van genomen. Het eten, hygiënische voorschriften en gezondheidsrisico's waren anders dan de soldaten gewend waren; hoe gingen de soldaten hiermee om? Tenslotte zal ik in dit hoofdstuk ook de invulling van vrije tijd behandelen.

In het derde hoofdstuk zal ik ontmoetingen met de lokale bevolking en de reflecties daarop behandelen aan de hand van de thema's 'ontmoetingen met de lokale bevolking', 'man-vrouw relaties' en 'religieuze tradities'. Tussen deze thema's is vaak sprake van overlap. Zoals ik in de voorgaande paragraaf heb beschreven is het proces van 'othering' in deze thema's van belang. Welk karakter hadden de ontmoetingen met de lokale bevolking? Veranderde de aard van deze relaties in de loop van de strijd? Hoe gingen de soldaten om met de lokale vrouwen? En hoe reageerden de militairen op de lokale religieuze tradities? Waren de soldaten tolerant of juist niet?

In het vierde hoofdstuk zal ik zowel de thema's 'politiek bewustzijn' 'vijandsbeeld', als 'motivatie en moraal' en 'moreel en ethiek' uitwerken. Omdat deze thema's elkaar sterk beïnvloeden zal ik deze samen in een hoofdstuk behandelen. Wat kregen de jonge militairen mee van de politieke besluitvorming in Nederland en hoe reageerden zij hierop? Hoe zag men de 'vijand' en veranderde dit beeld in de loop van de jaren? Was het vijandsbeeld van invloed op de motivatie en het moreel onder de troepen? Welke motivatie hadden de soldaten om naar Indië te gaan? Hoe was het moreel onder de troepen en hoe veranderde dit in de loop van het conflict? Hadden motivatie en moreel ook invloed op de moraal?

Tot slot zal ik in mijn slotbeschouwing de drie lijnen, grofweg een indruk van de dagelijkse bezigheden, omgang met de lokale bevolking en algehele geestestoestand van 'Jan Soldaat' weer bij elkaar knopen en zo een algemeen beeld proberen te schetsen van de dienstitijd van een militair in Nederlands-Indië. Aan de hand van de analyse van de verschillende thema's ontstaat er een indruk hoe een Nederlandse jongeman zijn tijd in 'de Oost' beleefde en hoe (elementen uit) dit beeld eventueel veranderden in de loop van de dekolonisatieperiode.

Hoofdstuk 1: De Nederlandse inzet in Indië tussen 1945-1949.

In dit hoofdstuk zal ik een overzicht geven van de historische context gezien vanuit de Nederlandse invalshoek. De periode 1945-1949 wordt gekenmerkt door enerzijds diplomatie en anderzijds hard militair ingrijpen. Gedurende het conflict veranderde in de Nederlandse optiek de aard en inzet van de dekolonisatiestrijd. Deze omwenteling wordt zichtbaar na eerste politieke actie in augustus 1947. Voor deze datum denkt de Nederlandse overheid de overhand te hebben in het dekolonisatieconflict. Militair ingrijpen om het voormalige Nederlands-Indië weer bij het moederland in te lijven, wordt gesteund door de regering én het Nederlandse volk. Maar na het einde van de eerste actie keert het tij zich echter tegen de Nederlandse plannen voor een federatief Indonesië als onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden. De periode tussen augustus 1947 en december 1949 kenmerkt zich door een verharding van de strijd. De onophoudelijke guerrilla-activiteiten van de republikeinse troepen putten de Nederlandse soldaten echter langzaam uit. Ondertussen gaan de onderhandelingen door zonder dat er veel resultaten worden geboekt. Vernietiging van de ontluikende Republiek wordt gezien als de enige oplossing. Maar een tweede politieke actie biedt geen uitkomst en daarnaast is de positie van Nederland op het internationale toneel onhoudbaar geworden. Uiteindelijk moet Nederland afstand doen van haar koloniale bezittingen in 'de Oost'.²⁹

Het verloop van de strijd en de veranderende Nederlandse houding ten aanzien van de Republiek naar mate het conflict escaleert, zal ik in dit hoofdstuk verder uitwerken. Tevens geef ik een overzicht van de Nederlandse troepen op Indonesische bodem, welke bestonden uit leden van het Koninklijk Nederlands Indonesische Leger, het KNIL en soldaten van de Koninklijke Landmacht. Tot slot zal ik een beeld schetsen van de voorlichting en voorbereiding die de soldaten op hun dienstitijd kregen.

1.1 Historisch kader: Ontwikkelingen in Nederlands-Indië 1945-1949.

1.1.1 Geloof in een vreedzame oplossing.

²⁹ H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996) 281-283.

Op 17 augustus 1945, twee dagen na de Japanse capitulatie, riepen de republikeinse leiders Achmed Soekarno en Mohammed Hatta de onafhankelijke Republiek Indonesië uit. De nationalisten vormden een regering en namen het bestuur op Java en Sumatra over. De Nederlandse regering was echter van mening dat een Indië zonder Nederlandse sturing niet zou kunnen bestaan en was daarom niet bereid om de onafhankelijkheid te accepteren. Maar terugkeer naar de vooroorlogse situatie achtte men ook onmogelijk: een geleidelijk dekolonisatieproces waarin de Nederlandse regering de touwtjes stevig in handen wilde houden, had de voorkeur. Het Nederlandse volk was ook van mening dat de voormalige kolonie behouden moest worden, het was immers 'de kurk' waar Nederland op dreef. Daarnaast zou volgens velen het verlies van Nederlands-Indië betekenen dat Nederland haar positie als machtige speler op het internationale toneel zou moeten inruilen voor die van een kleine onbelangrijke tweederangs natie. De meerderheid van de Nederlandse bevolking opteerde voor een zelfstandig en onafhankelijk Indonesië, zij het als onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden.³⁰

Tijdens grofweg de laatste twee jaren onder Japans bewind waren er echter een aantal radicale veranderingen binnen de Indonesische samenleving opgetreden, die gedurende het dekolonisatieconflict van belang zouden blijken. Ten eerste groeide de Japanse bereidheid om de Indonesiërs te steunen in hun onafhankelijkheidswens. In de loop van 1945 werd door de Japanse regering een commissie opgericht die de mogelijkheid van een onafhankelijk Indonesië onder de loep moest nemen. Uiteindelijk zegde de Japanse troepen toe Indonesië op 24 augustus 1945 onafhankelijkheid te verlenen. De toezegging zorgde vooral op Java voor een verhoging van nationalistische sentimenten. Een tweede verandering onder het Japanse bewind was popularisering van nationalistische gevoelens en het ontstaan van een groter politiek bewustzijn onder Indonesische jongeren. In internaten ondergingen jeugdige leden van de Indonesische elite een strenge militaristische en nationalistische training geschoeid op Japanse leest. Uiteindelijk leidde dit tot de vorming van *pemoeda's*, dat letterlijk jongeren of jeugd betekend. Aanvankelijk waren dit jongeren afkomstig uit de elite, maar later werden ook jongelui van lagere komaf gerekruteerd.³¹

In september 1945 kwamen in Jakarta, zoals het voormalige Batavia nu heette, de eerste geallieerde Britse troepen aan. In die zelfde periode kwam ook Luitenant- Gouverneur -Generaal Hendrik Van Mook terug naar Nederlands-Indië. Van Mook had voor de Japanse bezetting de hoogste gezagdragende functie bekleed en begon nu aan de voorbereidingen voor de Nederlandse

³⁰ J.A.A. Van Doorn, *De laatste eeuw Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994) 240-249.

³¹ J. Van Goor, *Indië/Indonesië. Van kolonie tot natie* (Utrecht 1987) 90-95.

machtsovername. Bij van Mook's terugkeer werd voor zowel voor de Britse troepen als voor de Nederlandse regering de ernst van de zaak snel duidelijk. Overal hingen Indonesische vlaggen en trams reden rond met leuzen als *'fight for self-determination'* en *'we don't like the Dutch'*. Door de leuzen zowel in het Maleis als in het Engels te schrijven, wilden de nationalistes zowel aan de eigen bevolking als aan de internationale gemeenschap duidelijk maken dat men van geenszins was om terug te keren naar de vooroorlogse situatie.³²

De revolutionaire stemming na uitroeping van de Republiek in Jakarta verspreidde zich ondertussen als een olievlek over de eilanden. Spanningen tussen het geallieerde leger, Indische Nederlanders, Nederlanders en nationalistische groeperingen stegen. In de periode tussen september 1945 en het voorjaar van 1946 escaleerde de situatie en mondde uit in een gewelddadige periode, ook wel bekend als de *'bersiap-periode'*.³³ Uiteindelijk bereikte het nieuws over de kritieke situatie in Nederlands-Indië ook Den Haag. Voor de regering was het nu wel duidelijk dat de intenties van de Indonesische republikeinen serieus genomen dienden te worden. Men besluit tot het zenden van troepen om 'rust en orde' in Nederlands-Indië te herstellen. Toen de eerste Nederlandse troepen in Batavia aankwamen, moesten zij zich echter voegen naar de Britten die het bestuur in de Indische Archipel in handen hadden. In plaats van in Indië aan land te gaan, werden de schepen door het Britse leger naar Malakka gestuurd. Het zou uiteindelijk nog tot medio 1946 duren voordat de eerste Nederlandse troepen voet aan wal zetten.³⁴

Van Mook leidde namens Nederland de eerste onderhandelingen met de Indonesische delegatie onder aanvoering van de gematigd nationalistische minister-president Sjahrir. Op 10 februari 1945 presenteerde Nederland haar eerste plannen. Men stelde een overdrachtsperiode onder Nederlands gezag voor van tussen de 25 en 30 jaar. Daarna zou deze zogenaamde rijksraad plaats maken voor een federaal opgesplitst Indonesië.³⁵ In de eerste Nederlandse plannen van februari 1946 kwam de Republiek Indonesië dus niet eens voor: Nederland had geen intentie om de Republiek onafhankelijkheid te verlenen. Ondanks dat het voornemen van meet af aan onhaalbaar was, wilde Den Haag toch over dit plan in conclaaf gaan met de Indonesische delegatie. Op voorstel van Londen volgde later toch een concessie aan Nederlandse zijde door de Republiek als onderdeel van een federaal Indonesië in de plannen op te nemen. In ruil voor deze toezegging zou het Britse

³² H. Buiten, *Nederlands-Indië (1830-1949). Een kolonie in ontwikkeling* (Utrecht 1993) 127.

³³ *Bersiap* staat voor 'Wees paraat!' en was de strijdleus van de Indonesische jongerenmilities, *pemoeda's*. Gedurende de *bersiap*-periode was er sprake van excessief geweld tegen alles wat (half)blank of de schijn van samenwerking met blank had.

³⁴ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 109-113.

³⁵ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 282-284.

leger tot eind 1946 in de Indische archipel blijven en tevens meer Nederlandse troepen toe laten op de eilanden.³⁶

De eerste gesprekken tussen Nederland en de Republiek op de Hoge Veluwe- conferentie van april 1946 liepen echter op niets uit. Na de mislukking van de onderhandelingen op de Hoge Veluwe werd in juli 1946 een tweede poging gedaan. Op 14 oktober 1946 kwam het tot een wapenstilstand en de vaststelling tot een 'demarcatielijn' die door beiden kanten dienden gerespecteerd worden om een vreedzame oplossing voor het conflict te bespoedigen.³⁷

In de loop van 1946 moest de Indonesische regering, die inmiddels was uitgeweken naar Yokyakarta, toezien hoe de Nederlandse troepen op Java en Sumatra stelling namen. De Indonesische onderhandelaars begonnen in te zien dat zij concessies moesten gaan doen voordat de Republiek met militair geweld van de kaart zou worden geveegd. De onderhandelingen tussen de Republiek en haar voormalige kolonisator kwamen weer op gang en op 15 november 1946 kwam men tot een principe akkoord, het zogenaamde akkoord van Linggadjati. Het akkoord hield in dat de Republiek als feitelijk machthebber op Java, Sumatra en Madoera erkent zou worden. Ook zouden de Republiek en Nederland samenwerken bij het opzetten van de Verenigde Staten van Indonesië: deze zou bestaan uit de Republiek, Borneo en Oost-Indonesië³⁸. Verder zou er een Nederlands-Indonesische Unie worden opgezet, die in 1949 in werking zou treden. Deze Unie, waarin Nederland aan het hoofd zou staan, zou gemeenschappelijke belangen zoals defensie, economische zaken en buitenlandse betrekkingen behartigen.³⁹

De reacties op het akkoord uit het buitenland waren positief. Men verwachtte dat de overeenkomst definitief zou zijn. Het verlies van Nederlands-Indië lag volgens velen in de lijn van de toenmalige ontwikkelingen op het politieke wereldtoneel. Maar op 23 november veranderde de Nederlandse regering van gedachte en besloot het verdrag als zodanig niet te aanvaarden. Op 30 november 1946 worden twee documenten toegevoegd om het verdrag 'aan te kleden'.⁴⁰

Het 'aangeklede' akkoord wordt in maart 1947 nog wel ondertekend, maar was toen eigenlijk al gedoemd om te mislukken. In feite was het een akkoord tussen twee partijen die heel

³⁶ C.V. Lafeber, *Met klewang en knuppel. Vierhonderd jaar Nederlands- Indonesische betrekkingen* (Goirle 2000) 260.

³⁷ Buiten, *Nederlands-Indië (1830-1949)* 132.

³⁸ De buitengewesten waren eerder door Van Mook verenigd in Oost-Indonesië om tegenwicht te bieden aan het dominantere Java.

³⁹ Van Goor, *Indië/Indonesië*, 40-42.

⁴⁰ Nieuw Guinea zou buiten het akkoord worden gehouden en een aparte status verkrijgen. Daarnaast zou de Republiek de Nederlands-Indische staatsschuld moeten overnemen en accepteren dat het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië haar activiteiten kon voortzetten. (Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 187-193.)

iets anders wilde dan in de overeenkomst was opgetekend. Waar aan Nederlandse kant wordt vastgehouden aan de eindverantwoordelijkheid, wil men aan republikeinse kant meer onafhankelijkheid. Ondanks de overeenkomst wordt het akkoord niet nageleefd. Daarnaast stond de Nederlandse regering onder zware economische druk.⁴¹ De kolonie was voorheen een van de grote inkomstenbronnen voor de Nederlandse schatkist geweest, maar door het slepende dekolonisatieconflict dreigde een financieel bankroet. Na nog een aantal vruchteloze pogingen om het republikeinse kamp te winnen voor de federatieplannen, stelde Generaal Van Mook een ultimatum dat afliep op 17 juli 1947.⁴²

1.1.2 Van diplomatie naar militair ingrijpen.

Na het aflopen van het ultimatum startte op 21 juli de eerste politionele actie. Na de eerste actie zou nog een tweede politionele actie (19 december 1948 - 5 januari 1949) volgen. In de geschiedschrijving gaat de aandacht voornamelijk uit naar deze politionele acties. Zij worden beschouwd als het hoogtepunt van het Nederlandse optreden. In de praktijk lag dit echter anders: de acties waren van relatief korte duur en ook tijdens de officiële wapenstilstanden werd de guerrillastrijd voortgezet.⁴³ Er werd uit diplomatieke overwegingen bewust gekozen voor de term 'politionele' actie, waarmee werd benadrukt dat volgens het de Nederlandse regering niet ging om een 'militair' ingrijpen, maar op de afhandeling van een binnenlands 'geschil'. De politie was immers belast met het herstellen van de openbare orde.⁴⁴ In de praktijk was er echter sprake van een gewapend conflict tussen Indonesische en de Nederlandse troepen. De gedachte dat militair ingrijpen de Republikeinen op andere gedachte zou brengen was totaal achterhaald. Maar het oude koloniale standpunt waarin Nederland zorg zou moeten dragen voor Indië was nog niet verdwenen.⁴⁵

De eerste politionele actie stond ook wel bekend als Operatie Product. De actie dankt haar naam aan de beoogde doelen: het bezetten van belangrijke fabrieken en plantages op Java en Sumatra. De Nederlandse regering verwachtte door de economisch strategische gebieden te bezetten enerzijds de export van deze producten weer op gang te helpen. Anderzijds dacht men een betere onderhandelingspositie af te dwingen en zo de Republiek te forceren zich aan het eerder ondertekende akkoord van Linggadjati te houden. De operatie verliep uiterst efficiënt: binnen twee weken waren de meeste beoogde gebieden weer in Nederlandse handen. Op West-

⁴¹ M. Bossenbroek, e.a. (red), '47: De dekolonisatie' in: *Weerzien met Indië* (Zwolle 1995) 1127.

⁴² Scagliola, *Last van de oorlog*, 28-29.

⁴³ M. Bossenbroek, e.a (red), '48: De politionele acties' in: *Weerzien met Indië* (Zwolle 1995) 1159-1160.

⁴⁴ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 205-207.

⁴⁵ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 241.

Sumatra werden de plantagegebieden rond Medan veroverd. Op de oostelijke helft van het eiland werden olieraffinaderijen en mijngebieden bezet. Java werd zo goed als helemaal ingenomen, met uitzondering van het onvruchtbare Bantam en de regio rondom het republikeinse bolwerk Yokyakarta. Op veel plaatsen ondervond het Nederlandse leger weinig tegenstand en daar waar de republikeinse troepen wel weerstand boden, wisten de Nederlandse eenheden de Indonesische milities eenvoudig onschadelijk te maken. Ondanks het voorspoedig verlopen van de actie waren de internationale reacties minder enthousiast. Op aandringen van de Veiligheidsraad staakte Nederland op 5 augustus 1947 de eerste politionele actie.⁴⁶

Na het stopzetten van de eerste actie worden de eerste kenteringen in het conflict duidelijk. De republikeinse regering geeft, ondanks het succes van de eerste politionele actie, geen krimp. Tevens heeft Nederland op het internationale toneel haar krediet verspeeld. In plaats van een einde te maken aan het dekolonisatieconflict, wordt de strijd ondanks het staakt-het-vuren door beide partijen opgevoerd. Nederlandse troepen blijven in de veroverde gebieden zuiveringen uitvoeren. Omdat de Indonesiërs de demarcatielijnen van het Nederlands grondgebied niet erkennen, ervaren zij deze zuiveringen als vijandelijke acties en slaan hard terug door middel van guerrilla-aanvallen.⁴⁷

Ondertussen worden er nieuwe onderhandelingen door de Veiligheidsraad ingestelde Commissie voor Goede Diensten voorbereidt. Omdat de Republikeinen eisen dat de onderhandelingen plaatsvinden op neutraal terrein, wordt het Amerikaanse oorlogsschip de 'Renville', dat zich buiten de territoriale wateren bevond, gekozen als locatie. Al op 17 januari 1948 wordt een nieuwe overeenstemming bereikt, het zogenaamde Renville akkoord. De overeenkomst voorziet in de wederzijdse afbakening en erkenning van grondgebied en vreedzame terugtrekking van de republikeinse troepen uit het Nederlandse territorium. Wederom had het bereikte akkoord niet de gewenste uitwerking. Ondanks dat de activiteiten van de republikeinse milities afnamen, werden deze grotendeels voortgezet door andere groeperingen zoals de islamitische verzetgroeperingen op West-Java.⁴⁸

Daarnaast speelden aan beide kanten ontwikkelingen mee die de twee partijen verder uiteen dreven. De Republikeinen verwierven dankzij het smoren van een communistische opstand in Madioen definitief de steun van de Verenigde Staten. Nederland kon echter op steeds minder internationale steun rekenen. Tevens kregen in Nederland de voorstanders van een hardere militaire aanpak de overhand na de verkiezingen in de zomer van 1948. Toen de Republiek de

⁴⁶ Lafeber, *Met klewang en knuppel*, 265-267.

⁴⁷ O. Groot, *Het leger boek*, (Den Haag 2011) 238-242.

⁴⁸ Scagliola, *Last van de oorlog*, 30-31.

Nederlandse eisen verwierp, welke in feite de volledige overdracht van haar bevoegdheden inhield, zegde de Nederlandse regering het Renville akkoord op en besloot men over te gaan tot de tweede politionele actie.⁴⁹

Operatie Kraai gaat van start op 19 december 1948. Nederlandse troepen zouden het resterende grondgebied van de Republiek in Java en Sumatra binnentrekken en daar posities innemen. Tevens moest de republikeinse hoofdstad Yokyakarta worden ingenomen. Men hoopte daar de regering en legerleiding van de Republiek gevangen te kunnen nemen. Daarna zou de Nederlandse regering –zo was de gedachte – in samenwerking met de meer gematigde Indonesische krachten de onafhankelijkheid van Indonesië vorm kunnen geven.⁵⁰ De insteek van de twee politionele actie verschilde fundamenteel van de eerste actie. Waar men in juli 1947 een betere onderhandelingspositie beoogde ten einde een geleidelijke dekolonisatie, was eind 1948 het compleet vernietigen van de Republiek het wenselijke doel.⁵¹

In tegenstelling tot de vorige actie, verliep de tweede actie minder voorspoedig. De strategische bezetting van het republikeinse gebied op Java en Sumatra werden wel behaald en ook werden Soekarno en Hatta gevangengenomen en verbannen naar Sumatra, maar nergens wist het Nederlandse leger de republikeinse strijdgroepen in te sluiten en uit te schakelen. De internationale reactie was wederom furieus: het optreden van de Nederlandse troepen werd gezien als een daad van agressie. De Veiligheidsraad eiste op 31 december 1948 stopzetting van de actie.⁵²

1.1.3. De onafhankelijke Republiek Indonesië.

In de maanden na de tweede politionele actie intensiveert het conflict. In de open gebieden had het Nederlandse leger tijdens de tweede actie wel orde op zaken kunnen stellen, maar in de jungle en heuvelachtige binnenlanden konden zij weinig uitrichten tegen de Indonesische guerrillatactieken. Daarnaast kon het TNI⁵³, dat weliswaar slecht georganiseerd was, wel rekenen op de steun van de lokale bevolking. Na ruim drie jaar van vruchteloos onderhandelen en militair geweld was er een padstelling ontstaan. Tevens had Nederland haar positie in de wereld onhoudbaar gemaakt en werd daarom gedwongen weer aan de onderhandelingstafel plaats te

⁴⁹ Van Goor, *Indië/Indonesië*, 105.

⁵⁰ Lafeber, *Met klewang en knuppel*, 268.

⁵¹ Van de Doel, *Het rijk van Insulinde*, 286-290.

⁵² Scagliola, *Last van de oorlog*, 32-35.

⁵³ Tentara National Indonesia, het republikeinse leger.

nemen. Nu pas drong het tot de Nederlandse regering door dat er geen sprake was geweest van een 'opstand' tegen het koloniaal gezag maar een nationale bevrijdingsoorlog.⁵⁴

Het Roem-van Rooijen akkoord van 7 mei 1949 moest in de Nederlandse optiek een einde aan maken aan de impasse. Het behelsde onder meer de terugkeer van de republikeinse regering naar Yokyakarta, vrijlating van politieke gevangenen en de beëindiging van de guerrillastrijd. Na de ondertekening van dit akkoord volgden verdere onderhandelingen in Den Haag. De Ronde Tafel Conferentie in augustus 1949 voorzag in de soevereiniteit van Indonesië, zij het dat de Republikeinen genoeg moesten nemen met de positie van een deelstaat binnen een federatie: de Verenigde Staten van Indonesië. Tevens werden enkele voorwaarden gesteld. De Verenigde Staten van Indonesië zou een deel van de schulden van Nederlands-Indië overnemen. Ook werd samenwerking afgesproken op het gebied van buitenlandse zaken, defensie, financieel en economisch terrein. Nieuw-Guinea werd buiten de overeenkomst gehouden, maar wel werd afgesproken om binnen een jaar de onderhandelingen met betrekking tot het laatste stukje Nederlands koloniaal bezit in de Indische archipel te starten. Met de ondertekening van de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 door Koningin Juliana kwam het dekolonisatieconflict tot een einde.⁵⁵

1.2 Deelnemers aan Nederlandse zijde

De Nederlandse strijdkrachten op de Indonesische Archipel bestonden uit grofweg delen. Te weten het KNIL, het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger en de troepen van de Koninklijke Landmacht.

1.2.1. Het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger.

Het in 1830 opgerichte KNIL ontwikkelde zich vanaf het begin van de twintigste eeuw tot een politieleger. Zijn belangrijkste taak was het handhaven van rust en orde. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het KNIL in 1942 niet in staat was om het moderne aanvalsapparaat van de Japanners weerstand te bieden. Van oudsher bestond het KNIL uit (Indo-) Europese mannen en verschillende lokale milities. Binnen het KNIL heerste een sterke raciale hiërarchie welke grofweg de indeling van de koloniale samenleving volgde. Nederlandse officieren aan de top, Indo-Europese militairen in de middenlaag en de lokale troepen onderaan.⁵⁶ Nederlandse militairen kregen meer

⁵⁴ Van de Doel, *Het rijk van Insulinde*, 295-296.

⁵⁵ Van Goor, *Indië/Indonesië*, 106-8.

⁵⁶ De laatkoloniale samenleving bestond uit grofweg drie groepen; Europeanen (Nederlanders), Indo-Europeanen en lokale bevolkingsgroepen. In hoofdstuk 3 zal ik dieper ingaan op deze indeling en de gevolgen voor de samenleving.

betaald en ook werd de verhouding Europeanen en lokalen afgestemd op het soort missie. Aan 'gemakkelijke' missies namen bijvoorbeeld meer lokale troepen deel. Maar behalve een onderscheid tussen Europees en Aziatisch was er ook binnen de lokale eenheden sprake van een hiërarchie. Ambonezen werden bijvoorbeeld hoger ingeschat dan Javanen, omdat Ambonezen de christelijke religie praktiseerden.⁵⁷

Tijdens de Japanse overheersing werd het overgrote deel van het KNIL geïnterneerd in kampen. Na de uitroeping van de onafhankelijkheid op 15 augustus 1945, werd het KNIL weer nieuw leven in geblazen en afstand gedaan van de vroegere koloniale hiërarchie. Het 'KNIL-*baroe*', het nieuwe KNIL, rekruteerde militairen die enigszins gezond uit de interneringskampen waren gekomen. Ondanks hun slecht conditie waren 10.000 ex-krijgsgevangenen eind 1945 weer in eenheden georganiseerd. Ook werden lokale bevolkingsgroepen zoals Ambonezen en Molukkers, waaruit van oudsher soldaten voor het KNIL werden geworven, opnieuw gerekruteerd voor het leger. Hoewel het KNIL qua aantal niet het grootste aandeel in de Nederlandse troepenmacht had, kwam hun kennis van het gebied, taal, bevolking en lokale gebruiken goed van pas. Binnen de Nederlands strijdkrachten in Nederlands-Indië namen de KNIL-officieren dan ook vaak sleutelposities in.⁵⁸

1.2.2. Koninklijke landmacht: vrijwilligers en dienstplichtigen.

Gedurende de jaren 1945-1949 werden ongeveer 120.000 soldaten per schip vanuit Nederland naar Indië vervoerd; op de terugreis moesten ongeveer 109.000 militairen worden ingescheept. Deze groep bestond uit zowel oorlogsvrijwilligers als beroepsmilitairen. In totaal stuurde Nederland ruim 25.000 vrijwilligers en 95.000 beroeps naar 'de Oost'. De eerste groep militairen die Nederlands-Indië bereikte, bestond echter geheel uit vrijwilligers.⁵⁹

Na de bevrijding van Zuid-Nederland eind 1944 hadden vele vrijwilligers zich aangemeld om te strijd tegen het fascisme voort te zetten. Na de capitulatie van Japan op 15 augustus 1945 werden zij echter ingezet in Indië. Het overgrote deel van de vrijwilligers bestond uit onderduikers en mannen die te werk waren gesteld in de Duitse arbeidskampen. Anderen hadden in het verzet gezeten of een bijdrage geleverd aan de bevrijding van Noord-Nederland in mei 1945. Aanmeldingen van voor mei 1945 waren voornamelijk uit een sterk patriottische overtuiging. Na de bevrijding wogen andere motieven zoals een vast inkomen zwaarder mee. Ook hadden veel

⁵⁷ Scagliola, *Last van de oorlog*, 38-42.

⁵⁸ Heijboer, *De Politionele Acties*, 19-21.

⁵⁹ F. Imandt, *'De onverbloemde waarheid?' Interne legervoortlichting met betrekking tot Indonesië 1945-1950, en de relatie tot moreel*, (Doctoraalscriptie Rotterdam 1988) 17.

jongeren 'zin in avontuur' of wilden na de Duitse overheersing niet lijdzaam toekijken maar zelf in actie komen.⁶⁰ Daarnaast had het soldatenbestaan een zekere status en allure. De Nederlandse jongemannen hadden de successen van het geallieerde bevrijdingsleger van dichtbij meegemaakt. Zo ontstond er een geromantiseerd beeld van het soldatenbestaan: 'Jan Soldaat' stond voor macht, vrijheid en mannelijkheid.⁶¹

De romantiek van het soldatenbestaan verdween voor de eerste vier bataljons, in totaal circa 3000 man, snel. Na een veel te korte opleiding in Groot-Brittannië vertrokken ze, voorzien van Britse en Canadese kleding en wapens, op 18 september 1945 naar Indonesië. Na de aankomst van de eerste vier zouden nog dertien bataljons oorlogsvrijwilligers, in totaal zeventien bataljons, volgen.⁶² De eerste vrijwilligers werden door de Britten eerst naar Malakka, het huidige Maleisië gestuurd. De onduidelijkheid over hun taak, de harde leefomstandigheden in de tropen en hun armoedige onderkomen in tentenkampen bezorgde de meeste vrijwilligers een koude douche. Tevens bleek na verloop van tijd dat de dienstperiode langer dan de vastgestelde twee jaar zou duren: vele vrijwilligers hebben meer dan twee en een half tot ruim drie jaar in Indië gediend. Aan de andere kant zou hun verblijf in Malakka hun redding worden: daar kwamen zij onder bevel van KNIL-officieren die hun uitgebreide kennis en tropenervaring met hen konden delen. Uiteindelijk landden de eerste bataljons vrijwilligers, nadat zij door Britse en KNIL- instructeurs waren klaar gestoomd voor de strijd in de jungle, eind 1945 op Java. De laatste groep oorlogsvrijwilligers verliet Nederland in januari 1946.⁶³

Al snel bleken de bataljons oorlogsvrijwilligers te licht. Militair overwicht was alleen haalbaar door de inzet van dienstplichtigen. Aan deze beslissing zaten echter wat haken en ogen. Ten eerste miste Nederland de mankracht en de mogelijkheid om snel soldaten te mobiliseren. De oprichting van een dienstplichtig leger werd bemoeilijkt doordat de bevolkingsregisters tijdens de Tweede Wereldoorlog grotendeels verloren waren gegaan. Hierdoor konden nieuwe soldaten niet worden opgeroepen. Ook was er groot tekort aan materieel.⁶⁴ Ten derde was volgens een Koninklijk Besluit in de Grondwet de uitzending van dienstplichtigen verboden. Toch was de nood volgens de Nederlandse regering zo hoog, dat men besloot de wet te negeren. Voor het eerst in haar geschiedenis stuurde Nederland dienstplichtige militairen naar het buitenland. Zo kon het dat

⁶⁰ Scagliola, *Last van de oorlog*, 45-50.

⁶¹ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 110-111.

⁶² P.H.H. Groen en D.W. Staat, *Inzet in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1992) 25.

⁶³ Imandt, *'De onverbloemde waarheid?'*, 17-19.

⁶⁴ Heijboer, *De Politionele Acties*, 19-20.

al voor de uiteindelijke grondwetswijziging de eerste Nederlandse beroepsmilitairen al in september 1946 in de tropen waren.⁶⁵

De eerste lichte dienstplichtige militairen bestond uit jongens allen geboren in 1925. De zogenaamde Zeven December-divisie vond haar weg naar Indië in september 1946. Zij ontleende haar naam aan een toespraak die Koningin Wilhelmina hield op 7 december 1942, waarin zij hervorming van het koninkrijk aankondigde.⁶⁶ Hun motivatie stond echter in schril contrast met hun vrijwillige collega's. In de loop van 1946 was het aantal voorstanders in de publieke opinie van gewapend optreden gedaald. Maar ook onder de dienstplichtigen zelf was er weinig animo. Vooral de CPN, de Communistische Partij Nederland, moedigde het verzet tegen de dienstplicht aan. Velen weigerden dienst op grond van gewetensbezwaren.⁶⁷

Direct na de verscheping van de eerste divisie, begon men met de opleiding van een tweede lichte dienstplichtigen. De Palmboomdivisie vertrok tussen februari en juli 1947, vlak voor de eerste politionele actie. De derde divisie die naar Indië gezonden werd, de Drietanddivisie, vertrok tussen december 1947 tot en met februari 1948 en viel bij aankomst uiteen in drie losse bataljons. Tot slot werden er drie losse infanteriebrigades naar 'de Oost' gestuurd en onderverdeeld over diverse troepen commando's. De latere dienstplichtigen vormden een veel minder hechte groep dan de Zeven December- en de Palmboomdivisie, dit omdat de legerleiding besloot dat het effectiever was om met kleinere eenheden te opereren. Net als de oorlogsvrijwilligers dienden de beroepsmilitairen veel langer dan de afgesproken dienstduur van een jaar. Velen van hen hebben wel drie jaar in Nederlands-Indië verbleven.⁶⁸ Overigens werden niet alle eenheden ingezet in gevechtssituaties. Tevens was er een groot aantal troepen dat voor andere doeleinden werd gebruikt zoals de geneeskundige troepen en het Korps Verplegingsdienst, de Militaire Inlichtingsdienst, de Voedsel en Transport Dienst, en de Leger Technische Dienst.⁶⁹

1.3 Voorbereiding op de dienstduur in Nederlands-Indië.

Over de voorlichting die aan de nieuwe rekruten werd gegeven is weinig secundaire literatuur voor handen. Deze paragraaf is dan ook vooral gebaseerd op de voorlichtingsliteratuur zelf. Voor vrijwel alle soldaten die naar Nederlands-Indië gezonden werden, was de reis naar Indië hun eerste kennismaking met het buitenland, laat staan met de tropen. Voorlichting over Nederlands-Indië werd gegeven door middel van zogenaamde Indische Vorming, hoewel er

⁶⁵ Heijboer, *De Politionele Acties*, 19-21.

⁶⁶ Groen en Staat, *Inzet in Nederlands-Indië*, 27.

⁶⁷ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 128-129.

⁶⁸ Scagliola, *Last van de oorlog*, 50-54.

⁶⁹ Groen en Staat, *Inzet in Nederlands-Indië*, 75.

onderling grote verschillen bestonden ten aanzien van de frequentie en kwaliteit van de lessen. De eerste twaalf bataljons oorlogsvrijwilligers hadden zelfs helemaal geen lessen gekregen omdat het Indisch Instructie Bataljon (I.I.B) pas begin 1946 vorm kreeg. Tijdens de lessen was er aandacht voor onder meer de politieke situatie, het landschap, de bevolking en de Maleise taal.⁷⁰

Naast de Indische Vormingslessen, verschenen er ook gedrukte media, zoals brochures en nieuwsbrieven. Enkele brochures die verschenen waren onder andere: *De Soldatengids voor Sumatra*, die tussen 1946 en 1949 jaarlijks werd herschreven, *Onze taak overzee*, *Adat, Welkom mannen!*, *Scheepspraet* en *Wij gingen naar Indië*. De folders verstrekten allerhande nuttige informatie en bereidden de manschappen voor op het verblijf in Nederlands-Indië. De brochures waren vaak doorspekt met zinsnede als ‘herstellen van rust en orde’, en termen als ‘helper’, ‘vredessoldaat’ en bevrijder’. De soldaten werd op het hard gedrukt dat men naar Indië kwam om de lokale bevolking te ontzetten van het enkele ‘kwaadwillende’ elementen.⁷¹ De jongens moesten zich in de eerste plaats realiseren dat zij als bevrijder naar Indië kwam, en niet als veroveraars die het Nederlandse belang dienden. De insteek van hun aanwezigheid was de lokale bevolking te helpen met de wederopbouw na de verschrikkingen die zij hadden doorgemaakt onder de Japanse bezetting.⁷²

Zodoende moesten men een hulpvaardige, vriendelijke, tegemoetkomende en correcte houding jegens de Indische bevolking hebben. Daarbij werd kennis van de lokale taal, het Maleis, als een groot voordeel gezien, omdat men zich vooral in de binnenlanden niet in het Nederlands verstaanbaar kon maken.⁷³ Ook diende men aandacht te hebben voor lichaamstaal, want in Indië waren er andere regels dan in Nederland: zo werd het tijdens een gesprek met de handen in de zij staan, door Indonesiërs als een dreigende houding ervaren.⁷⁴ Een ander aandachtspunt waren de sociale omgangsvormen, de *adat*: een samenraapsel van gewoonten en gebruiken tijdens het dagelijks leven en bij plechtige gelegenheden. Aangeraden werd om hiervan kennis te nemen en in het bijzonder de positie van de vrouw. Voorop werd gesteld dat de Nederlandse en Indonesische omgangsvormen fundamenteel verschilden, en dat men in de overzeese gebieden de regels en manieren van de lokale bevolking ten alle tijden diende te respecteren.⁷⁵

Ook waren er speciale voorschriften ten aanzien van religie. Behalve het Christendom, dat verspreid was door de Europese missionarissen, werd in Nederlands-Indië bijvoorbeeld ook het

⁷⁰ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 128-130.

⁷¹ Imandt, *‘De onverbloemde waarheid?’*, 71-73.

⁷² Legervoortlichtingsdienst, *Welkom mannen!* (Den Haag ca 1947) 6-11.

⁷³ Legervoortlichtingsdienst, *Onze taak overzee*, (Den Haag 1947) 29.

⁷⁴ Marsman en Stroink, *Omgangsvormen, zeden en gewoonten op Java*, (Surabaya ca 1945) 5.

⁷⁵ Marsman, *Omgangsvormen*, 6.

Hindoeïsme en verschillende natuurgodsdiensten beleden. Het overgrote deel van de Indische bevolking was echter islamitisch. Het kwetsen van iemand met een andere geloofsovertuiging was echter uit den boze, en soldaten werd op het hart gedrukt de verschillende godsdiensten te respecteren. Zo werd opgeroepen om moskees niet te betreden wanneer daar geen noodzaak toe was. Mocht hen onverhoopt toch een gebedshuis binnentreden, deed men dat zonder schoenen. De 'gedoeg', de traditionele trom die vaak bij moskees te vinden was, moest men ook met rust laten.⁷⁶

Een aparte plaats binnen de Indische Vorming werd in genomen door seksuele voorlichting. Het was niet ongewoon dat een Nederlandse soldaat tijdens zijn verblijf een affaire met lokale vrouw begon. De soldaten werden dan ook veelvuldig gewaarschuwd voor geslachtsziektes. In een fragment afkomstig uit een voorlichtingsfolder valt te lezen: *'Zoals overal in de wereld vind je ook in Indonesië vrouwen van plezier, die je graag in je eenzaamheid willen troosten.... het aantal geslachtsziektes onder deze categorie vrouwen is nagenoeg op 100% gebracht. En je wilt toch graag gaaf en gezond bij je moeder en je meisje terugkomen?'*⁷⁷

Tot slot was in de voorlichting veel aandacht voor hygiënische voorschriften, zoals het niet drinken van ongekookt water, het niet eten bij straatventers en eigen voedsel goed opbergen in een blik buiten het bereik van ongedierte, regelmatig laten inenten tegen allerlei tropenziektes, tweemaal daags wassen of baden, en het goed schoonhouden van brits en kleding.⁷⁸ Eenmaal in Nederlands-Indië had de soldaat toegang tot verschillende nieuwsbrieven, voorlichtingsbladen en bataljonsbladen, die behalve de meest recente politieke en militaire gebeurtenissen in Indië, ook regelmatig aandacht schonken aan gebruiken en de cultuur van de lokale bevolking. Zo had *Wapenbroeders. Uitgave van en voor de Nederlandsche strijdkrachten in Ned. Indië*, een wekelijks nieuwsblad dat verscheen op Java, vanaf januari 1947 de rubriek 'Het land waar wij nu leven', waarin verschillende thema's werden behandeld, bijvoorbeeld: de verschillende volksstammen en hun gewoonten en gebruiken,⁷⁹ Indische eetgewoontes⁸⁰ en religieuze uitingen.⁸¹

⁷⁶ Legervoorlichtingsdienst, *Welkom mannen!* 6.

⁷⁷ Legervoorlichtingsdienst, *Onze taak overzee*, 31.

⁷⁸ P. Bakker, *Scheepspraet. Reisgids voor Nederlandse Militairen die gedurende de politionele acties naar Nederlands-Indië voeren* (Amsterdam 2009 Heruitgave van origineel *Scheepspraet* uit 1947) 47-49.

⁷⁹ Legercontact (red), 'Het land waar wij nu leven' in: *Wapenbroeders. Uitgave van en voor de Nederlandsche strijdkrachten in Ned. Indië*, 2^e jaargang (1948), no. 42, 16-17.

⁸⁰ Legercontact (red), 'Het land waar wij nu leven' in: *Wapenbroeders. Uitgave van en voor de Nederlandsche strijdkrachten in Ned. Indië*, 2^e jaargang (1948), no. 45, 15-18.

⁸¹ Legercontact (red), 'Het land waar wij nu leven' in: *Wapenbroeders. Uitgave van en voor de Nederlandsche strijdkrachten in Ned. Indië*, 2^e jaargang (1948), no. 43, 15-17.

Hoofdstuk 2. Op naar Indië! De eerste indruk en het dagelijks leven in Nederlands-Indië.

“Ineens zijn we in de tropen, palmen, bloemenweelde, kampongs. We zuigen de sfeer op van het land waar we twee jaar of langer zullen zijn.”⁸²

In dit hoofdstuk behandel ik de thema's 'eerste indruk' en 'levensomstandigheden'. Voordat ik toe kom aan de uiteenzetting van deze thema's zal ik eerst het gebied van handelen nader toelichten. De dagboeken spelen zich allemaal af op het eiland Java. In dit hoofdstuk zal ik eerst enkele geografische kenmerken van het gebied behandelen en de belangrijkste steden vanuit waar de militairen opereerden. Daarna zal ik aan de hand van citaten uit de dagboeken een beeld proberen te vormen van de eerste indruk die de Nederlandse soldaten van de tropen kregen. De soldaten zetten hun eerste stappen op Indische bodem in de haven van Batavia, Tandjong-Priok. Hier begon hun dienstitijd in Indië en vervolgden zij hun weg over het eiland Java. Na de beschrijvingen van de aankomst in Nederlands-Indië, zal ik vervolgens de leefomstandigheden uiteenzetten, waarin ik het eten, gezondheidsrisico's en de dagbesteding zal bespreken.

2.1 Geografie

De Indische archipel strekt zich uit in een gebied tussen Australië en het Zuidoost Aziatische vasteland. Indonesië beslaat met 13.677 eilanden ruim 85 procent van de archipel. De omvang van het moderne Indonesië komt ongeveer overeen met het territorium dat tot 1949 Nederlands-Indië heette. Het gebied dat de Nederlanders controleerden bestond uit een verzameling van vele duizenden eilanden, variërend van onbewoonde rotsen in zee tot grote eilanden zoals Sumatra, Java, Borneo, Celebes, Nederlands Nieuw Guinea. Ook behoren twee groepen kleinere eilanden tot Indonesië. De zogenaamde buitengewesten, bestaan uit de Molukken, verdeeld in een noordelijke en een zuidelijke groep en Kleine Sunda-eilanden, waarvan Bali, Sumbawa, Sumba, Flores, Lombok

⁸² F. Hazenkamp, *Uit het dagboek van F. Hazenkamp, deel 2, 'Naar Indië, vuurdoop en eerste acties'*, (Nieuwegein 1994) 3.

en Timor de belangrijkste zijn. In totaal besloeg het landoppervlakte van Nederlands-Indië een gebied ter grote van Duitsland, Frankrijk en Engeland tezamen.⁸³

Afbeelding 1. Bron: website Koninklijk Rotterdamsche Lloyd Museum (www.krlmuseum.nl)

De zeven dagboeken die ik gebruikt heb in dit onderzoek spelen zich allemaal af op Java. De oppervlakte van het eiland is met 132.000 vierkante kilometer ongeveer drie keer zo groot als Nederland. Java is het dichtstbevolkte eiland van de archipel. Al in de negentiende eeuw woonden er tussen de vier en zes miljoen hoofden. Tijdens de laatkoloniale periode resideerde het overgrote deel van de populatie in Midden-Java, waar de grond het vruchtbaarste was. Vruchtbare grond was voor de Indonesiërs van levensbelang: voor veel eilandbewoners was landbouw het voornaamste middel om in levensonderhoud te voorzien.⁸⁴ Het dunst bevolkte gebied was het westelijke uiteinde van Java, Bantam. Dit deel van het eiland was het minst vruchtbaar. Gedurende het VOC-tijdperk had alleen het pepergewas hier gefloreerd, maar de productie bleek te laag om de concurrentie bij te blijven.⁸⁵

⁸³ Lafeber, *Met Klewang en knuppel*, 25.

⁸⁴ Buiten, *Nederlands-Indië (1830-1949)*, 11-14

⁸⁵ Lafeber, *Met Klewang en knuppel*, 181-182.

Afbeelding 2. Bron website Nederlandse Vereniging Postzegelverzamelaars Nijmegen. www.nvpnijmegen.nl.

De belangrijkste stad op het eiland was de hoofdstad Batavia, het huidige Jakarta. Het gebied waar de huidige stad zich bevindt, werd al ruim voor de komst van de Nederlanders bewoond. Vanaf 1619 ontwikkelde Batavia zich tot het hoofdkwartier van de VOC. In de loop van de zeventiende eeuw groeide de macht van de VOC en daarmee ook het gebied dat onder de heerschappij van de Compagnie stond. Batavia werd het belangrijkste handelsknooppunt in de Indische Archipel.⁸⁶ De stad ligt op de westkant van het eiland aan een goed beschutte baai, in een vlakke maar op sommige plekken moerassige omgeving. De stad beschikte over een grote haven, Tandjong-Priok waar gedurende de dekolonisatieperiode de schepen met Nederlandse militairen aankwamen. In 1942 viel Batavia in Japanse handen en werd de naam veranderd in Djakarta. Tegenwoordig wordt het voormalige Batavia aangeduid als Jakarta en is het de hoofdstad van het moderne Indonesië.⁸⁷

Andere belangrijke steden op West-Java zijn onder andere het hoger gelegen Bandoeng of in de tegenwoordige spelling Bandung. De stad werd in 1810 gesticht door Nederlandse kolonisten. Omdat de stad in de bergen lag en de temperatuur een aantal graden lager lag, was het aanmerkelijk beter toeven dan in het drassige en hete Batavia. Door de aanleg van een spoorlijn tussen Batavia en Bandoeng in 1880 ontwikkelde de stad zich tot het 'Parijs van Java' met vele hotels, cafés en Europese winkels. Vooral kapitaalkrachtige Nederlanders vestigden in Bandoeng. Aan het begin van de twintigste eeuw toen het Nederlandse gezag in Nederlands-Indië uitgebreid

⁸⁶ Website VOC-kenniscentrum KITLV, <http://voc-kenniscentrum.nl/gewest-batavia.html>.

⁸⁷ Buiten, *Nederlands-Indië (1830-1949)*, 128.

werd, kreeg Bandoeng in het proces van decentralisatie een civiel bestuur in plaats van een militair bestuur. Hierdoor werd de stad een belangrijk bestuurcentrum naast Batavia.⁸⁸

Een andere plaats in de bergen was Buitenzorg, het huidige Bogor. Hier was ondermeer een rustoord gevestigd. Buitenzorg was een populaire plek onder de soldaten om hun verlofdagen door te brengen. Op Midden-Java waren de belangrijkste steden het republikeinse bolwerk Yokyakarta en Semarang. Vanuit de laatste stad veroverden de Nederlandse troepen tijdens de eerste politionele actie grote stukken republikeins gebied. Oost-Java was een economisch belangrijk gebied omdat hier veel plantages voor onder meer rietsuiker en kruidnagelen gevestigd waren. Surabaya, een van de belangrijkste steden op dit deel van het eiland, was al in de tijd van de VOC een belangrijke haven. Ook tijdens de dekolonisatieperiode was de stad van belang. Net als vanuit Semarang, breidden de Nederlandse troepen vanuit Surabaya tijdens de eerste politionele actie hun grondgebied op Oost-Java sterk uit.⁸⁹

2.2 Per schip naar Indië.

De afstand tussen Nederland en Nederlands-Indië is hemelsbreed ongeveer 12.000 kilometer, maar wanneer men per schip de Kaap moest ronden, verdubbelde de afstand zich. Een dergelijke reis op zeilschip in de tijd van de VOC duurde ongeveer acht maanden, later in de negentiende eeuw als alles mee zat, ruim vier maanden. Ook waren er diverse landroutes. Maar deze werden over het algemeen alleen als postverbinding gebruikt. In 1869 verminderde de reistijd aanzienlijk door de opening van het Suezkanaal. Dankzij de nieuwe doorgang duurde de reis die de Nederlandse soldaten per schip aflegden slechts ongeveer een maand.⁹⁰

Voor veel van de jonge mannen, opgegroeid in tijden van crisis en oorlog, was de reis hun eerste ervaring met het buitenland. Tijdens het vertrek werden zij luidkeels uitgezaaid door familie en vrienden, die achterbleven op de Amsterdamse of Rotterdamse kades. Hoewel er verschillen waren tussen het comfort op de schepen, was het aan boord behelpen. Er was niet veel ruimte omdat de schepen vaak overvol waren. De soldaten sliepen in kleine hutten in hangmatten of 'Amerikaanse' opklapbedden. Door de deining werden velen van hen zeeziek. Overdag was er niet veel te doen. Er restten de soldaten niet veel meer dan over de eindeloze watervlaktes turen, spelletjes spelen en van de zon genieten. Ander vermaak bestond uit films en toneelvoorstellingen,

⁸⁸ A.R. Soemardi en I. Rawajali, 'Creative culture and Urban planning: the Bandung experience.', (2004) online geraadpleegd, 2-4.

⁸⁹ Buiten, *Nederlands-Indië (1830-1949)*, 134-135.

⁹⁰ H.A.G.J.P. van Hanswijck de Jonge, *Troepentransport naar Nederlands-Indië 1946-1950* (Bussum 1981) 17-20.

hoewel niet ieder schip over een filmzaal beschikte.⁹¹ Ook kregen sommigen van hen aan boord Indische Vormingslessen, hoewel zoals eerder beschreven liep de frequentie en kwaliteit van de lessen ver uiteen.⁹²

Na iets meer dan een week maakten de schepen een tussenstop in Port Said in Egypte, het voorportaal van het Suez kanaal. *“Port Said: de plaats waar we allemaal naar hunkerden, want daar zullen we immer post krijgen van onze familie, vrienden en kennissen uit het Moederland.”*⁹³ Behalve het aanmerkelijk warmere klimaat, hebben de jongens ook hier hun eerste ervaringen met een ‘Oosterse’ cultuur. *“Reeds vanuit zee zien wij zeilsloepjes en de vlugge motorbootjes v/d handelaren. Bij de ingang van de haven liggen 2 gezonken schepen. ’t Is prachtig stralend weer... Al direct zwermen de handelaren om de boot. Zoo idioot mogelijk uitgedost met fez, oude mutsen, zelfs een met een wollen bivakmuts.”*⁹⁴ De koopwaar die de handelaren aanbieden worden ook uitvoering beschreven. De jongens vergapen zich aan sieraden en kleding maar ook exotisch fruit en andere etenswaren. Ook de manier van handelen, het zogenaamde afdingen, is een nieuwe ervaring. *“Als een koper gevonden was, volgde er eerst een minutenlange discussie voordat men het eens was met de prijs.”*⁹⁵

De soldaten hadden over het algemeen een slechte indruk van de Arabieren. Het waren oplichters, ze zouden stelen en hadden slechte persoonlijke hygiëne: *“Men moet geduldig de stortvloed van verwijten doorstaan en dan zal men tenslotte een bevredigende koop sluiten. D.w.z. dan wordt men in beperkte mate opgelicht.”*⁹⁶ *“Er wordt altijd dringend aangeraden de patrijspoorten en deuren gesloten te houden, want de kooplui, die aan boord komen, moeten men steeds in de gaten houden, want als ze iets verdonkermanen kunnen, dan laten ze het niet. En ze zijn getraind in het zakkenrollen.”*⁹⁷ *“... tientallen kleine roeiboortjes om ons heen met allerlei handelswaren. Ze waren bemand met vies uitzierende Arabieren... Die Arabieren zelf waren te vies om aan te pakken. Ze waren op blote voeten en waren zeer bevuild. De kleding bestond uit vodden. Minstens de helft is homo-seksueel. Dus het was uitkijken.”*⁹⁸ Deze meningen komen grotendeels

⁹¹ Van Hanswijck de Jonge, *Troepentransport naar Nederlands-Indië*, 10.

⁹² Imandt, *‘De onverbloemde waarheid?’*, 56-58.

⁹³ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 17 oktober 1946.

⁹⁴ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 17 oktober 1946.

⁹⁵ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 6 oktober 1946, inv. nr. 262772 Collectie Legermuseum Delft.

⁹⁶ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 17 oktober 1946.

⁹⁷ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 17 oktober 1946.

⁹⁸ Dagboek De Gunst (september 1948-juli 1950) 8 oktober 1948, inv. nr. 177647 Collectie Legermuseum Delft.

overeen met de adviezen uit de voorlichtingsliteratuur, waarin de soldaten werden gewaarschuwd voor ondeugdelijke handelswaar en afzetterij.⁹⁹

Na een tussenstop in Port Said, waar benzine, water en proviand werd in geslagen, vervolgden de soldaten hun reis door het Suezkanaal. *“Wij varen op het moment in het Suez-Kanaal. Er is niet veel te zien. Allemaal zand met zo nu en dan wat huisjes.”*¹⁰⁰ Na het kanaal volgde de Rode zee. *“Vandaag zijn we de Rode Zee ingevaren. Het is zeer warm. We zien zoals gewoonlijk weer water.”*¹⁰¹ *“Varen nu in de Rode Zee die ze beter de kokende zee hadden kunnen noemen.”*¹⁰² De reis vervolgde zich door de golf van Aden, waarna de schepen aan het laatste deel van de tocht begonnen, de Indische Oceaan. Na dagen van alleen maar water te hebben gezien, begon de verveling vaak weer toe te slaan.¹⁰³ Dagenlang was er geen land in zicht: *“Op het ogenblik varen we in de Indische Oceaan. Water, water en nog eens water. Hoe lang nog?”*¹⁰⁴ Na het passeren van de eilandengroep de Malediven doemde de oostpunt van het toenmalige Brits-Indië op *“Vanmiddag waren we 180 mijl ten Zuiden van de driehoekvormige, vooruitstekende punt van Voor India. Het land van de fakirs, Maharadja’s en Hindoetempels. Maar voor we daar waren, zijn we eerst nog dwars door een lange rij kleine eilandjes gevaren.”*¹⁰⁵ Het passeren van de evenaar was een bijzondere gebeurtenis voor de soldaten. Aan boord werd een zogenaamd ‘Neptunus-feest’ gehouden, wat een welkome afwisseling vormde na dagen van eindeloze zee en verveling.¹⁰⁶ *“Vandaag zijn de we evenaar gepasseerd en is Neptunus met vrouw en dochter aan boord geweest. Wat heb ik gelachen. Er werden een heel stel gedoopt en dat ging niet zachtzinnig.”*¹⁰⁷ Na het passeren van de evenaar was het nog maar een paar dagen varen tot de haven van Batavia. Na een reis van gemiddeld vier weken kwamen de soldaten eindelijk aan op de plaats van bestemming.¹⁰⁸

2.3 De eerste stappen op Indische bodem.

Zij die uiteindelijk op Java werden gestationeerd, kwamen aan in de haven van Tandjong-Priok. De haven werd tussen 1877 en 1883 aangelegd. Tot die tijd beschikte Batavia alleen over een kleine haven waarvan het water te ontdiep was voor grote schepen. Passagiers en lading moesten voor de aanleg van de nieuwe haven overstappen op kleinere bootjes die de wateren wel konden

⁹⁹ Bakker, *Scheepspraet*, 38-39.

¹⁰⁰ Dagboek De Gunst (september 1948-juli 1950) 9 oktober 1948.

¹⁰¹ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 9 oktober 1946

¹⁰² Dagboek De Gunst (september 1948-juli 1950) 10 oktober 1948.

¹⁰³ Van Hanswijck de Jonge, *Troepentransport naar Nederlands-Indië*, 46-47.

¹⁰⁴ Dagboek . Keeminck (september 1946-april 1948) 11 oktober 1946.

¹⁰⁵ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 27 oktober 1946.

¹⁰⁶ Van Hanswijck de Jonge, *Troepentransport naar Nederlands-Indië*, 52-53.

¹⁰⁷ Dagboek J. Keeminck, (september 1946-april 1948) 20 oktober 1946.

¹⁰⁸ Van Hanswijck de Jonge, *Troepentransport naar Nederlands-Indië*, 55.

bevaren.¹⁰⁹ *“De haven op zichzelf is tamelijk groot, maar de omgeving valt tegen.”*¹¹⁰ Hier zetten de soldaten voet op Indische bodem. Soms ontmoette men op de kade familieleden zoals broers of neven, maar ook veel dorpsgenoten, vrienden en andere bekenden.¹¹¹ *“Op de kade worden wij verwelkomt door luid geschreeuw en geroep van jongens die een paar dagen eerder zijn aangekomen. Er volgt een bombardement van bananen van de wal, dat even later van de boot beantwoord wordt met lege schillen.”*¹¹² *“Het muziekkorps van de Mariniers gaf verschillende Nederlandse marsliedjes ten gehore.”*¹¹³ Nadat de loopplank uit ging, werden de jongens ontscheept. Er stonden koelies (dienstjongens) die hun diensten aanboden: *“Ik nam voor een pak sigaretten een koeli [sic] om mijn plunjezak te sjouwen.”*¹¹⁴

Lang duurde het verblijf in de haven vaak niet. Al snel werden zij naar een onderkomen in de omgeving gebracht. *“Om twaalf uur zijn we reeds ontscheept en om 1 uur zitten we al in Batavia waar we met auto’s heen gebracht zijn.”*¹¹⁵ *“Na een gezellige ontvangst aan de kade gingen wij in konvooi op weg naar onze eerste bestemming.”*¹¹⁶ Tijdens de reis vergaapten de soldaten zich aan hun nieuwe omgeving. De uitgestrekte rijstvelden en het bergachtige landschap maakte diepe indruk op de militairen. *“We keken onze ogen uit naar al het nieuwe waar we langs kwamen, de huizen en gebouwen, de sawah’s en de bergen. Ook de stad Batavia is geheel anders als de Hollandse steden. Maar het ging te vlug, omdat je zo veel te zien krijgt, dat je geen beschrijving kunt geven.”*¹¹⁷

De jongemannen schijnen op het eerste gezicht niet goed te beseffen wat het doel van hun lange reis is. Velen zijn nog zo onder de indruk van het Indische landschap dat zij de ware reden van hun verblijf in Indië lijken te vergeten. *“Vannacht ben ik niet naar bed gegaan, ik wilde mijn eerste nacht in Indië doorbrennen onder een pracht van een sterrenhemel. Veel jongens zijn ook opgebleven. Het was dan ook een schitterende tropennacht.”*¹¹⁸ Maar wanneer er voor het eerst wacht gelopen moest worden, drong de ernst van de situatie tot de jongens door. *“De tropennacht is –vooral in de omgeving van extremisten- voor het eerst een beetje huiveringwekkend... Er wordt dan ook af en toe eens geschoten door onvoorzichtigheid van enkele geschrokken jongens. Ook zijn*

¹⁰⁹ O. Groot, *Het Legerboek*, 176.

¹¹⁰ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 23 oktober 1946.

¹¹¹ Van Hanswijck de Jonge, *Troepentransport naar Nederlands-Indië*, 55.

¹¹² Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 23 oktober 1946.

¹¹³ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 3 november 1946.

¹¹⁴ Dagboek De Gunst (september 1948-juli 1950) 28 oktober 1948.

¹¹⁵ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 23 oktober 1946.

¹¹⁶ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 3 november 1946.

¹¹⁷ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 3 november 1946.

¹¹⁸ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 3 november 1946.

*zij er, die zich zenuwachtig maken door een hond of kat, die plotseling vanachter een muur of struik te voorschijn springt.*¹¹⁹

2.4 Levensomstandigheden.

Behalve dat het landschap en weersomstandigheden in Indië compleet anders waren dan in Nederland, kregen de soldaten met meer ongemakken te maken gedurende hun verblijf in 'de Oost'. Ten eerste was het Indische eten voor het overgrote deel van de jongens nieuw. Ten tweede was er de dreiging van tropische ziektes en bacteriën. Het warme en natte klimaat van Indië noopte tot het handhaven van andere hygiënische voorschriften. Daarnaast had men in de drassige gebieden last van muggen. Tot slot behoorde verveling tot een wederkerend onderdeel van het leven van een soldaat.

2.4.1 De Indische keuken

Het eten in Nederlands-Indië verschilde nogal van de Nederlandse kost. In de Indische keuken is rijst het hoofdbestanddeel van de maaltijd. Maar ook wordt er veel maïs en sago, een soort meel, gewonnen uit de sagopalm gebruikt.¹²⁰ Als snel kwamen de jongens in aanraking met de Indische keuken. Over het algemeen zijn de soldaten aangenaam verrast door de smaak van Indië. *"Eerst Batavia bezocht en vanuit daar naar mijn Oom. Daar heb ik mijn eerste Indische maaltijd gebruikt, die me goed bevallen was."*¹²¹ Ook exotische gerechten worden niet geschuwd. *"Wie in Indië is geweest moet kikkerbiljetjes eten, en dus hebben we gedineerd in de stad. Rijsttafel met vele bijgerechten, zoals Poejonghey en Saté babi."*¹²² Ook zijn de jongens enthousiast over het fruit dat grote aantallen voorhanden is: *"We begonnen al dadelijk met het eten van bananen, cocosnoten, Chinese peren enz, enz."*¹²³

Toch is het eten buiten de deur een uitzondering en moeten de soldaten het doen met het voedsel die zij op de basis voorgeschoteld krijgt. *"Dan gaan we weer eten, rijst. Het eten is hier plenty, want er blijft een hoop eten over... om 6 uur weer eten, aardappels. De kost is prima."*¹²⁴ Soms moet men zelf het eten bereiden: *"Alleen moeten we ons eigen potje koken vanavond. Ik heb alles maar door elkaar gegooid en koud opgegeten en het smaakte nog goed ook."*¹²⁵ Over het

¹¹⁹ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 6 november 1946.

¹²⁰ M. Bossenbroek, e.a. (red), '14: Eten en drinken' in: *Weerzien met Indië* (Zwolle 1994) 327.

¹²¹ Dagboek W.M.M. Peters (januari 1948- maart 1948) 3 maart 1948, inv. nr. 262576 Collectie Legermuseum Delft.

¹²² Dagboek B. Hoogstraten 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 7 juni 1948, inv. nr. 057/Losse stukken/ 5461, Collectie NIMH Den Haag.

¹²³ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 17 juli 1946.

¹²⁴ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 24 oktober 1946.

¹²⁵ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 18 november 1946.

algemeen is er ook genoeg eten, maar zowel in de binnenlanden als in de steden wil de aanvoer van eten wel eens stokken. Redenen hiervoor zijn echter niet aan te wijzen in de dagboeken ook is er geen duidelijke ontwikkeling waarneembaar. Waarschijnlijk varieerde de aanvoer van voedsel van dag tot dag. Vrijwilliger Hoogstraten die in de buurt van Tjileungsir, ongeveer 80 kilometer van Batavia is gestationeerd klaagt over het eten: *“Het eten wordt minder. Geen eigen inkoop meer.”*¹²⁶ *“Stemming is hopeloos. Eten heel slecht, 8 pond boter per dag voor 180 man, zeer weinig groente, leng*¹²⁷ *in het brood, heel weinig belegging.”*¹²⁸ Maar ook dienstplichtige soldaat Keemick, die in Batavia is gelegerd is soms ontevreden: *“Er was voor een man of twintig weer geen eten en toen ben ik maar prompt op mijn bed gaan liggen want ik was ook een van de gelukkigen. Even later was er eten want het is slecht voor de majoor z’n gezondheid of zijn rang dat er geen eten is?”*¹²⁹ *“De meeste klachten over het eten handelen echter niet over de kwantiteit, vaker vinden de soldaten, zowel in de stad als in de binnengebieden, dat de kwaliteit van het eten zwaar te wensen overliet. “Verder was het eten weer niet te om naar binnen te krijgen en zodoende hebben we het alle laten staan. Het is werkelijk een aanklacht van de Nederlandsche regering, dat er zo ronduit slecht voor een soldaat gezorgd wordt hier in de rimboe.”*¹³⁰ *“Het eten is sinds lange tijd niet meer goed, maar nu toch wel heel slecht. Iedereen verzwakt erdoor... Al een paar weken zijn er twee visies betreffende het slechte eten: 1^e De Kapt. zegt dat de kok, sgt. Koopmans het niet kan er dus eruit moet. 2^e Jaap en ik beweren dat hij alleen heel lui is en geen interesse heeft en dus eens goed gezegd moet worden waar het op staat. De laatste visie heeft gelijk gekregen, want het eten is nu goed dankzij een opdoffer van de kok.”*¹³¹ *“We kregen z.g. Hollands eten, wat niet om te eten was.”*

132

2.4.2 Gezondheidsrisico’s.

Het verblijf in de tropen was niet zonder gezondheidsrisico’s. Gedurende het verblijf in Nederlands-Indië waren er een grofweg een drietal bedreigingen voor de gezondheid van een soldaat. Ten eerste waren er de verschillende tropische ziektes, veroorzaakt door bacteriën, virussen en schimmels. In het ernstigste geval waren deze dodelijk. Een aparte bedreiging was het oplopen van een geslachtsziekte. En tot slot was er de kans op een (dodelijke) verwonding in een

¹²⁶ Dagboek B. Hoogstraten 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 8 februari 1947.

¹²⁷ Leng is een soort schimmel dat vaak in brood dat vochtig is geworden te vinden is.

¹²⁸ Dagboek B. Hoogstraten 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 30 april 1947.

¹²⁹ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 22 oktober 1946.

¹³⁰ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 13 februari 1947.

¹³¹ Dagboek B. Hoogstraten 2^e deel, (juli 1948-mei 1949) 17 – 27 juli 1948, inv. nr. 057/Losse stukken/5461, Collectie NIMH Den Haag.

¹³² Dagboek De Gunst (september 1948- juli 1950) 18 november 1948.

gevechtssituatie. Gedurende de dekolonisatieperiode zijn er aan Nederlandse zijde 2479 doden door vuurgevechten, gevallen en nog eens 2106 door ziekte of ongevallen.¹³³

In het klamme en warme klimaat werden de soldaten met enige regelmaat getroffen door tropenziektes. De klachten varieerden van buikloop en onschuldige schimmels tot zeer ernstige infectieziekten. Een veel voorkomende schimmelinfectie was bijvoorbeeld ringworm¹³⁴.¹³⁵ “Vanmorgen moest ik op het ziekenrapport voor ringworm. Dat is een vervelend ding.”¹³⁶ Om de verspreiding van ziektes tegen te gaan was er in de voorlichtingsliteratuur veel aandacht voor hygiëne. Het volgen van deze regels verkleinde de kans op ziektes immers aanzienlijk. In de literatuur werd onder meer geadviseerd om de handen goed te wassen om de verspreiding van bacteriële infecties tegen te gaan en etenswaren goed op te bergen.¹³⁷

Een andere bron van vele besmettingen was de watervoorziening. Deze was naar Nederlandse maatstaven dramatisch. Niet alle onderkomens waren voorzien van stromend water, waardoor men voor de watervoorziening hoofdzakelijk afhankelijk was van natuurlijke bronnen, de kali's (waterlopen). “De inlanders gebruiken de kali zowel als watervoorziening, als toilet en als gelegenheid om de was te doen.”¹³⁸ Het is dan ook niet verwonderlijk dat aangeraden werd om alleen water te drinken dat minstens tien minuten gekookt was. Voor het tandenpoetsen werd het gebruik van thee geadviseerd.¹³⁹ Wanneer men deze adviezen negeerde was de kans op een ziekte als buiktyfus of ernstige diaree vele malen groter: “Acht stervenden in ziekenhuis door het drinken van water. Japanse buiktyfus.”¹⁴⁰ “Vanmorgen is mijn slapie naar de ziekenzaal gebracht. De zoveelste die aan de diaree is.”¹⁴¹ “Hogenboom in het hospitaal te Cheribon is overleden. Thyphus maakte een einde aan zijn leven.”¹⁴² “Veel zieken zijn er momenteel. Malaria en dysenterie”¹⁴³.¹⁴⁴ Ook malaria was, zoals in zoveel tropische gebieden, een bedreiging. Tropenkoorts werd overgebracht door de malariamug en de remedie was dan ook het slapen onder een muskietennet. Daarnaast werd aangeraden om de door de legerleiding verstrekte malariapillen regelmatig in te

¹³³ M. Bossenbroek, e.a. (red), '48: De dekolonisatie.' in: Weerzien met Indië (Zwolle 1994) 1160.

¹³⁴ Ringworm is een vrij onschuldige huidaandoening, veroorzaakt door een schimmelinfectie en niet door een worm zoals de naam doet vermoeden.

¹³⁵ Scagliola, *Last van de oorlog*, 59.

¹³⁶ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 6 januari 1947.

¹³⁷ Bakker, *Scheepspraet*, 44-46.

¹³⁸ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 3 november 1946.

¹³⁹ Bakker, *Scheepspraet*, 49.

¹⁴⁰ Dagboek B. Hoogstraten 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 14 december 1946.

¹⁴¹ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 24 november 1946.

¹⁴² Dagboek J. Van Noorloos (september 1946-oktober 1947) 20 september 1947.

¹⁴³ Zware vorm van diaree.

¹⁴⁴ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 8 februari 1948.

nemen.¹⁴⁵ *“'s Nachts voor het eerst van mijn leven onder een klamboe...”*¹⁴⁶ Ook werden de soldaten met enige regelmaat ingeënt tegen tropische ziektes: *“Een uurtje werken vandaag en toen naar de ziekenboeg voor een injectie tegen de typhus en cholera.”*¹⁴⁷

Een aparte bedreiging voor de gezondheid van de militairen vormde het oplopen van diverse geslachtsziekten. Hoewel de soldaten geadviseerd werden zich niet laten verleiden tot seksuele uitpattingen, was niet ongewoon dat er seksueel verkeer (vrijwillig of gedwongen) voorkwam tussen lokale vrouwen en Nederlandse soldaten. *“Eén van die spionerende baboes, was zwaar geslachtsziek, had o.a. tot taak Hollandse militairen te verleiden, die dan ook ziek zouden worden.”*¹⁴⁸ Op de relatie tussen de Nederlandse soldaten en lokale vrouwen zal ik in hoofdstuk drie terugkomen.

Tot slot was er de dreiging van een verwonding in een gevechtssituatie. *“Plotseling door een sluipschutter pats en er was een kogel door mijn linker knie en linker duim. Terug gekropen; met carrier naar 't kamp. Noodverband, been afbinden, Rode Kruiswagen en Hospitaal.”*¹⁴⁹ Hoewel het aantal gesneuvelden aan Nederlandse zijde in schil contrast staan met het aantal doden aan Indonesische kant, (de schattingen lopen tussen de 100.000 tot 150.000 Indonesiërs tegen ongeveer 4500 Nederlandse slachtoffers),¹⁵⁰ was het omkomen door vijandelijk vuur een realiteit van alle dag. In vrijwel alle dagboeken komen passages voor waarin beschreven wordt dat een kameraad komt te overlijden in een vuurgevecht. Een van de auteurs sneuvelde tijdens een poging een gewonde soldaat uit het veld te redden. *“Schrijver van dit dagboekje, onze goed, hartelijke sergeant Jan van Noorloos, slachtoffer van de terreur, hij sneuvelde voor het Vaderland! Wij zetten onze strijd voort want deze slachtoffers mogen hier niet voor niets vallen!”*¹⁵¹, schreef een onbekende soldaat op 1 oktober 1948 in zijn dagboek.

2.4.3 Dagbesteding en vrije tijd.

De dagbesteding en de indeling van vrije tijd van de soldaten was zeer gevarieerd. Ten eerste waren niet alle soldaten actief in gevechtssituaties. Vooral jongemannen die gelegerd waren in een stad zoals Batavia of Bandoeng hadden een 'burgerbaan'. Zo was soldaat Keemick, gelegerd in Batavia, timmerman en soldaat de Gunst werkte als elektricien op het vliegveld van Bandoeng. Vaak kwamen deze jongens niet of nauwelijks met de vijand in contact. Wel liepen ze wacht,

¹⁴⁵ Legervoortlichtingsdienst *Onze taak overzee*, 30.

¹⁴⁶ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 17 juli 1946.

¹⁴⁷ Dagboek De Gunst (september 1948-juli 1950) 4 februari 1950.

¹⁴⁸ Dagboek B. Hoogstraten 2^e deel (juli 1948-mei 1949) 12 januari 1949.

¹⁴⁹ Dagboek B. Hoogstraten 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 8 juli 1947.

¹⁵⁰ F. Glissenaar, *Indië verloren, rampspoed geboren* (Hilversum 2003) 73.

¹⁵¹ Anonieme soldaat in Dagboek J. Van Noorloos, (juni 1947-september 1947) 30 september 1947.

moesten ze exercities uitvoeren, en werden ze soms 's nachts beschoten door vijandelijk vuur, maar tot een daadwerkelijk gevecht kwamen ze vaak niet. *“Vanavond is hier een avondcursus gewapend om alles weer eens een beetje op te halen wat in de loop der jaren is weggezaakt.”*¹⁵²

Maar zij die in meer de binnenlanden gelegerd waren, kwamen weldegelijk in vuurgevechten en andere gevaarlijke situaties terecht. Voor hen bestond de dag uit patrouilles lopen, hinderlagen zetten of ontmantelen, verbindingen repareren en gevechten met republikeinse milities. Desondanks vervielen de dagelijkse bezigheden vaak snel in een slepende routine. Tegenover één patrouille waarin iets te beleven viel stonden vaak vier of vijf patrouilles waarin de vijand zich niet liet zien.¹⁵³ Zo waren hele periodes waarin de soldaten niets of nauwelijks iets om handen hadden. In tijden van verhoogde vijandelijke activiteiten mocht men juist het kampterrein niet verlaten. Hierdoor werden de soldaten sterk in hun bewegingsvrijheid beperkt. Over de dagbesteding van militairen is afgezien van gevechtshandelingen weinig wetenschappelijke literatuur verschenen. De dagboeken vormen daarom een kleurrijke illustratie van de dagelijkse gang van zaken. Ongeacht waar en wanneer het dagboek zich afspeelt, één element komt in alle documenten terug. Zowel zij die in de stad gelegerd zijn als soldaten die in de binnenlanden verblijven klagen veel over de eentonigheid van de dagen. *“Het wordt wel een beetje vervelend hier. Altijd maar het zelfde gaat mij danig de keel uit hangen, maar er is niets aan te doen.”*¹⁵⁴

Om de verveling tegen te gaan worden dan ook allerlei activiteiten ontplooid. In alle dagboeken komen tijdens gevechtssluwe periodes veel aantekeningen voor over bijvoorbeeld voetbal-, tafeltennis-, hockey-, volleybal- en basketbalwedstrijden. Diverse sporten werden al in de hoogtij dagen van de koloniale overheersing veel bedreven. Tennis was de oudste in Indië bekende sport. Ook voetbal was een populaire sport. Helemaal na de oprichting in 1919 van de N.I.V.B, de Nederlands-Indische Voetbal Bond kende de sport een ongekeerde groei.¹⁵⁵ Door de soldaten werd niet alleen onderling gesport, maar ook tegen andere Nederlandse eenheden, het K.N.I.L of teams bestaande uit lokalen. *“ 's Middags was het voetballen. Morotai tegen de plaatselijke inlandse politie en K.N.I.L. Aan 'Adoeh's'¹⁵⁶ ontbrak het niet en we wonnen 'Amper'. De stand was 1-2.”*¹⁵⁷ *“Vandaag voetbalwedstrijd... BB¹⁵⁸ bestond uit Loerah's¹⁵⁹, schrijvers, politie, e.d. Op blote voeten,*

¹⁵² Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 16 maart 1948.

¹⁵³ H. Binnenveld, *Om de geest van Jan Soldaat. Beknopte geschiedenis van de militaire psychiatrie* (Rotterdam 1995) 72.

¹⁵⁴ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 13 december 1946.

¹⁵⁵ M. Bossenbroek, e.a. (red), '44: Genoegens van weleer.' in: *Weerzien met Indië* (Zwolle 1995) 1036-1038.

¹⁵⁶ Uitroep van schik, pijn, ontzetting, maar ook van bewondering.

¹⁵⁷ Dagboek De Ruijter (juni 1946-maart 1948), 14 november 1946, inv. nr. Onbekend, nog niet gearchiveerd, Collectie NIMH Den Haag.

¹⁵⁸ BB staat voor Binnenlands Bestuur.

¹⁵⁹ Nederlandse vertaling: lokale machthebbers/dorpshoofden.

met fladderende badjoe's¹⁶⁰, maar razend snel en heel handig."¹⁶¹ Ook zwemmen was een populair tijdverdrijf: vanaf de jaren dertig was de sport in Nederlands-Indië al erg geliefd. In iedere grote plaats had men wel één of meerdere zwembaden.¹⁶² Voor de soldaten was het naast afleiding ook een goede manier om af te koelen. "Ik was dan ook vrij moe toen ik in Batavia aankwam en besloot om te gaan zwemmen in Manggarai. Daar knap je heerlijk van op."¹⁶³ Zwemmen bleef echter wel beperkt tot de steden en behalve dat niet op iedere locatie een zwembad aanwezig was, liet soms de kwaliteit ook te wensen over. "Vanmiddag ben ik wezen zwemmen ergens in Batavia ... het was een flink bad maar het water is warm en dat is niet lekker. Maar ik heb tenminste weer gezwommen."¹⁶⁴

Naast sport en spel is er ook aandacht voor toneel en cabaret. De optredens werden zowel door de eigen troepen als door het NIWIN verzorgd, Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië. De organisatie werd op 21 november 1946 opgericht en behartigde de belangen van de Nederlandse militairen in Nederlands-Indië. Het NIWIN bekostigde haar welzijnsdaden dankzij schenkingen van de overheid, initiatieven van particuliere comités die allerlei inzamelingsacties organiseerden, en schenkingen in natura zoals sigaretten en radio's. Op deze manier kon het NIWIN zorgen voor boeken, grammofoonplaten, muziekinstrumenten maar ook toneelvoorstellingen. Er waren bijna honderd gezelschappen die naar Nederlands-Indië werden uitzonden.¹⁶⁵ Eenmaal in 'de Oost' deden zij verschillende kampen aan om optredens te verzorgen, maar over de kwaliteit viel te twisten. "Vanavond naar een cabaretvoorstelling voor en van militairen die in dit geval de huzaren van Boreel waren. Het is wel een feit dat deze programma's wel op een hoger peil staan dan de z.g. NIWIN-gezelschappen."¹⁶⁶ Wanneer de situatie het toeliet en het veilig was om de kampementen te verlaten ondernamen de soldaten ook vaak excursies naar toeristische attracties in de omgeving zoals vulkanen of rubberplantages. "Tocht naar Gedeh. Deelname 20 militairen, vier personen van de vulkanologische dienst uit Tjibodas, 2 dames en een paar gidsen."¹⁶⁷ "Met enkele soldaten de alhier staande suikerfabriek bezichtigd, wij werden rondgeleid door den Heer v. Dam werkzaam op de fabriek. Het is de grootste fabriek van West Java, en een van de grootse van Indië."¹⁶⁸ Ook werd er vertier gezocht in de steden. Vooral bioscoopbezoek was een populair tijdverdrijf. Zelfs op de

¹⁶⁰ Nederlandse vertaling: baadje, een kledingstuk voor het bovenlijf.

¹⁶¹ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 23 januari 1947

¹⁶² M. Bossenbroek, red, *Het weerzien met Indië. Het beeld van tempo doeloe* (Zwolle 1996) 32-33.

¹⁶³ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 2 november 1947.

¹⁶⁴ Dagboek De Gunst, (september 1948-juli 1950) 3 november 1946.

¹⁶⁵ Imandt, *'De onverbloemde waarheid?'*, 41-42.

¹⁶⁶ Dagboek J. Keeminck (september 1946-april 1948) 15 januari 1948.

¹⁶⁷ Dagboek H. Van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 20 juni 1948.

¹⁶⁸ Dagboek J. Van Noorloos (september 1946-oktober 1947) 31 augustus 1947.

kleinste eilanden was wel een filmzaal te vinden.¹⁶⁹ *“Vanavond naar de bioscoop geweest. ‘t Was een hele aardige film.”*¹⁷⁰

Ook was er vaak in het kampement een kantine aanwezig, waar de soldaten veel tijd door brachten, vooral wanneer zij beperkt waren in hun bewegingsvrijheid tijdens verhoogde vijandelijke activiteit. Meestal stond er een radio waarnaar gezamenlijk geluisterd werd. *“Prachtige muziek in de cantine (radio).”*¹⁷¹ In de kantine worden ook grote hoeveelheden alcohol geconsumeerd. Hoewel het gebruik van alcohol door de voorlichtingsliteratuur wordt afgeraden zijn er in de dagboeken veel citaten terug te vinden met betrekking tot alcoholmisbruik.¹⁷² *“Tegen middernacht hadden we onze handen vol aan een stuk of vijf man in bed te houden die zich laveloos gedronken hadden.”*¹⁷³

2.5 Conclusie

De weinige secundaire literatuur die over de in dit hoofdstuk behandelde thema's beschikbaar zijn handelen hoofdzakelijk over het transport naar Indië. Mijn bevindingen met betrekking tot de reis volgen dan ook in grote lijnen deze literatuur. De reis werd over het algemeen ervaren als saai en eentonig. Er is niet veel te doen aan boord. De enige enerverende en uitvoerig in de dagboeken beschreven gebeurtenis is de tussenstop in Port Said. De Arabieren kunnen niet op veel sympathie rekenen. Dit negatieve imago lijkt voor te komen uit de voorlichtingsliteratuur.

Over de aankomst in Batavia en de eerste indruk is geen literatuur beschikbaar, ik baseer deze conclusies dan ook volledig op mijn bevindingen. De eerste reacties bij aankomst in Batavia zijn overwegend positief, ongeacht het moment van aankomst. Vaak komt er wat wij in moderne termen een 'vakantiegevoel' bovendrijven. Uiteraard was geen van deze jongens waarschijnlijk ooit op vakantie geweest. Na een enthousiaste ontvangst, ging men op weg naar de uiteindelijke bestemming. De jongens genoten van alles wat er te zien en te beleven was. De Indische keuken viel over het algemeen ook goed in de smaak. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Nederlands-Indië veteranen na hun terugkeer in Nederland in de jaren vijftig een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de stijgende populariteit van de Indisch-Chinese keuken.¹⁷⁴ Maar na de overweldigende eerste indrukken, drong de realiteit door en was die schitterende tropennacht

¹⁶⁹ M. Bossenbroek, e.a. (red), '44: Genoegens van weleer.' in: Weerzien met Indië (Zwolle 1995) 1034.

¹⁷⁰ Dagboek De Gunst (september 1948-juli 1950), 30 december 1946.

¹⁷¹ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 19 januari 1947.

¹⁷² Legervoorlichtingsdienst, *Onze taak overzee*, 30.

¹⁷³ Dagboek J. Van Noorloos (september 1946-oktober 1947) 2 september 1947.

¹⁷⁴ Groot, *Het legerboek*, 244.

ineens gitzwart en zat achter elke boom een tegenstander. Het eten was vaak van slechte kwaliteit en ook de kwantiteit liet soms te wensen over. Een eenduidige aanleiding voor het verslechteren van de voedselvoorziening kan ik in de dagboeken niet ontdekken.

Publicaties ten aanzien van de algemene gezondheid door soldaten heb ik niet gevonden. Ik heb mijn bevindingen dan ook volledig aan voorlichtingsliteratuur getoetst. Het niet of slecht volgen van hygiënevoorschriften, zoals het drinken van ongekookt water vergrootte de kans op een infectieziekte aanzienlijk. Gezondheidsrisico's waren gedurende de gehele periode nagenoeg gelijk, met die uitzondering dat er tijdens periodes van verhoogde militaire activiteit natuurlijk meer gewonden en doden door vuurgevechten vielen. Sleur en verveling vormen de rode draad door het leven van de soldaten tijdens het verblijf in Nederlands-Indië. Elke dag patrouille lopen of elke dag op het administratiekantoor ging snel vervelen. Sleur en verveling hadden ook invloed op de algemene gemoedstoestand. Hierop zal ik in het vierde hoofdstuk terugkomen. In gevechtssluwe periodes ondernamen de soldaten dan ook van alles om aan de verveling te ontsnappen. Sport, spel, toneel en bioscoopbezoek zijn wekelijks terugkerende activiteiten. Wanneer het veilig was om de kampen te verlaten werd er vertier gezocht in de steden of rondgekeken in de omgeving. Wanneer de situatie het niet toe liet, zeker naarmate het conflict vorderde en de vijandelijkheid jegens de Nederlandse militairen groeide, was men veroordeeld tot de kantine.

Hoofdstuk 3. Soldaten en de Indische maatschappij. Ontmoetingen met de lokale bevolking, man/vrouw relaties en religieuze tradities.

“In de kampongs juichen de mensen ons toe, in de steden is er een veel grotere afstand. De kleding van de mensen is slecht. Velen lopen in jutezakken.”¹⁷⁵

In dit hoofdstuk behandel ik de beeldvorming onder de soldaten ten aanzien van de Indische maatschappij, aan de hand van de thema's 'ontmoetingen met de lokale bevolking', 'man/vrouw relaties' en 'religieuze tradities'. Gedurende hun verblijf in Nederlands-Indië kwamen de soldaten in aanraking met 'andere' bevolkingsgroepen, maar niet alle bewoners van de Archipel werden aangemerkt als 'de vijand'. De militairen maken een onderscheid tussen de burgerbevolking en de nationalistische milities. Op het vijandsbeeld van de soldaten zal ik in het vierde hoofdstuk terugkomen. De Chinese gemeenschap had een bijzondere positie binnen de Indische samenleving, daarom zal ik deze bevolkinggroep apart behandelen. Ook de relatie tussen de soldaten en lokale vrouwen is het bestuderen waard. Deze ontmoetingen vonden plaats onder bijzondere omstandigheden, namelijk in een van oudsher door Europese mannen gedomineerde raciale samenleving. Ondanks dat gedurende de Japanse overheersing de eerste kenteringen binnen de samenleving waren ingezet, waren veel maatschappelijke patronen en rolverdelingen nog steeds in tact. Tot slot sluit het thema 'religieuze tradities' ook gedeeltelijk bij het eerste thema 'ontmoetingen met de lokale bevolking' aan. Het overgrote deel van de Javaanse bevolking was moslim, terwijl de Nederlandse soldaten zeer waarschijnlijk overwegend het christelijke geloof aanhingen. Tevens heb ik tijdens de analyse van deze thema's gelet op discontinuïteit, daar waar veranderingen ten aanzien van de thema's optreden geef ik dit aan.

¹⁷⁵ Hazenkamp, *Uit het dagboek van F. Hazenkamp*, 30.

3.1 Ontmoetingen tussen soldaten en burgers.

De laatkoloniale samenleving van Nederlands-Indië was, zoals bijna alle koloniale samenleving raciaal gescheiden. De maatschappij bestond uit drie groepen: Europeanen en zogeheten gelijkgestelden, 'Vreemde Oosterlingen' en inlanders.¹⁷⁶ Binnen deze groepen was er grote diversiteit omdat status en afkomst een grote rol speelde binnen de Indische samenleving. In de Indo-Europese en inlandse gemeenschap was de stelregel dan ook hoe blanker men was, des te hoger de status. Hoewel deze raciale scheidingen al sinds de komst van de Nederlanders aanwezig waren, werd met het Indisch Regeringsreglement uit 1854 deze indeling wettelijk bevestigd.¹⁷⁷ De groep Europeanen¹⁷⁸ bestond uit de blanke volbloed Nederlanders (totok's) en aan hen gelijkgestelde Indo-Europeanen. Hoewel wel de Nederlanders wettelijk gelijk waren aan de Indo-Europeanen bleek de praktijk vaak anders. De volbloed Nederlanders bezetten binnen de sociale bovenlaag het top- en middensegment, terwijl de Indo-Europeanen de lagere posities verworven. Indo-Europeanen, Indische Nederlanders of Indo's waren afstammelingen uit relaties tussen lokale vrouwen en Europeanen zoals Nederlanders. Dit proces van creolisering, vermenging van bevolkingsgroepen, begon al in de zeventiende eeuw toen de eerste Europeanen op de Indische archipel landden.¹⁷⁹ Het middensegment van de Indische samenleving bestond uit de 'Vreemde Oosterlingen'. Onder de Vreemde Oosterlingen vielen onder andere bevolkingsgroepen als Chinezen, Indiërs, Arabieren en vanaf de twintigste eeuw ook Japanners. Vooral de Chinezen hadden een economische sleutelpositie verworven. Op deze bijzondere positie zal ik later in dit hoofdstuk terugkomen. De brede onderlaag van de koloniale samenleving vormden de lokale bevolking of 'inlanders'. Binnen deze categorie waren de verschillen zeer groot. Net als in de Indo-Europese bevolkingsgroep was huidskleur de belangrijkste graadmeter voor status.¹⁸⁰

De laatkoloniale samenleving van Nederlands-Indië was dus een hiërarchische raciale samenleving. De Indische maatschappij kwam voornamelijk tot stand door middel van 'othering': het toedichten van bepaalde eigenschappen of kenmerken aan 'anderen' om zo de eigen identiteit en de identiteit van 'de ander' te definiëren.¹⁸¹ In de laatkoloniale samenleving waren kenmerken

¹⁷⁶ In de tegenwoordige terminologie wordt deze benaming niet meer gebezigd vanwege het koloniale karakter, maar gezien het gebruik van de term in het Regeringsreglement uit 1854 zal in deze paragraaf het woord wel gebruikt worden.

¹⁷⁷ H. Delacroix, *Indië herinnerd en beschouwd, sociale geschiedenis van een kolonie, (1930-(1957)* (Amsterdam 1997) 63.

¹⁷⁸ Naast Nederlanders bestond de Europese bevolkingsgroep in de Indische samenleving uit onder andere Duitsers, Belgen en Britten, vandaar dat de term 'Nederlanders' deze groep te kort zou doen. (Lafeber, *Met klewang en knuppel*, 294.)

¹⁷⁹ Delacroix, *Indië herinnerd en beschouwd*, 90-91.

¹⁸⁰ Lafeber, *Met klewang en knuppel*, 296-297.

¹⁸¹ Petros, ea., 'HIV/AIDS and 'othering'', 68.

als ras, blank of 'bruin', afkomst en klasse bepalend. Vanuit het perspectief van de bovenlaag vormde de blanken de dominante 'wij' tegenover de inferieure gekleurde 'zij'. Hierdoor ontstond een maatschappij waarin blanke Europeanen aan de top stonden, een grote groep gekleurde Indo-Europeanen en Vreemde Oosterlingen het middensegment vormden en donkere lokale bevolking de brede basis was.

Gedurende de Japanse overheersing worden de eerste kenteringen binnen de Indische samenleving zichtbaar. In feite is er sprake van een ommekeer van de verhoudingen. Op Java werd de overgrote meerderheid van de Nederlanders door de bezetter geïnterneerd in kampen. De meeste Indo-Europeanen gingen vrijuit: zij waren immers half-Aziatisch. Tegelijkertijd stimuleerden de Japanners het Indonesisch nationalisme onder de lokale bevolking. Dit alles om te benadrukken dat de Europese koloniale hegemonie ten einde is en het 'Aziatische tijdperk' is aangebroken. Hoewel er tijdens de Britse periode wel zeer lokaal en voorzichtig bepaalde sociale verhoudingen zich hadden hersteld, was de ingezette verandering onomkeerbaar. Naast een nationalistische had zich in Nederlands-Indië ook een sociale revolutie voltrokken..¹⁸²

3.1.1. De lokale bevolking.

In de ogen van de Nederlandse soldaten was de reactie van de lokale bevolking een goede graadmeter of hun aanwezigheid wel op prijs werd gesteld. Een vriendelijke ontvangst door de lokale bevolking zou voor de militairen als rechtvaardiging kunnen dienen voor hun aanwezigheid. De voorlichtingsliteratuur drukte de soldaten op het hart om de bevolking vriendelijk en correct te behandelen. Ook moest men vooral niet moet vergeten dat men "*niet als veroveraar, maar als helper en bevrijder*" naar Indonesië ging.¹⁸³

In de eerste maanden van het conflict spreekt uit de door mij gebruikte dagboeken een vriendelijke omgang met de lokale bevolking. De soldaten op Java prijzen de behulpzaamheid van de Javanen. Bijvoorbeeld tijdens een patrouille door West-Java, ten zuiden van Buitenzorg komen de soldaten aan bij een dessa, een klein dorp op het platteland. "*De Javaan uit een der hutten klom in een klapperboom en gooide een ruime voorraad kokosnoten naar beneden.*"¹⁸⁴ Ook met de lokale machthebbers in de omgeving van Batavia is sprake van een prettige omgang: "*Vandaag voetbalwedstrijd ... B.B.*¹⁸⁵ *bestond uit Loerah's, schrijvers, politie e.d Op blote voeten, met fladderende badjoe's maar razend snel en heel handig.*"¹⁸⁶ Hoewel uit het volgende fragment blijkt

¹⁸² Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 268-274.

¹⁸³ Legervoortlichtingsdienst, *Onze taak overzee*, 28.

¹⁸⁴ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 14 november 1946.

¹⁸⁵ BB staat voor Binnenlands Bestuur.

¹⁸⁶ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 25 januari 1947.

dat de dorpschoufden aldaar wel enige sturing nodig hebben: *“Op Loerah vergadering geweest o.l.v. Controleur [...]. Goede samenwerking. De Loerah’s op hun kop gegeven omdat zij gebeurtenissen te langzaam doorgeven. Geknoei met rijst voor hongerslijdende ontdekt. In de vervolge geven wij een ton per week.”*¹⁸⁷ Behalve in de binnenlanden is er in de steden met enige regelmaat goed contact tussen de militairen en de lokale bevolking, zoals in Batavia: *“Vanavond ben ik weer bij de burgers geweest. Het was een gezellige avond.”*¹⁸⁸

Na de eerste politionele actie (21 juli – 5 augustus 1947) lijkt de relatie met de burgers te verslechteren. In eerste instantie schijnen de lokalen in de omgeving van Batavia nog behulpzaam: *“Een bijzonder vriendelijk onthaal gekregen van de zijde van de bevolking, die zoo de handen uit de mouwen stak om de school te ontruimen, waar wij in moesten.”*¹⁸⁹ Maar twee dagen later schrijft deze soldaat het volgende: *“...de bewoners langs de weg werd aangezegd dat zij de versperring moesten opruimen. Zoo niet dan gaan hun huizen in brand, geen schot viel en naar men ons zei bij de 2^e compie was het hier een linke buurt.”*¹⁹⁰ Wellicht is dit een goed voorbeeld van het opportunisme onder de lokale bevolking: wie de beste kansen bood, verkreeg de meeste steun. Met als gevolg dat naarmate de strijd intensiverde, de soldaten minder medewerking ondervonden. Samenwerking was vaak meer een overlevingsstrategie dan daadwerkelijke steun aan de Nederlandse troepen.¹⁹¹

Een vriendelijke omgang is in de loop van de eerste politionele actie niet meer vanzelfsprekend, hoewel er lokaal grote verschillen bestaan zoals in de buurt van Ceribon (Oost-Java) *“... de bevolking aldaar gedraagt zich goed.”*¹⁹² Naarmate het conflict verder escaleert, worden de notities in de dagboeken ten aanzien van de omgang met de lokale bevolking steeds negatiever. Zowel in de stad Batavia: *“Vanmorgen begon de dag met schieten op een paar inlanders die niet op dit terrein thuis horen en de benen wilde nemen.”*¹⁹³ Als in de binnenlanden ten westen van Ceribon: *“Weinig enthousiasme onder de bevolking. Trouwens de samenwerking met het B.B. is alles behalve bevredigend. Die wedana¹⁹⁴ heeft te veel praatjes en zal even moeten leren hoe wij zoiets te niet doen. Grote verontwaardiging bij de I.D. man Muller.”*¹⁹⁵ De welwillendheid en hulpvaardigheid van de lokale gemeenschap die de soldaten in eerste instantie zo prijzen, neemt

¹⁸⁷ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 9 december 1946.

¹⁸⁸ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 27 maart 1947.

¹⁸⁹ Dagboek J. Van Noorloos (juni 1947-juli 1947) 22 augustus 1947.

¹⁹⁰ Dagboek J. Van Noorloos (juni 1947-juli 1947) 24 augustus 1947.

¹⁹¹ Scagliola, *Last van de oorlog*, 60-63.

¹⁹² Dagboek B. Hoogstraten 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 21 oktober 1947.

¹⁹³ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 19 oktober 1947.

¹⁹⁴ Nederlandse vertaling: districtshoofd.

¹⁹⁵ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 9 mei 1948.

steeds verder af. Ook het volgende fragment zou kunnen worden gezien als ‘verzet’ jegens de Nederlanders: *“Bende gesignaleerd 50 man. Juist toen wij aankwamen, waren ze 5 minuten vertrokken. De kampongbewoners wisten niet omdat het al donker was, in welke richting ze trokken.”*¹⁹⁶

Het laatste jaar van de dekolonisatieperiode, na de tweede politionele actie (19 december 1948 – 5 januari 1949) vind ik in de dagboeken geen enkele aantekeningen van een behulpzame en welwillende bevolking. Door het ontbreken van positief gestemde opmerkingen over de lokale bevolking kan men het volgende fragment interpreteren als een dreigement in plaats van een waarschuwing: *“Bericht van de bevolking dat wij 15 Maart een aanval zullen krijgen van enkele honderden.”*¹⁹⁷ Mei 1949 gaat de Nederlandse regering overstag. De ondertekening van het Roem-van Rooijen akkoord voorziet in de vrijlating van de republikeinse leiders Soekarno en Hatta en de terugtrekking van de Nederlandse legers. Een verontwaardigde soldaat, gelegerd ten zuiden van Buitenzorg schrijft alleen over de tegenwerking die hij ondervindt van de lokale machthebbers: *“Op alle mogelijke manieren proberen ze ons nog een loer te draaien. Weer heeft een Tjamat”*¹⁹⁸ *zonder voorgegeven kennis rapport opgemaakt over diefstal van lepels op de patrouille van 5 augustus bij Bodjongmenten. De andere over het vasthouden van een gevangene zonder katerangan”*¹⁹⁹, *die wat had moeten sjouwen.”*²⁰⁰

3.1.2. Chinezen.

De Chinese gemeenschap vormde in Nederlands-Indië een minderheid en maar werden wel gezien als een aparte bevolkingsgroep. Rond de eeuwwisseling woonden er ongeveer een half miljoen Chinezen in Nederlands-Indië. De eerste Chinezen verschenen ruim voor de Nederlandse overheersing op Java. Al in de dertiende eeuw waren er handelscontacten tussen China en het eiland. De Chinezen die zich vestigden in de Archipel waren afkomstig uit verschillende gebieden uit China en vormden geen homogene groep. De meerderheid van de gemeenschap werd gevormd door de ‘*peranakan*’, of Indo-Chinezen. Zij werden geboren uit relaties tussen Chinese immigranten, ‘*singkeh*’, en Javaanse vrouwen.²⁰¹ De Nederlandse soldaten maakten in de door mij gebruikte dagboeken dit onderscheid overigens niet.

¹⁹⁶ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 1 oktober 1948.

¹⁹⁷ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 6 maart 1949.

¹⁹⁸ Nederlandse vertaling: onderdistrictshoofd

¹⁹⁹ Nederlandse vertaling: legitimatiebewijs.

²⁰⁰ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 30 augustus 1949.

²⁰¹ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 182-183.

De Chinese gemeenschap vestigde zich vooral in de handelsstaten op Java. Daar woonden zij in aparte wijken en werden doorgaans ook bestuurd door eigen hoofden. In negentiende eeuw ontwikkelde veel Chinezen zich als een verlengstuk van de Europeanen en namen een sleutelpositie als tussenhandelaar. Ook konden zij hun bijzondere maatschappelijke positie versterken door het pachten van tolpoorten, opiumkitten en pandhuizen of op te treden als belastinginner. Dankzij hun economische schakelpositie waren de Chinezen in staat om tot een kapitaalcrachtige en voor de Nederlanders onmisbare gemeenschap uit te groeien.²⁰² De positie van de Chinese gemeenschap is vaak vergeleken met de positie van de joden in de Middeleeuwen. De joodse gemeenschap was ook gebonden aan aparte wijken, mocht niet reizen en voorzag op ongeveer dezelfde manier in haar levensonderhoud.²⁰³

Maar deze bevoorrechtte positie had ook een keerzijde. Anti-Chinese gevoelens zijn altijd aanwezig geweest in de Indische samenleving. Bijvoorbeeld na een opleving van de handelscontacten aan het begin van de achttiende eeuw tussen Indië en het Chinese vasteland, werd de archipel overspoeld met migranten uit China. De groeiende gemeenschap zorgde in de ogen van de (Indo)Europese bevolking voor 'overlast'. Spanningen in de samenleving groeide en escaleerde op 9 oktober 1740. Twee dagen lang werden Chinese winkels en huizen in brand gestoken en hun eigenaren vermoord. Deze gebeurtenissen is de geschiedenisboeken in gegaan als de 'Chinezenmoord'.²⁰⁴ Ook tijdens de Japanse aanval in 1942 werden veel huizen en winkels van Chinezen vernield en de eigenaren vermoord. Na de uitroeping van de Republiek Indonesië kreeg de Chinese gemeenschap het wederom zwaar te verduren. Vooral gedurende de *bersiap*-periode was er sprake van excessief geweld jegens de Chinese gemeenschap, maar ook later gedurende de dekolonisatieperiode bleven Chinezen vaak het doelwit van agressie. Een aantal redenen zijn hiervoor aan te wijzen. Ten eerste behoorde de Chinese bevolkinggroep tot de Vreemde Oosterlingen en waren dus niet 'Indonesisch'. Ten tweede werden zij dankzij hun economische relaties met de Nederlanders tijdens de koloniale periode gezien als een extensie van het koloniale gezag. Ten slotte waren veel Chinezen vermogend: ze hadden een winkel of bedrijf en behoorde tot de middenklasse. De rijkdom stak sterk af tegen de overwegend arme lokale bevolking.²⁰⁵

Uit de beschrijvingen van ontmoetingen tussen de Chinese gemeenschap en de Nederlandse soldaten komt een tweeledige relatie met de gemeenschap naar voren. Enerzijds is er

²⁰² Van Goor, *Indië/Indonesië*, 23-24.

²⁰³ Lafeber, *Met klewang en knuppel*, 296-297.

²⁰⁴ Lafeber, *Met klewang en knuppel*, 70-71.

²⁰⁵ R. Raben, 'Geweld tijdens de dekolonisatieperiode. Indonesië erfde een ontregelde samenleving.' in *Historisch Nieuwsblad* nr. 5 (2008) online geraadpleegd via:

http://www.historischnieuwsblad.nl/00/hn/nl/162/artikel/10670/Geweld_tijdens_de_onafhankelijkheidsstrijd.html

vriendelijk contact tussen de Hollanders en de Chinezen. *“Ter gelegenheid van het Chinese Nieuwjaar werd ons door de Chinezen hier beneden een bami-tafel aangeboden met de gebruikelijke Chinese arak. Een soort spiritus. Voor een Hollander haast niet te drinken.”*²⁰⁶ *“Een bril geleend van een Chinese vriend.”*²⁰⁷ De meeste Chinezen kiezen vaak de kant van de Nederlanders en vragen in ruil daarvoor de soldaten om bescherming. *“Een sectie op wacht in Tandjoeng 15 km. Verderop, om de aldaar wonende Chineezers en hun eigendommen te beschermen, het is er heel goed bij de Chineezers, wij worden overladen met eten.”*²⁰⁸ De dreiging jegens de Chinese gemeenschap was gedurende de gehele dekolonisatieperiode aanwezig zoals tijdens de eerste politionele actie: *“In Lawang is de Chinese buurt aardig geteisterd maar verder gaat het vrij aardig wat de beschuldigingen aangaat.”*²⁰⁹ Maar ook in latere dagboeken zijn meerdere aantekeningen te vinden van agressie, zoals deze geweldsgolf medio 1949: *“Om 9 uur een Chinese toko gerampokt, even buiten Paroungkoeda.”*²¹⁰, *“We waren amper een paar uur thuis toen er een Chinese taxi gerampokt werd bij Kompak.”*²¹¹, *“Het Chinese meisje, dat 2^e Pinksterdag bij de treinoverval ontvoerd was, wist te ontvluchten. Van de Chinees en een A.P-er, die ook ontvoerd waren, werden de graven gevonden.”*²¹²

Anderzijds komt de negatieve houding ten aanzien van de Chinese cultuur en handelsethiek ook sterk naar voren in de dagboeken. Voornamelijk leveren de soldaten kritiek op de in hun ogen verschraving van de Chinese cultuur zoals blijkt uit het volgende fragment over het Chinees Nieuwjaar: *“De dag van het Chinese Nieuwjaar. Ze hebben nu het jaar 2498. Het ontstaan van het Chinese Nieuwjaar is als volgt: Niet veel Chinezen kennen de oorsprong van de traditie en ook velen onder de nieuwe generatie vieren hun Nieuwjaar als bij ons Westerlingen op 1 Januari.”*²¹³ Of deze aantekening over het bijwonen van een Chinees huwelijk: *“Trouwdag van Chinees Kim Tion Long. Hij haalde z’n bruid uit Kandanghae en bracht haar in het slaapvertrek waar het bed prachtig opgemaakt was. De bruid in het wit en de bruidgom in een zwart pak aten er kleine ronde koekjes... Op de lege stoelen gaan om beurten familieleden zitten... en geven de bruid geld die met een buiging bedankt. Is de hele stoet geweest dan gaan ze naar het huis van de bruid waar het theedrinken zich herhaald. Doel: vorming van een beginkapitaal. En dan maar weer eten, de vreemdste gerechten. En dan gaan s’ avonds de mannen gokken, terwijl de vrouwen naar een ‘wanjang koelit’ kijken (d.i. gespeeld achter een scherm, dus schaduw). Het geheel klinkt en is*

²⁰⁶ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 31 januari 1948.

²⁰⁷ Dagboek B. Hoogstraten, 2^e deel (juli 1948-mei 1949) 26 oktober 1948.

²⁰⁸ Dagboek J. Noorloos (juni 1947-oktober 1947) 2 augustus 1947.

²⁰⁹ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 27 juli 1947.

²¹⁰ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 22 maart 1949.

²¹¹ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 3 mei 1949.

²¹² Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 11 juni, 1949.

²¹³ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 22 januari 1947.

*materialistisch, een erbarmelijke voorstelling van wat eens een ceremonie moet zijn geweest.*²¹⁴

Ook een Chinese begrafenis stuit een Nederlandse soldaat tegen de borst: *“Op die dag in de stad een Chinese begrafenis gezien, zoals hierboven afgebeeld. Het ging er heel ‘gezellig’ aan toen en er was volop muziek. Misschien werd er wel het meest aan de erfenis gedacht.*²¹⁵

Ook zijn de soldaten van mening dat de Chinezen luidruchtig en onfris zouden zijn. *“Vanavond wilden we naar de bioscoop maar er draaide een Chinees toneelstuk. Een verschrikkelijke herrie is dat. We zijn tenminste weer gauw weggegaan.”*²¹⁶ In het volgende fragment wordt er getwijfeld aan de hygiëne van de Chinezen. *“Na het eten ben ik met nog twee andere jongens in de stad nog wat rondgelopen in de Chinese wijk. Er hangt hier een afgrijselijk lucht zodat je je neus moet dichtknijpen. We zijn weer gauw teruggekeerd.”*²¹⁷ Ook zouden de Chinese mannen het niet zo nauw nemen met de seksuele moraal: *“Heb vanavond met Pater de bordelen gecontroleerd en een razzia gehouden onder de ‘dames’. Bijna uitsluitend Chinezen op ‘bezoek’ of ‘koffiedrinken’.”*²¹⁸ Tot slot zijn de Nederlandse soldaten niet erg te spreken over de handelsethiek die de Chinezen er op na houdt: *“We hebben wel hoopjes gevangen aan Chinese en Engelse koopvaarders, die er niet vies van [zijn] om aan de Extremisten ‘n centje te verdienen.”*²¹⁹ *“De Chinezen trachten me steeds om te kopen.”*²²⁰ Uit het volgende fragment spreekt weliswaar afkeuring, maar toch maakt deze soldaat dankbaar gebruik van de positie die de Chinese gemeenschap binnen de Indische economie: *“Naar de oogarts in Batavia voor het verkrijgen van een nieuwe bril. Langs legale weg klaar over 3 ½ maand dus naar de Chinees. Nu over twee weken klaar. Zwarte handel op rijksrekening. Hoe is het mogelijk.”*²²¹

3.2. Man/Vrouw relaties.

Relaties gedurende de kolonisatieperiode tussen Europese mannen en lokale vrouwen was geen nieuw of uniek fenomeen. Al in de zeventiende eeuw gingen de eerste kolonisten verhoudingen aan met lokale vrouwen. Het ontstaan van deze interculturele relaties was vooral te wijten aan het tekort aan Europese vrouwen in de koloniale samenleving.²²² Vaak hadden de relaties een zakelijk karakter in de vorm van een ‘njai’ of ‘bijzit’. Aan het einde van de negentiende eeuw had ruim de helft van de Nederlandse mannen een njai. Dit was een Indische vrouw die

²¹⁴ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946 – juni 1948) 29 januari 1948.

²¹⁵ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 10 september 1946.

²¹⁶ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 11 januari 1947

²¹⁷ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 23 oktober 1947.

²¹⁸ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 2 februari 1948.

²¹⁹ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 3-25 januari 1947.

²²⁰ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 27 november 1947.

²²¹ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 7 mei 1947.

²²² Van den Doel, *Rijk van Insulinde*, 178.

zorgde voor het huishouden maar ook vaak voorzag in de seksuele behoeften van de man.²²³ Aanvankelijk waren dit huislavinnen, maar met de afschaffing van de slavernij waren de Europese mannen na 1860 gedwongen een concubine te zoeken onder de vrije vrouwen van Nederlands-Indië.²²⁴ Voor een lokale vrouw was het aangaan van een njai- verbintenis een kans om de armoede te ontsnappen. Hoewel zij niet op gelijke hoogte stond met de Europese vrouw, bezat zij wel een zekere status. Een njai was herkenbaar aan haar chique kleding en droeg vaak veel sieraden. Na verloop van tijd moest de njai vaak alsnog plaats maken voor een Europese vrouw, maar regelmatig bleef de relatie voortbestaan.²²⁵ Het njai systeem werd ook in het leger geïntroduceerd. Lange tijd werd het samen leven van een lokale vrouw met een 'lagere' Europese militair uit het KNIL geaccepteerd. Officieren stonden het 'kazerneconcubinaat' openlijk toe, het zou immers allerlei gezondheidsrisico's verminderen. Pas rond de eeuwwisseling kwam de kritiek op het kazerneconcubinaat op en zodoende werden de njai in 1928 uit de kazernes verbannen.²²⁶

De jongemannen die naar Indië werden gezonden, kwamen vanzelfsprekend ook in aanraking met lokale vrouwen. In tegenstelling tot het Nederland in de jaren veertig golden in de Indische samenleving minder strikte omgangsvormen met betrekking tot vrouwen. Op Java was het gemakkelijk om contact te leggen met de lokale vrouwen. Soms was er alleen sprake van een 'werkrelatie'. Voor de vrouwen betekende een betrekking bij de troepen vaak bescherming, eten en onderdak:²²⁷ *"De baboes bij onze comp. ingedeeld, reizen steeds met ons mee, wat voor ons heel gemakkelijk is."*²²⁸ *"s' morgens kwam al direct de baboe om de was te halen."*²²⁹ Vertrouwen binnen deze zakelijke overeenkomsten met het personeel was soms problematisch: *"Kleding gestolen door baboes."*²³⁰ De omgeving keurde de samenwerking met de Nederlandse militairen niet altijd goed. *"01.30 uur huis van de baboes met stenen begooid."*²³¹

Behalve werkrelaties tussen de soldaten en baboes of kokkinnen zijn er ook talloze verhalen waarin soldaten een liefdesrelatie aangingen met lokale vrouwen. Zoals eerder beschreven, waren relaties tussen (Indo)Europese mannen en lokale vrouwen geen zeldzaamheid gedurende de koloniale periode. Tijdens de dekolonisatieperiode was dit niet anders. Regelmatig

²²³ R. Baay, *De njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2008) 15.

²²⁴ Baay, *De njai*, 35.

²²⁵ Van den doel, *Het rijk van Insulinde*, 178-180.

²²⁶ P.M.H. Groen, 'Aan de rand van de *tangsi*. Het kazerneconcubinaat in het KNIL.' In: *Militaire Spectator* 3 (2009) 122-145.

²²⁷ Scagliola, *Last van de oorlog*, 63-65.

²²⁸ Dagboek J. van Noorloos (juni 1947-oktober 1947) 23 augustus 1947.

²²⁹ Dagboek de Gunst (oktober 1949-mei 1950) 29 oktober 1949.

²³⁰ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 12 november 1946.

²³¹ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 16 februari 1947.

kwamen er ook kinderen uit deze verhoudingen voort. Hoewel er geen officiële cijfers bekend zijn, zijn er schattingen van enkele duizenden kinderen.²³² Het verwekken van kinderen door soldaten in den vreemden is voor de periode 1945-1949 in Nederlands-Indië niet uniek. In iedere oorlog worden er door buitenlandse soldaten bij lokale vrouwen kinderen verwekt.²³³

De scheidslijnen tussen een zakelijke en een amoureuze verhouding waren overigens niet strikt. Soms kwam het voor dat uit een aanvankelijk 'zakelijke' betrekking een liefdesrelatie voortkwam.²³⁴ *"Kapt. Burgel. Getrouwd met een kind, commies bij de posterij. Heeft hier een knappe baboe en heeft er gemeenschap mee. Is er openhartig over. Siem verwijt het hem, maar hij blijft er tamelijk onbewogen onder. Een minder plezierig feit is, dat de baboe een kind van hem heeft gehad en nu weer boenting²³⁵ is."²³⁶*

Een andere manier om de seksuele behoefte te bevredigen was het bezoeken van een prostituee. Behalve dat de moraal kon dalen wanneer werd toegegeven aan 'vleselijke verlangens', werd vooral omwille van het hoge percentage geslachtszieke publieke vrouwen het bezoeken van een bordeel ten strengste afgeraden.²³⁷ Toch blijkt uit de door mij gebruikte dagboeken dat de soldaten weldegelijk met prostituees in aanraking kwamen: *"Olijve, een bedaarde fijne jongen, is gisteren even los uit de band gesprongen en goed ook. Hij zit nu in de gevangenis wegens openbare dronkenschap, beschuldigd van verkrachting. Ik heb hem een bezoek gebracht en hij houdt vol dat het een publieke vrouw was hetgeen nu ook de M.P. toegeeft. Nu gaat het er maar om of het de vrije wil van de 'dame' was of niet."²³⁸ Maar niet iedere soldaat gaf toe aan de verleidingen. *"Vanavond was er weer een dansavond in de cantine maar aangezien ik geen belang stel in die fuiven met baboes en hoeren zijn we gedrieën naar de bioscoop gegaan."²³⁹ Opvallend is echter wel dat geen van de soldaten zelf toegeeft dat hij een prostituee heeft bezocht. Wellicht is hier sprake van zelfcensuur.**

Maar er is niet alleen sprake van afhankelijke en ongelijke relaties tussen de militairen en de lokale vrouwen. Na de uitroeping van de onafhankelijke Republiek Indonesië in 1945 kwam de emancipatie van de lokale vrouwen in een stroomversnelling. Indische vrouwen namen ook deel

²³² In 2009 is het project Oorlogsliefdeskind gestart waarin kinderen van Nederlandse soldatenvaders en Indische moeders op zoek gaan naar hun vader. www.oorlogsliefdeskind.nl

²³³ J. Costello, *Love, sex and war. Changing values, 1939-1945* (Londen 1985) 298.

²³⁴ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 179.

²³⁵ Nederlandse vertaling: zwanger.

²³⁶ Dagboek B. Hoogstraten, 2^e deel (juli 1948-mei 1949) 1 februari 1949.

²³⁷ Legervoortlichtingsdienst, *Onze taak overzee*, 31.

²³⁸ Dagboek B. Hoogstraten, 2^e deel (juli 1948-mei 1949) 8 september 1948.

²³⁹ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 5 april 1947.

aan de onafhankelijkheidsstrijd.²⁴⁰ Soms werden de vrouwen inzet bij spionageacties: *“Vanmorgen kwamen de eerste twee bezoeksters op onze post. Een oude vrouw en een jonge meisje. Bij verhoor kwam het uit dat ze uitgestuurd waren voor verkenning.”*²⁴¹

3.3 Religieuze tradities.

Java kende niet alleen een grote diversiteit in volkeren en culturen, ook was er van oudsher een zeer divers spectrum aan godsdiensten. Naast natuurgodsdiensten, boeddhistische en hindoeïstische stromingen, verspreidde vanaf de dertiende eeuw de islam zich over de Indische archipel. De islamitische religie vond zijn weg naar Nederlands-Indië via koopmannen uit India. Aan het einde van de zestiende eeuw was het overgrote deel van Java, op een paar enclaves na, islamitisch.²⁴² In de negentiende eeuw groeide de christelijke zending vanuit Nederland sterk. Aanvankelijk vanuit de protestantse kerk en later ook de katholieke kerk. Maar op Java werden de zendelingen en missionarissen door het Nederlands gouvernement openlijk tegengewerkt. Bekering van de Javaanse bevolking zou er toe leiden dat religieuze leiders onrust onder hun volgelingen zouden kweken. Ondanks de volhardendheid van de christelijke zendelingen was het effect gering. In sterk geïslamiseerde gebieden, bleek het moeilijk om een voet aan de grond te krijgen.²⁴³ De islam beleden in de Indische archipel verschilde echter van de invulling van de islam in bijvoorbeeld het Arabisch schiereiland. De Indische traditie onderscheidde zich door twee specifieke kenmerken. Ten eerste bezat de islam in Indië veel geleende elementen uit bijvoorbeeld Hindu-tradities, waardoor de religie in hoge mate syncretistisch is. Syncretisme houdt in dat binnen een religieuze traditie elementen uit verschillende andere religieuze systemen samenkomen en een nieuw geheel vormen. Daarnaast vormde mystiek, het opwekken van een meditatieve staat door middel van gebed en zang, een belangrijk onderdeel van de islam.²⁴⁴

In slechts twee van de vijf dagboeken ben ik passages tegen gekomen handelend over de islam. In de voorlichtingsliteratuur werd voornamelijk aangeraden de ‘Mohammedanen’ en hun geloofsovertuigingen te respecteren en hen verder met rust te laten, maar er werd geen uitleg van geloof of ritueel gegeven.²⁴⁵ *“Het is vandaag een feestdag hier. De herrijzenis van Mohammed of zoiets.”*²⁴⁶ Kennelijk werden de instructies goed opgevolgd, want slechts één dagboek vond ik twee uitgebreide passages. Wat wel opmerkelijk is dat juist in deze twee passages de twee

²⁴⁰ Delacroix, *Indië herinnerd en beschouwd*, 104-109.

²⁴¹ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 18 januari 1948.

²⁴² C. Geertz, *The religion of Java*, (Chicago 1960) 124-126.

²⁴³ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 81-88.

²⁴⁴ V. Houben, ‘Southeast Asia and Islam’, in: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 588, *Islam: Enduring Myths and Changing Realities* (2003) 149-170, aldaar 156-157.

²⁴⁵ Legervoorlichtingsdienst, *Onze taak overzee*, 29.

²⁴⁶ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 3 februari 1947.

onderscheidende elementen van de Indische islam naar voren komen. De eerste vertelt over een besnijdenisfeest waarin duidelijk het syncretistische karakter van de Indische islam naar voren komt. *“Na afloop uitgenodigd op een slamentan²⁴⁷ ter gelegenheid van de besnijdenis van de zoon van de Inspecteur van Politie. Er was een gamelan orkest met danseressen. Iemand krijgt dan een sarong; hij moet dan dansen en na afloop de sarong geven aan een volgende man.”²⁴⁸* Het tweede fragment handelt over een bijeenkomst in het kader van een islamitische feestdag. De beschreven gebeurtenis is duidelijk een bijeenkomst van mystici, gezien het opwekken van een trance aan het einde van het fragment: *“Garebeg Mauloed. Geboorte van Mohammed de Profeet. Uitnodiging ontvangen van de Pengkoeloe (volkspreker) van Kandang [...] om dit feest bij te wonen 's avonds 19.30 allereerst een optocht samengesteld. Voorop de priester (Hadji) onder een grote parasol met tegenover hem mannen die achteruitlopen en buigend de Koran zingen.... De Hadji zong met anderen Arabische liederen en na de wijding waren er verschillende sprekers... Daarna Arabische dans.... Een melodie werd steeds weer herhaald en gezongen, steeds feller en opzwevend. De dansers lopen met eigenaardige, schokkende bewegingen in de heup en dansen met grote sprongen van het eene been op de andere. Steeds verhitter worden ze. We hebben het einde niet gezien, maar ik vermoed wel dat de vrouwen er naderhand bij te pas komen. Overigens een volmaakte avond.”²⁴⁹*

3.4. Conclusie.

De reactie van de lokale bevolking op de Nederlandse soldaten was voor de rekruten van groot belang. Een coöperatieve opstelling van de bevolking bespoedigde enerzijds het verloop van de missie en anderzijds verantwoordde in de ogen van de soldaten een positieve houding de juistheid van de Nederlandse aanwezigheid. In de door mij gebruikte dagboeken spreekt in eerste instantie een goede verstandhouding met de lokale bevolking. Maar naarmate het conflict escaleert, verslechterde het contact. Scagliola wijt dit aan het opportunisme van de lokale bevolking: samenwerking was een overlevingsstrategie. Toen bleek dat de Nederlandse troepen de strijd gingen verliezen, verloren zij ook de gunst van de bevolking.

Een hele aparte relatie hadden de Nederlandse militairen met de Chinese gemeenschap. Hoewel hierover geen secundaire literatuur voor handen is concludeer ik uit de dagboeken een tweeledige houding ten aanzien van de Chinezen. Enerzijds bekritiseerden de soldaten de Chinese cultuur, hun gebruiken en trokken zij de Chinese handelsmoraal in twijfel. Anderzijds waren de militairen belast met het beschermen van de Chinezen tegen het geweld. Ook moesten de Nederlandse soldaten, noodgedwongen, gebruik maken van de economische positie van de

²⁴⁷ Maleis, Nederlandse vertaling: volksfeest.

²⁴⁸ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 29 november 1947.

²⁴⁹ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 22 januari 1948.

Chinezen. Zo ontstond er een symbiotische relatie tussen de militairen en de Chinezen waarbij men gebruik maakte van elkaars sterke punten.

Het ontstaan van relaties tussen Europeanen en lokale vrouwen kende een lange traditie, ook binnen het leger, die werd voortgezet gedurende het dekolonisatieproces. De omgang had vaak een 'zakelijk' karakter, zij het wel met een ongelijke en afhankelijke insteek, waarbij de militairen een lokale vrouw in dienst hadden als wasvrouw of als kokkin. Ondanks dat het verboden was, blijkt uit de dagboeken dat de gang naar prostituees niet gewoon was. De scheidslijnen tussen 'betaalde' en 'vrijwillige' liefde was echter niet altijd duidelijk en ook vloeibaar. De lokale bevolking was voor het overgrote deel islamitisch, maar in tegenstelling tot mijn verwachtingen zijn aantekeningen in de dagboeken over de godsdienstbelijdenis zeer schaars. Mogelijk is dit te wijten aan een combinatie van onwetendheid en desinteresse, gevoed door de adviezen in de voorlichtingsliteratuur.

Hoofdstuk 4. Politieke reflecties, vijandbeeld en geestestoestand.

*“Wij noemden onze tegenstanders, ongeacht tot welke groepering ze behoorden ‘ploppers’ of ‘peloppers’.”*²⁵⁰

In dit hoofdstuk zal ik de thema's 'politiek bewustzijn', 'vijandsbeeld', 'motivatie en moraal' en 'moreel en ethiek' behandelen. In dit hoofdstuk is de scheiding tussen de oorlogsvrijwilliger en de dienstplichtige van belang. Hun houdingen ten aanzien van het dekolonisatieconflict verschilden fundamenteel van elkaar, wat van invloed is op hun reacties op politieke beslissingen, het vijandsbeeld en algehele geestestoestand.²⁵¹

Onder 'politiek bewustzijn' vallen alle fragmenten waarin een auteur refereert aan politieke beslissingen. Waren de soldaten op de hoogte van politieke beslissingen van de regering en zo ja, hoe reageerden zij hierop? Het tweede thema 'vijandsbeeld' is hieraan gekoppeld, omdat uit de politieke beslissingen militair handelen voortvloeit. Gedurende hun tijd in Indië en met name in gevechtssituaties kwamen de soldaten in contact met de Indonesische strijdgroepen. De 'tegenstanders' vormden geen homogene groep, maar was een bonte verzameling van verschillende milities. Het onderscheid tussen de verschillende groeperingen was echter voor de soldaten niet altijd duidelijk. Welk beeld vormden de soldaten over hun tegenstanders en

²⁵⁰ Hazenkamp, *Uit het dagboek van F. Hazenkamp*, 6.

²⁵¹ Groen en Staat, *Inzet in Nederlands-Indië*, 75.

veranderde dit beeld gedurende de strijd? Beide thema's, 'politiek bewustzijn' en 'vijandsbeeld' zijn weer van invloed op de motivatie en het moreel van de troepen.

4.1 Politiek bewustzijn.

In de periode van het conflict waarin de Nederlandse regering te overhand denkt te hebben, spelen zich een drietal belangrijke politieke beslissingen. Ten eerste de ondertekening van het akkoord van Linggadjati op 25 maart 1947. De overeenkomst hield in dat de Nederland de *“regeering van de Republiek Indonesië als de facto uitoefenende het gezag over Java, Madoera en Sumatra.”*²⁵² Tevens zou er voor 1 januari 1949 de Soevereine Staten van Indonesië gevormd worden. Deze federatie besloeg het gehele grondgebied van Nederlands-Indië, inclusief Nieuw Guinea en zou worden opgedeeld in drie delen: de Republiek, Borneo en Oost-Indonesië.²⁵³ Vier van de zeven auteurs waren ten tijden van de ondertekening in Nederland aanwezig. Twee van hen waren vrijwilligers en twee waren dienstplichtigen.

De vrijwilligers lijken haast teleurgesteld met de ondertekening van het de overeenkomst. Een oorlogsvrijwilliger maakte in zijn dagboek een illustratie van een gebroken kroon, waarvan de rechterkant in handen is van een Indonesiër en de linkerkant vastgehouden wordt door een Nederlander. (zie bijlage 1). Het bijschrift luidt: *“Ondertekening der Linggadjatti. Sjahir: ‘Terima kasi Dan Nippon’*²⁵⁴ *v. Mook: ‘Een, twee drie in godsnaam.’*²⁵⁵ Deze oorlogsvrijwilliger is duidelijk meer een voorstander van het overgaan tot actie, zoals blijkt uit een latere notitie geschreven in aanloop naar de eerste politionele actie: *“In deze tijd wordt het hoe langer hoe meer hommeles met de ‘Republiek’ Eens zelfs zover, dat alles ingescheept werd en men tot den aanval wilde over gaan. Maar te elfder ure werd alles nog gauw teruggeroepen, aangezien de ‘geachte vrienden’ het toch nog maar weer eens veiliger vonden om te gaan confereren. Ja, men houdt wel van verandering!! Zoiets houd de moed er in!!”*²⁵⁶

Ook de tweede vrijwilliger en volgens hem ook 'de troepen', zijn het ook niet eens met de ondertekening van het akkoord. *“Lingga Djati (Linke Daatje) ondertekend. Grote verbittering onder de jongens. Hoe is het mogelijk dat Romme zulke gemene leugens kan verkondigen, dat de troepen er vóór waren.”*²⁵⁷ De reactie van de dienstplichtigen is veel minder positief. Zo maakt een

²⁵² Van den Doel, *Rijk van Insulinde*, 282.

²⁵³ Van den doel, *Het rijk van Insulinde*, 282-283.

²⁵⁴ Nederlandse vertaling: “Dankjewel Groot Japan”.

²⁵⁵ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 25 maart 1946.

²⁵⁶ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946 -maart 1948) 20 mei-15 juli 1947.

²⁵⁷ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 25 maart 1947.

dienstplichtige slechts een aantekening: *“Ondertekening van de overeenkomst van Lingga Djati.”*²⁵⁸ De tweede dienstplichtige noemt de ondertekening slechts een onderbreking van de dagelijkse gang van zaken: *“Deze dag is weer in normale sleur voorbijgegaan. Behoudens dat vandaag de overeenkomst van Lingga-Djatti is getekend zijn er verder geen noemenswaardigheden gebeurt [sic].”*²⁵⁹

Het tweede belangrijke politieke besluit waarover de soldaten schrijven is op 21 juli: het order tot het starten van de eerste politionele actie. De talloze bestandschendingen op Java en Sumatra en de zware economische last waaronder Nederland bijna bezwijkt geven aanleiding tot een tweede militair ingrijpen.²⁶⁰ Wederom is het enthousiasme onder de vrijwilligers groter dan onder de dienstplichtige soldaten. Een oorlogsvrijwilliger: *“De glorieuze Republiek wilde nog steeds niet mee werken. Niet goedschiks, dan maar kwaadschiks... We waren allen overtuigd dat dit het beste was om daardoor de mensen dadelijk orde en vrede te brengen...”*²⁶¹ *‘s’ Avonds kregen we een borrel om deze eerste dag van de actie te vieren!!*²⁶² Een dienstplichtige, gestationeerd in Batavia reageert echter koeltjes: *“Vanmorgen wind en begonnen met het dagorder dat de oorlog begonnen is en dat we allemaal binnen moeten blijven. Normaal gewerkt.”*²⁶³ Uit de aantekening van een dienstplichtige soldaat, die onderdeel van een eenheid dat in de binnenlanden was gestationeerd, spreekt eerder plichtsbesef dan enthousiasme: *“Was een dag die nog vele van ons lang in herinnering blijven zal (nadat 21 juli de onderhandelingen waren afgebroken begaven zich om 12 uur ‘s nachts de onderdelen van de E.M. over de lijn) wij rukte op naar Tamboen en beleven aldaar overnachten in een T.N.I kazerne.”*²⁶⁴

Over het derde belangrijke politieke moment, het einde van de eerste politionele actie en hoe de Nederlandse regering tot dit besluit is gekomen, maakt alleen een oorlogsvrijwilliger een aantekening. Uit zijn notitie spreekt duidelijk teleurstelling: *“Na ‘n dagje binnen kwam het bericht van de ‘Security Council’ dat we het vuur moesten staken, tot aller verontwaardiging. We hadden toen nog 24 uren de tijd, dus we wilden daarvan maken, wat er te maken van was en er werd besloten om nog gauw even Madoera te pikken. Het ging er nog even mals aan toe, totdat de klok 12 sloeg en het vuren, althans aan onze kant, werd gestaakt.”*²⁶⁵

²⁵⁸ Dagboek H. van der Sluis, (oktober 1946-december 1946) 25 maart 1947.

²⁵⁹ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 25 maart 1947.

²⁶⁰ Buiten, *Indië/Indonesië*, 75-80.

²⁶¹ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 16 juli-20 juli 1947.

²⁶² Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 21 juli 1947.

²⁶³ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 21 juli 1947.

²⁶⁴ Dagboek J. van Noorloos (juni-oktober 1947) 22 juli 1947.

²⁶⁵ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 24 juli-3 augustus 1947.

Zoals in het eerste hoofdstuk beschreven keert het tij zich na de beëindiging van de eerste politionele acties zich tegen de Nederlandse regering. De republikeinse strijdgroepen krijgen langzaam de overhand. Gedurende deze periode, tussen augustus 1947 en december 1949, beschrijven de soldaten een tweetal politieke besluiten. Na de beëindiging van de eerste politionele actie, volgt een nieuwe onderhandelingsperiode die uiteindelijk leidt tot het Renville akkoord. Deze overeenkomst werd op 17 januari 1948 ondertekend.²⁶⁶ Een dienstplichtige: *“Juist in deze week is het ‘bestand’ getekend. Daarin is bepaald dat alle TNI troepen zich bij de dichtstbijzijnde militaire post moeten melden voor registratie om daarna afgevoerd te worden naar de verzamelplaatsen waar ze per trein of voor zover het niet kan, per boot te worden geëvacueerd naar Djocja.”*²⁶⁷

Na de ondertekening van het Renville akkoord bleven de onderlinge verhoudingen moeizaam. De Nederlandse politiek onderging echter een wijziging en kiest voor een hardere lijn ten aanzien van Nederlands-Indië.²⁶⁸ Het tweede besluit in deze periode is het overgaan tot de tweede politionele actie. Wederom is er een verschil tussen de reacties van de vrijwilligers en de dienstplichtigen. Een vrijwilliger lijkt opgelucht te zijn: *“Eindelijk gaan ze naar Djocja en wel op zo’n prachtige wijze dat de stad door luchtlandingstroepen binnen 24 uur bezet is.”*²⁶⁹ Terwijl een dienstplichtige koeler reageert: *“In de nacht van zaterdag op zondag aanvang van de 11e politionele acties in Midden- en Oost Java en op Sumatra.”*²⁷⁰

De twee soldaten die ten tijden van het sluiten van het Roem-van Rooijen akkoord (7 mei 1949) en de Rondetafelconferentie in Den Haag (23 augustus tot november 1949)²⁷¹ nog in Indië aanwezig waren, schrijven niets over deze twee politieke gebeurtenissen. Slechts een van de zeven auteurs heeft de soevereiniteitsoverdracht meegemaakt. Ondanks dat de houding van deze dienstplichtige ten aanzien van de Nederlandse aanwezigheid gedurende zijn hele verblijf erg negatief is, schrijft hij over de soevereiniteitsoverdracht: *“Vandaag zijn we geconformeerd. Ned.-Indie wordt officieel overgedragen aan de Republiek Indonesië... Op de radio konden we voor de laatste keer het Wilhelmus spelen toen de vlag in Batavia werd neergehaald. Even ontroerd.”*²⁷²

4.2. Vijandsbeeld.

De ‘vijand’ waar tegen de Nederlandse troepen in actie moesten komen, was niet een homogene groep. Op 3 juni 1947 gaf Soekarno de opdracht tot het vormen van een ‘Indonesisch’

²⁶⁶ Lafeber, *Met klewang en knuppel*, 269.

²⁶⁷ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1946) 25 januari 1948.

²⁶⁸ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 290.

²⁶⁹ Dagboek B. Hoogstraten, 2^e deel (oktober 1946-juni 1948) 19 december 1948.

²⁷⁰ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1946) 19 december 1948.

²⁷¹ Lafeber, *Met klewang en knuppel*, 271-272.

²⁷² Dagboek de Gunst (oktober 1948-juni 1950), 27 december 1949.

leger. De TNI, Tentara National Indonesia was een samenraapsel van de bestaande republikeinse leger het Tentara Keamanan Rakjat (TKR) en de diverse 'pemoeda' groepen.²⁷³ Voor veel Indonesiërs was een loopbaan in het leger een weg naar een betere sociale positie. Door carrière te maken was het voor Indonesiërs van eenvoudige komaf mogelijk om door te dringen tot de hoogste rangen van het leger en de samenleving. Een proces dat tijdens de Nederlandse overheersing ondenkbaar was.²⁷⁴ Behalve tegen troepen van de TNI vochten de militairen tegen een brede schakering van verschillende strijdgroepen en verschillende semicriminele milities. Een aantal hadden een politieke of religieuze achtergrond, zoals de communistische Banteng Merah en de islamitische Hizbullah, maar sommigen waren alleen nationalistisch van aard.²⁷⁵

Opvallend worden de soldaten niet volledig geïnformeerd over de verschillende strijdgroepen. Volgens de voorlichtingsliteratuur zou het gaan om geïsoleerde kwaadwillende elementen binnen de welwillende Indonesische samenleving.²⁷⁶ *"We zouden de kwade elementen onder de Indonesiërs gaan uitschakelen..."* Maar over wie de kwaadwillende elementen precies waren was ook geen consensus. Voor veel soldaten was het verschil tussen de TNI en de diverse andere milities volstrekt onduidelijk. Veel gebruikte termen voor de tegenstanders in de dagboeken zijn 'bendes', 'extremisten', 'rampokkers', 'terroristen', of 'rebellen'. Het gebruiken van dit soort termen voor de tegenstander in oorlogstijd is voor de periode 1946-1949 niet uniek, maar komt vaker voor in conflictsituaties en hebben een functie. De termen zijn behalve depersonaliserend ook soms dehumaniserend. Bijvoorbeeld de term 'rampokker' dat een duidelijk negatieve connotatie heeft, schept het beeld van een misdadiger of een slecht mens. Het doden van een misdadiger is in de ogen van de soldaten geen slechte daad.²⁷⁷ Ook schemerde in ieder bevel dat door de Nederlandse legerleiding werd afgegeven door dat de soldaten tegen dezelfde vijand ten strijde trokken als de lokale bevolking. Hiermee werd nog maar eens benadrukt dat het ging om een 'humanitaire' actie waarbij het Nederlandse leger de Indische bevolking te hulp kwam.²⁷⁸ Behalve het verschil tussen de strijdgroepen zelf, was het verschil tussen vijand en burger ook moeilijk te maken. *"... toen dwars door een sawahgebied waar we een persoon zagen lopen. Wij*

²⁷³ Lafeber, *Met klewang en knuppel*, 265-266.

²⁷⁴ Delacroix, *Indië herinnerd en beschouwd*, 138.

²⁷⁵ Heijboer, *De Politionele Acties*, 14.

²⁷⁶ Scagliola, *Last van de oorlog*, 69-71.

²⁷⁷ R. Richardson en R. Moelker, 'Beeldvorming onder Nederlandse militairen over andere militairen in uitzendsituaties', in H. Van den Berg, F. Wester, en S. Scagliola, *Wat veteranen vertellen*, (Amsterdam 2010) 65-82, aldaar 72-73.

²⁷⁸ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 72-74.

dachten niet anders of we stootten op een bende. Maar die man was aan de watertoevoer bezig voor de bevoeiing van de sawah's."²⁷⁹

Gedurende de eerste politionele actie vermeden de Republikeinen directe conflicten met de Nederlandse troepen. De bewapening van de groeperingen was geen partij voor het moderne westerse oorlogstuig. Ook was de organisatie van de strijdgroepen beneden peil.²⁸⁰ *"Geen wonder want hun peil en boog was niet opgewassen tegen onze machine pistolen."*²⁸¹

In plaats daarvan legden, zowel de TNI als de verschillende milities zich toe op guerrillatactieken. Zoals van Doorn en Hendix benadrukken in *Ontsporing van geweld* (1970), is 'guerrilla' niet een 'oorlogstype', maar een strijdmethode. De tactiek wordt vaak toegepast in een conflict waarin de deelnemers een ongelijke uitgangspositie hebben. Dicht begroeide en moeilijk begaanbare gebieden zijn bij uitstek geschikt. Niet verwonderlijk was de guerrilla-activiteit in de beboste bergen van Java velen malen hoger dan in de dichtbevolkte laaggebieden.²⁸² Veel gebruikte methodes waren het plaatsen van mijnen, hinderlagen met scherpschutters of het zetten van boobytraps.²⁸³ *10.30 reuze klap richting Mampir. M.P. trekt aan een geboobytrapte vlag van Indonesiërs. 1 man zwaar gewond.*"²⁸⁴

Als gevolg van de guerrillatactieken en slechte voorlichting bleef de 'vijand' voor de Nederlandse soldaten onduidelijk en onzichtbaar. Er waren wel demarcatielijnen aangebracht in het gebied, maar in feite was er vaak slechts sprake van 'gecontroleerde' gebieden. Deze gebieden waren dus niet afgegrensd en 'kwaadwillende groeperingen' konden gemakkelijk te infiltreren.²⁸⁵ Ten tweede droegen veel van de guerrillagroeperingen over het algemeen geen uniform. Ook hoeft het 'guerrillastrijderschap' geen fulltime bezigheid te zijn: men kon zich bijvoorbeeld beperken tot de bijvoorbeeld de avonduren en overdag opgaan tussen de burgerbevolking.²⁸⁶

De onzichtbaarheid van de tegenstander maakt het optreden tegen vijandelijkheden moeilijk. Wachtlopen in de tropennacht werd er ook niet gemakkelijker op. *"Alleen heeft de wachtphoet de afgelopen nacht op denkbeeldige extremisten geschoten of waren het soms een paar grote apen?"*²⁸⁷ *"Er wordt dan ook af en toe geschoten door onvoorzichtigheid van enkele*

²⁷⁹ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 15 november 1948.

²⁸⁰ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 139-141.

²⁸¹ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 19 december-1 januari 1947.

²⁸² Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 132-138.

²⁸³ Groot, *Het legerboek*, 235-236.

²⁸⁴ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 21 februari 1946.

²⁸⁵ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 182.

²⁸⁶ H. Binnenveld, *Om de geest van Jan Soldaat. Beknopte geschiedenis van de militaire psychiatrie* (Rotterdam 1995) 74.

²⁸⁷ Dagboek J. Keemick, (oktober 1946-april 1948) 11 november 1946.

geschrokken jongens. Ook zijn er, die zich zenuwachtig maken voor een hond of een kat, die plotseling vanachter een muur of struik te voorschijn springt.”²⁸⁸ “Er leg [sic] hier ± 100 man van de R.A.T.A en die kregen het schijnbaar erg benauwd want ze zetten overal wachten voor de deur. Nu ik was banger voor die gasten als voor de extremisten want ik hoorde overal grendels spannen als of ze in de voorste linie lagen.”

Het gevolg van de onzichtbaarheid is het ontwikkelen van wat Scagliola een ‘autistisch vijandsbeeld’ noemt, dat tevens gepropagandeerd werd door de legerleiding. De werkelijke motieven van de vijand blijven voor de soldaten lange tijd onduidelijk. De ‘extremisten’ worden neergezet als saboteurs, of als rovers en plundersaars.²⁸⁹ Een vrijwilliger laat zich duidelijk denigrerend uit over zijn tegenstander: “Aan de kim verschijnen enige schepen van zijne Majesteit’s Soekarno’s Marine. Drie ongelukkige rotbootjes; toch stonden ze onder bevel van een 24jarige Kolonel ter zee. Hij was zeer verontwaardigd maar tevens zeer beleefd ten overstaan van de oerlikons.”²⁹⁰ Voor vechten vond hij de vijand wel wat te sterk, dus liet ie zich gewillig op sleeptouw nemen naar Batavia.”²⁹¹ “Lang blijven we niet in het onzekere, want de Commandant verteld ons dat we ‘n Generaal van de T.R.I. moeten gaan ontvangen. Dus daar gaan we dan. Niet schoppen, slaan of bijten werd er gepraaid... Tegen de avond kregen we z’n ‘slagschip’ (‘n miezerig rotsleepbootje) te pakken. Meneer werd netjes aan boord uitgenodigd en naar z’n geloofsbrieven gevraagd.[onleesbaar] propaganda [onleesbaar] van Java naar [onleesbaar] om ze ook aldaar het heil en de zegeningen der ‘Republiek’ bij te brengen. Na een paar uur gezellig ‘keuvelen’ ging hij weer door bewarend, dat wij geen soldaten waren, waarop een van de officieren zei: ‘zo gauw als ze bij jullie hogere rangen hebben als Admiraal dan loop ik ook over’.”²⁹² Naast het ontwikkelen van een ‘autistisch’ vijandsbeeld was ook het projecteren van eigen oorlogservaring een manier om een beeld van de vijand te scheppen.²⁹³ Een vrijwilliger maakt de vergelijking met Hitler waardoor hij de Indonesiërs gelijk stelt met de voormalig Duitse bezetter: “Redevoeringen tijdens het feest. Een sprak net als Hitler. Gebaren.”²⁹⁴

Het gebruik van guerrillatactieken wordt door sommige Nederlandse militairen gezien als zwakgebod. Twee dienstplichtige soldaten: “Wij onder der naam van matjan Batavia (tijger van Batavia) hebben de angst bij de bendes er in ze vluchten al voor wij er zijn.”²⁹⁵ Vannacht is er in de

²⁸⁸ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 6 november 1946.

²⁸⁹ Scagliola, *Last van de oorlog*, 70.

²⁹⁰ Bepaald type afweergeschut gebruikt op marineschepen.

²⁹¹ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 24 juli 1946.

²⁹² Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 16 november 1946.

²⁹³ Binnenveld, *Om de geest van Jan Soldaat*, 74-75

²⁹⁴ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 9 april 1947.

²⁹⁵ Dagboek J. van Noorloos (juni- oktober 1947) 24 augustus 1947.

Plantentuin weer een poging tot infiltratie door onze vijand ondernomen, maar door een schietpartij onzerzijds zijn er aan de kant van die 'sluipmoordenaars' enkele doden en gewonden gevallen. En hoewel onze jongens eigenlijk maar een beetje in het wilde weg hebben geschoten, nam de rest gauw de benen.” ²⁹⁶In de aanloop naar de eerste politionele actie is er ook een zekere onderschatting te bespeuren: *“De toestand spitst zich toe. Alles word in voorbereiding gebracht. Extra pompen voor de watervoorziening aangebracht. Een nieuw groot lichtaggregaat geplaatst en het kamp is 's nachts een zee van licht. Ons kamp wordt het uitgangspunt. We hebben verkenningspatrouille gelopen om het aanvalspad, een verrassing voor de tegenstanders die dit nooit zal vermoeden, te bestuderen.”*²⁹⁷

Volgens Scagliola wordt het eenzijdige vijandsbeeld naarmate er meer contact is met de lokale bevolking én de 'vijand', bijgesteld. Deze ontwikkeling heb ik ook in de door mij gebruikte dagboeken aangetroffen. Onwetendheid en onderschatting maken soms plaats voor begrip en bewondering. ²⁹⁸Een dienstplichtige vergelijkt het optreden van de Nederlandse soldaten met het Duitse leger tijdens de Tweede wereldoorlog. Tegelijk maakt hij de vergelijking tussen de ondergrondse en de Indische strijdgroepen en prijst hij het functioneren van de tegenstanders. *“Bij ondervragen van gevangen worden deze meermalen tot bloedens toe geslagen. Wij vormen een soort Duits bezettingsleger, alleen werkt de ondergrondse hier beter.”*²⁹⁹ *“We zijn niet meer opgewassen tegen de vijand in ons vak, tenminste als de wens zelf geen verliezen te lijden zo vooropstaat.”*³⁰⁰

4.3. Motivatie, moreel, moraal en ethiek.

In deze paragraaf zal ik de thema's 'motivatie en moreel' en 'moraal en ethiek' bespreken. Onder motivatie versta ik de wil en bereidheid om zich in te zetten voor het Nederlandse doel: herovering van de voormalige kolonie. Motivatie is essentieel voor het behouden van een goed moreel: geestelijke veerkracht, zelfvertrouwen of strijdlust. Wanneer het moreel hooggehouden werd, zorgde dit voor vertrouwen in de missie en optimisme onder de troepen. Andersom ook: wanneer men geen motivatie meer kan opbrengen, resulteert dit in daling van het moreel.

Motivatie en moreel gaan hand in hand met moraal, ofwel fatsoen, de heersende normen en waarden. Moraal is weer gekoppeld aan ethiek: wat is 'juist' en wat is 'onjuist'. In guerrillaoorlogen zoals in Nederlands-Indië kunnen ethische normen en waarden gemakkelijk

²⁹⁶ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 12 november 1946.

²⁹⁷ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 26 juni 1947.

²⁹⁸ Scagliola, *Last van de oorlog*, 70-71.

²⁹⁹ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 11 september 1947.

³⁰⁰ Dagboek B. Hoogstraten, 2^e deel (juli 1948-mei 1949) 23 juli 1948.

vervagen. Excessief geweld kan in dit soort conflicten worden ingezet in de hoop de strijd definitief te beslissen.³⁰¹ Pas lang na afloop van de dekolonisatieperiode is er veel aandacht geweest voor het ontbreken van ethiek onder soldaten. In 1969 sprak veteraan Hueting openlijk over door Nederlanders begane oorlogsmisdaden. Hiervoor waren uitspraken over eventuele misdaden een taboe. Na de openbaringen van Hueting was Nederland in shock. Door onzekerheid over de omvang van de excessen, werd iedere Indië-veteranen extreem en nodeloos geweld verweten. Uiteindelijk leidde de kritiek in 1969 tot het opstellen van de Excessennota.³⁰² Het eerste thema 'motivatie en moreel' handelt dus meer de geestelijke toestand, terwijl het tweede thema 'moraal en ethiek' meer betrekking heeft op de juistheid van handelen van de soldaten.

4.3.1. Motivatie en moraal

In het geval van motivatie is een duidelijk tweedeling zichtbaar tussen de oorlogsvrijwilligers en de dienstplichtige militairen. De eerste vrijwilligers hadden zich in 1944 aangemeld. Hun drijfveren waren in eerste instantie idealistisch: het voorzetten van de strijd tegen het fascisme. Na de Japanse capitulatie bleek echter snel dat de vrijwilligers zouden worden ingezet in Nederlands-Indië. *"En de "kleine jongen", de oproep van zijn Vaderland getrouw, is op weg naar Indië, om de belangen van voornoemd Vaderland te behartigen."*³⁰³ De vrijwilligers die zich na augustus 1945 aanmeldden hadden daarom veel minder patriotistische overwegingen. Zij gaven aan dat zij eerder in dienst traden vanwege het salaris of de zucht naar avontuur. Uit een onderzoek van een keuringsarts bleek dat voor nog geen 1 op de vijf vrijwilligers, de bevrijding van Indië motief voor aanmelding was.³⁰⁴ Een sterk punt van de oorlogsvrijwilligers was hun gevoel van eenheid. De jongemannen kwamen overwegend uit dezelfde streek en vormden zogenaamde 'streekbataljons'.³⁰⁵

De dienstplichtige soldaten daarentegen waren veel minder gemotiveerd om zich in te zetten voor de Nederlandse zaak. Onwillende dienstplichtigen stemden schoorvoetend in uit angst voor hoge straffen, maar soms doken ze onder of deserteerden: het ongeoorloofd verlaten van het leger. Naar schatting zijn in de periode 1946-1950 ruim 1500 Nederlandse soldaten voor de Krijgsraad wegens desertie verschenen. Nog eens 1909 tekenende bezwaar aan op grond van gewetensbezwaren. Vooral de eerste transporten dienstplichtigen vertrokken onder luid protest. Treinen, die de militairen naar de schepen vervoerden, waren beklad met leuzen als 'Vleestransport

³⁰¹ Binnenveld, *Om de geest van Jan Soldaat*, 74-75.

³⁰² Scagliola, *Last van de oorlog*, 133-135.

³⁰³ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 18 juni 1946.

³⁰⁴ K. Bals en M. Gerritsen, *De Indonesië weigeraars*, (Amsterdam 1993) 11.

³⁰⁵ Scagliola, *Last van de oorlog*, 47-49.

Amsterdam-Batavia' of 'Waren we maar NSB-ers.'³⁰⁶ *"Ik was daar nauwelijks een beetje ingeburgerd toen het fatale bericht kwam dat ik voor mijn nummer in dienst moest. Op 6 en 7 feb. werd ik in Rotterdam helaas goed gekeurd en op 7 mei kwam ik onder de wapenen."*³⁰⁷

Na aankomst in Nederlands-Indië veranderde de negatieve instelling vaak niet. Een goed voorbeeld is deze vroege dienstplichtige die gedurende zijn hele diensttijd duidelijk moeite heeft met zijn aanwezigheid in Indië. *"Vanmiddag is de republiek Indonesië erkent. Ik ziet er nog een flink rotzaakje in. Waarom zit ik in dit kankerland? Enfin zolang ze ons met rust laten vind ik het best."*³⁰⁸ *"Vandaag is het twee jaar geleden dat de Duitse razzia begonnen. Maar het systeem heeft toch goed gewerkt, want nu ben ik de sigaar! Wat moet ik in dit kankerland?"*³⁰⁹ *"1 jaar geleden dat we uit Holland vertrokken. HOE LANG NOG???"*³¹⁰

Ook vroegen dienstplichtigen zich, in tegenstelling tot de vrijwilligers, ook vaker af wanneer zij gedemobiliseerd zouden worden. *"Mijn verjaardag. De tweede in Indië. Zou het de laatste zijn?? We hebben goede hoop voor Kerstmis dit jaar thuis te zijn."*³¹¹ *"Tevens is het vandaag de grote dag dat mijn moeder jarig is. Zullen we het volgend jaar weer met z'n allen vieren?"*³¹² Hoewel de dienstplichtigen in eerste instantie een dienstverband van een jaar aangingen, zouden velen voor ruim twee jaar in Indië verblijven.³¹³ Onduidelijkheid over demobilisatie en een langere diensttijd dan afgesproken maakt de angst in het volgende fragment niet ongegrond: *"De laatste tijd gaan er geruchten over Nieuw Guinea. Zullen wij daar nog naar toe moeten?"*³¹⁴

Een hoog moreel zou van doorslaggevende waarde kunnen zijn, gezien het karakter van de strijd. In guerrillaoorlogen, zoals in Nederlands-Indië zouden (moderne) wapens en numerieke meerderheden ondergeschikt zijn aan mentale veerkracht en strijdlust van de troepen.³¹⁵ Het belang van een hoog moreel onder de soldaten werd ook erkent door de legerleiding. Een dalend moreel zou echter betekenen dat onder de soldaten niet meer werd geloofd in de juistheid van de missie. Het was dus zaak het moreel hoog te houden. Daarom werd van hoger hand het moreel dan ook met enige regelmaat gepeild. Desondanks werd er geen eenduidige definitie voor het begrip

³⁰⁶ B. Dankbaar, 'Dienstweigering en desertie tijdens de oorlog met Indonesië 1945-1950.' in: J. Giele (red) *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1977* (Nijmegen 1977) 341-366, aldaar 341-353.

³⁰⁷ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) introductie.

³⁰⁸ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 5 november 1946.

³⁰⁹ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 10 november 1946.

³¹⁰ Dagboek J. Keemick (oktober 1946-april 1948) 27 september 1947.

³¹¹ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1946) 1 april 1948.

³¹² Dagboek de Gunst (oktober 1948-juni 1950) 7 november 1948.

³¹³ Scalgola, *Last van de oorlog*, 50-54.

³¹⁴ Dagboek de Gunst (oktober 1948-juni 1950) 29 december 1949.

³¹⁵ Binnenveld, *Om de geest van Jan Soldaat*, 70-72.

gehanteerd. Ook waren er geen standaard maatstaven waarlangs gemeten werd. Artsen lazen bijvoorbeeld het moreel af aan de hand van de fysieke gezondheid en gevechtswaarde van een soldaat.³¹⁶

Behalve in de voorlichtingsliteratuur probeerde de legerleiding ter plaatse het moreel hoog te houden door onder andere de soldaten persoonlijk toe te spreken: *“Onze regiments Commandant Lt. Kol. Zanino tekent hierbij nog aan dat wij kunnen zien dat het medeleven van onze collega’s in Holland zeer groot is en dat hieruit weer duidelijk te zien is, dat alle ogen in Holland op ons gericht zijn. Laat dit een aansporing zijn voor ons allen om ons best te doen. Waar een wil is, is een weg.”*³¹⁷ Of er werd een telegram van hoger hand voorgelezen aan de troepen: *“Het lot heeft gewild, dat gij in actie moest komen met het Kerstfeest reeds in zicht. Hoewel thans nu zoveel van U wordt gevergd, weet ik dat u momenten zult vinden, waarin Uw hart en gedachten zich toch op Uw ouderlijk huis, Uw gezin, Uw dierbaren zullen richten. Daarom kan ik U vragen, de Kerstgedachte hoog te houden. Het is mijn hartelijke Kerstwens voor U dat dit Kerstfeest voor U, in de huidige omstandigheden het teken mag zijn, waaruit gij kracht put voor het volvoeren van Uw opdracht, tot de schone taak: De vrede te brengen in Indië.”*³¹⁸ Aanvankelijk is het moreel goed. De Nederlandse soldaten hadden werkelijk de overtuiging dat zij rust en orde zouden brengen in Nederlands-Indië.³¹⁹ Een vrijwilliger schrijft op de vooravond van de eerste politionele actie: *“We waren allen overtuigd dat dit het beste was en daardoor de mensen eindelijk eens orde en vrede te brengen...”*³²⁰ Ook onder de dienstplichtigen heerst aanvankelijk een goed moreel: *“s’ Middags om 4 uur stond alles klaar om te starten. Onder een druilerige regen vertrokken ze, maar er heerste een goede geest onder de jongens.”*³²¹ *“... wij om zes uur weer in ons gebouw, net gegeten toen er weer enkele personen op ons gebouw schoten, die na mortier vuren en enkele handgranaten de vlucht nemen, het was voor ons weer een mooie dag prachtige natuur zagen wij en hadden het nodige vuurwerk, een dag die nog lang in ons geheugen blijven zal.”*³²² Ook wordt de noodzaak van de Nederlandse aanwezigheid voor de politionele actie ten behoeven van de lokale bevolking expliciet uitgesproken. *“Het leger op z’n smalst! Zit je achter een rampokker of T.N.I patrouille aan, dan mag je niet meer over de demarcatielijn. Wat denkt de bevolking hiervan?”*³²³

³¹⁶ Imandt, *De ‘onverbloemde’ waarheid*, 85-86.

³¹⁷ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1946) 21 december 1946.

³¹⁸ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1949) 31 december 1948.

³¹⁹ Tevens kan worden aangenomen dat het moreel onder de Indonesische milities hoog is. Zonder de overtuiging dat men de huidige situatie kan veranderen heeft het immers geen zin om een opstand jegens het bestaande regime te beginnen. (Binnenveld, *Om de geest van Jan Soldaat*, 72.)

³²⁰ Dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948) 16 juli-21 juli 1947.

³²¹ Dagboek H. van der Sluis, (oktober 1946-december 1946) 22 januari 1947.

³²² Dagboek J. van Noorloos (juni-oktober 1947) 27 augustus 1947.

³²³ Dagboek B. Hoogstraten, 1^e deel (oktober 1946-juni 1948) 31 maart 1947.

Maar mate een guerrillastrijd voortduurt, is er echter een verschil zichtbaar met betrekking tot het moreel tussen guerrillalimities en regeringstroepen. Zelfs het kleinste succes betekent voor de guerrilla's een verhoging van het strijdlust, terwijl bij de regeringstroepen dit doorgaans niet het geval is. Daar kan een serie overwinningen zelfs zorgen voor een daling van het moreel omdat de strijd nog (steeds) niet is beslist. In de beleving van de militair kunnen deze successen zelfs worden teruggebracht tot een aaneenschakeling van zinloze gebeurtenissen.³²⁴ Deze tendens is ook merkbaar bij de soldaten in Nederlands-Indië. Een aantal maanden na de eerste politionele actie daalt het moreel, ondanks dat er enkele successen zijn geboekt. Met name het stopzetten van de actie en het uiteindelijk op niets uitdraaien van de actie trekt een zware wissel op de gemoedstoestand van de troepen. Daarbij kwamen factoren als toenemende spanningen, zowel onderling als tussen de Nederlanders en de Indonesiërs, slecht voedsel, verveling, moeilijk terrein en geen vooruitzicht op demobilisatie.³²⁵ *“Die zijn op de wagen beschoten. Zo gaat het door. Elke dag vallen er. En waarom en waarvoor? Zo vragen wij ons af.”*³²⁶

Bij de meeste eenheden daalde het moreel nogmaals onder de ontwikkelingen na twee mislukte acties. Uitzichtloosheid en sleur vierde hoogtij. De inspanningen die veel indruk hadden gemaakt op de jongemannen, waren niet erg succesvol geweest. Desondanks waren de verantwoordelijkheden groter geworden. Het te controleren gebied was na de tweede politionele actie wederom uitgebreid. Behalve mentaal raakten de soldaten hierdoor ook fysiek uitgeput. Het tropische klimaat en slechte voeding droegen hier aan bij. Tot slot liet het materieel ook te wensen over. Veel voertuigen waren na twee jaar intensief gebruik aan vervanging toe en ook werd munitie schaarser.³²⁷

4.3.2. Moraal en ethiek.

De dalende moraal en het daaruit vloeiende gedrag van de soldaten is lange tijd onbespreekbaar geweest. Pas eind jaren '60 is hier verandering in gekomen met het opstellen van de Excessennota.³²⁸ Slechts één auteur maakt in zijn dagboek een opmerking over de vraag of optreden van de Nederlandse militairen wel ethisch verantwoord is. *“Hard optreden is niet altijd prettig. Hiervan is een voorbeeld o.a. op 7 januari. Eén van die spionerende baboes, zwaar geslachtsziek, had o.a. tot taak Hollandse militairen te verleiden, die dan ook ziek zouden worden. Deze ‘strijdmethod’ werd reeds eerder toegepast. Maar zij wist nauwkeurig de ronde die de bende*

³²⁴ Binnenveld, *Om de geest van Jan Soldaat*, 73.

³²⁵ Schulten e.a, *1 Divisie '7 December'*, 35-39.

³²⁶ Dagboek H. van der Sluis (oktober 1946-december 1946) 30 november 1947.

³²⁷ C.M. Schulten, H.L. Zwitser en J. Hoffenaar, (red), *1 Divisie '7 december'* (Amsterdam 1996) 106-107.

³²⁸ Scagliola, *Last van de oorlog*, 133-135.

*zou lopen, doch weigerde te spreken. Zoiets is van urgent belang en ik heb die vrouw geslagen... Nu is er natuurlijk de gewetensvraag of ik die vrouw had mogen slaan of niet? Moreel niet. Effectief was het wel.*³²⁹ De dekolonisatiestrijd was geen open oorlog maar er gebruik werd gemaakt van guerrillatactieken, scherpschutters in hinderlagen en boobytraps. Frustratie over de tactieken van de vijand maar ook door de onzichtbaarheid en onduidelijkheid van en rond de vijand konden ethische principes vervagen.³³⁰ Het risico dat het geweld om zou slaan in excessief geweld was sterk aanwezig. Van Doorn en Hendrix maken een duidelijk onderscheid tussen geweld en excessief geweld. Volgens hen is militair geweld per definitie genormeerd en onlosmakelijk aan oorlog verbonden. Het leger is immers een geweld producerende organisatie. Hierdoor worden overschrijdingen van genormeerd geweld aanwijsbaar. Er is dus altijd een punt waarop normatief geweld omslaat in excessief geweld.³³¹ *“Is dit volk gelijkwaardig? Hollandse militairen, die onder Duitse druk hebben gestaan, komen ook tot excessen. B.v. Bij het Brgd. reserve peloton van Feddema is het volgende voorgekomen: 1. een gevangengenomen pelopper werd vier maal de boom ingestuurd om klappers te halen. Hij werd bedankt en doodgeschoten. 2. Een foute Hadji, met het bekende witte mutje op, moest klappers halen. De man was tamelijk oud. Toen hij na veel moeite in de boom zat, wilde een jongen op hem schieten, want het witte mutsje was zo’n mooi doel. Dit is toch te knots.”*³³² Maar niet iedereen heeft dit inzicht. *“Feddema is volkomen ongecompliceerd. Hij heeft de gewilde houding aangenomen van iemand die heel zuur is en doodt en brandt zonder gevoelens. Bruikbaar als je hem in de die waan laat.*³³³

Desondanks was de legerleiding in sommige gevallen zich wel bewust van het gevaar dat geweld kon escaleren. *“Praatje van de overste over een zeer moeilijk en gevaarlijk onderwerp n.l. het noodgedwongen loslaten van ethische normen. De harde maatregelen waarmee wij soms inderdaad optreden, druist wel eens tegen menselijke gevoelens in, maar het is noodzakelijk. Aan de andere kant heeft hij volkomen gelijk, dat het niet buiten zekere grenzen mag gaan.”*³³⁴ Uit het citaat spreekt vooral rechtvaardiging. Er is sprake van ‘situatiedwang’ waarbij de verantwoordelijkheid voor het overschrijven van gewelddnormen bij de tegenstanders wordt gelegd. Niet het eigen optreden maar het handelen van de vijand dwingt de militairen hard op te treden.³³⁵

4.4 Conclusie.

³²⁹ Dagboek B. Hoogstraten 2^e deel (juli 1948-mei 1949) 13 januari 1949.

³³⁰ Binnenveld, *Om de geest van Jan Soldaat*, 74-77.

³³¹ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 171-172.

³³² Dagboek B. Hoogstraten, 2^e deel (juli 1948-mei 1949) 13 januari 1949.

³³³ Dagboek B. Hoogstraten, 2^e deel (juli 1948-mei 1949) 1 februari 1949.

³³⁴ Dagboek B. Hoogstraten, 2^e deel (juli 1948-mei 1949) 19 januari 1949.

³³⁵ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 177.

Over de thema's 'politiek bewustzijn', 'vijandsbeeld', 'motivatie en moreel' en 'moraal en ethiek' is het lastig een eenduidig beeld te scheppen omdat er veel persoonlijke factoren meespelen. Maar wel heb ik een aantal grote lijnen kunnen ontdekken. Ten eerste kan ik met betrekking tot het 'politieke bewustzijn' tot een tweetal conclusies komen. Allereerst het feit dat de soldaten goed werden geïnformeerd over de stand van zaken. Ondanks de chaos en grote onzekerheid waarin de soldaten leefden, waren ze goed op de hoogte van de belangrijkste politieke ontwikkelingen. En ten tweede dat in de dagboeken van de vrijwilligers over het algemeen meer en uitgebreidere citaten te vinden zijn over politieke gebeurtenissen dan in de dagboeken van de dienstplichtigen. De dienstplichtigen reageren over het algemeen koeltjes of helemaal niet. Een verklaring hiervoor kan mijns inziens gevonden worden in het feit dat de vrijwilligers wellicht al meer politiek geëngageerd zijn dan de gemiddelde dienstplichtige gezien hun vrijwillige deelname. Desondanks zal dit maar voor een klein aantal vrijwilligers gelden, omdat het overgrote deel er minder idealistische motieven op nahield zoals de zucht naar avontuur of een vast inkomen.

Met betrekking tot het vijandsbeeld bevestigen mijn bevindingen grotendeels resultaten uit het onderzoek van Scagliola. In het begin van de dekolonisatieperiode is het vijandsbeeld als gevolg van onwetendheid en onzichtbaarheid van de vijand zelf negatief en is er weinig sympathie. Gaandeweg kwam er bij sommigen meer soms begrip en bewondering. In secundaire literatuur wordt deze verandering toegeschreven aan het intensieve en hartelijke contact met de lokale bevolking,³³⁶ maar deze ontwikkeling heb ik niet kunnen waarnemen in de door mij gebruikte dagboeken.

Binnen het laatste thema bevestigen mijn bevindingen eveneens de bestaande literatuur. Er is duidelijk een tweedeling zichtbaar tussen de aanwezigheid van drijfveren, idealistisch of niet, binnen de groep vrijwilligers en de afwezigheid van iedere motivatie bij de dienstplichtigen. Het moreel was bij aankomst in Nederlands-Indië over het algemeen goed, maar zwakt af naarmate het dekolonisatieproces voortduurde. Belangrijkste reden hiervoor is de door de vijand aangenomen guerrillatactiek. Hierdoor werden successen geminimaliseerd terwijl het vertrouwen bij de tegenstander groeide. Daarnaast zouden sleur en verveling, zoals in hoofdstuk twee beschreven, ook kunnen hebben bijgedragen aan een dalend moreel. Ondanks pogingen door de legerleiding om het moreel hoog te houden, daalde het vertrouwen in de missie. Slechts een soldaat maakt enkele opmerkingen over moraal en ethiek. Hieruit mag ik wellicht afleiden dat onder de gemiddelde soldaten populatie dit wellicht niet zo erg speelde.

³³⁶ Richardson en Moelker, 'Beeldvorming onder Nederlandse militairen over andere militairen in uitzendsituaties', 72-73.

Eindconclusie: een Nederlandse soldaat in Indië 1946-1950.

Het doel van deze Masterthesis was om een beeld van de diensttijd van een Nederlandse soldaat op Java gedurende de dekolonisatieperiode in Nederlands-Indië te vormen. Aan de hand van een negental thema's heb zeven, nog niet eerder gepubliceerde of voor onderzoek gebruikte dagboeken van Indië-soldaten gebruikt. Tevens heb ik gelet op ontwikkelingen die eventueel optraden naarmate het dekolonisatieconflict escaleerde. Mijn hoofdvraag luidde: hoe beschreven de Nederlandse soldaten tussen 1946 en 1950 gestationeerd op Java bepaalde aspecten van de diensttijd, te weten: 'de eerste indruk', 'levensomstandigheden', 'ontmoetingen met de lokale bevolking', 'man/vrouw-relaties', 'religieuze tradities', 'politiek bewustzijn', 'vijandsbeeld', 'motivatie en moreel' en 'moraal en ethiek' gedurende de politionele acties? En in hoeverre is er sprake van een ontwikkeling ten aanzien van deze thema's gedurende het dekolonisatieconflict? In de voorgaande hoofdstukken heb ik de thema's geclusterd behandeld en aan hand van citaten, ondersteund door secundaire literatuur per thema een beeld geschetst. In dit laatste hoofdstuk zal ik proberen deze clusters met elkaar te verbinden.

Na de reis van ongeveer vier weken kwamen de troepen aan in Batavia. De reis zelf wordt over het algemeen ervaren als saai en langdurig. Het enige hoogtepunt is de tussenstop in Port Said. Deze bevindingen corresponderen met de door mij gebruikte secundaire literatuur. Over de

eerste stappen op Indische bodem en dagbesteding heb ik geen literatuur gevonden. Mijn bevindingen zijn hierdoor een aanvulling op het bestaande corpus Indië-literatuur. Bij aankomst in Nederlands-Indië lijkt in eerste instantie de werkelijke reden van hun aanwezigheid niet door te dringen, de jongemannen zijn allemaal onder de indruk van het landschap, het klimaat en alles wat er maar te zien is. Maar zodra men de eerste wacht of patrouille moet lopen, beseffen de soldaten weldegelijk waarom zij in Indië aanwezig zijn. Het leven in 'de Oost' verschilde fundamenteel met het leven in Nederland, maar met enkele aanpassingen, vooral op het gebied van hygiëne kon men zich goed redden. Ziektes en zelfs de dood bleven echter altijd op de loer liggen. Een wezenlijk onderdeel van het dagelijks leven in Nederlands-Indië is verveling. Vaak gebeurde er dagenlang niets. Om de tijd te doden wordt er veel gesport, naar de bioscoop gegaan en wanneer de situatie het toeliet werden er ook excursies gemaakt.

Toch was de dreiging van eventueel gevaar heel reëel. Maar als gevolg van de tactiek van de tegenstander was er geen duidelijk front, maar belaagde de republikeinse troepen de Nederlandse soldaten met verrassingsaanvallen, boobytraps, mijnen en hinderlagen. De gevolgen van deze guerrillatactieken komen overeen met secundaire literatuur. Naast het ontbreken van een duidelijk front is een tweede consequentie van deze tactiek een onduidelijk vijandsbeeld. De scheidslijn tussen 'vriend' en 'vijand' was vaag. In de voorlichtingsliteratuur wordt gesproken van 'kwaadwillende elementen' binnen een welwillende samenleving, maar in praktijk was de situatie niet zo eenvoudig. Behalve dat er weinig fysieke kenmerken aan de tegenstander waren te ontdekken zoals een uniform, bleef de vijand ook onzichtbaar door de gekozen guerrillatactiek. Wel veranderd de houding ten aanzien van de 'vijand' gedurende de dekolonisatieperiode. Aanvankelijk is er weinig respect maar vooral veel onwetendheid over 'de vijand'. Als gevolg hiervan soldaten gebruikten dan ook dehumaniserende termen als 'extremisten' of 'rampokkers' om hun tegenstanders te benoemen. Maar langzaam ontstaat er meer sympathie onder de soldaten voor de vijand. Volgens de literatuur is dit te wijten aan intensief contact met de lokale bevolking.³³⁷ Hoewel ik de verzachting ten aanzien van de vijand wel heb waargenomen in de dagboeken, kan ik dit niet koppelen aan contact met de lokale bevolking.

Een derde gevolg van de guerrillatactieken is een dalende motivatie en moreel onder de troepen. In eerste instantie hebben de oorlogsvrijwilligers meer motivatie om zich in te zetten voor de Nederlandse zaak dan de dienstplichtigen. Maar ondanks dat er aanvankelijk successen worden geboekt, leidden de overwinningen niet tot het gewenste eindresultaat: het vreedzaam en onder Nederlandse condities dekoloniseren van Nederlands-Indië. Het gevolg is dat de missie door de

³³⁷ Richardson en Moelker, 'Beeldvorming onder Nederlandse militairen over andere militairen in uitzendsituaties', 72-73.

soldaten als uitzichtloos en bovenal kansloos gezien wordt. De mentale neergang zou ook nog eens versterkt kunnen worden door verveling en fysieke aftakeling als gevolg van bijvoorbeeld slecht eten of ziekte. Een mogelijk gevolg van het dalende moreel is het verlies van ethiek. Deze ontwikkeling heb ik niet waargenomen in de dagboeken, maar wel constateer ik dat de legerleiding zich hiervan bewust was en heeft geprobeerd de moraal hoog te houden.

Het contact met de lokale bevolking was voor de soldaten een belangrijk meetpunt. Een goede relatie verantwoordde hun aanwezigheid en de juistheid van hun missie. Maar naarmate het conflict escaleert, neemt de welwillendheid van de lokale bevolking af. Scagliola wijt deze ontwikkeling aan het opportunisme van de lokale bevolking, dat samenwerking met de Nederlandse militairen gebruikte als overlevingsstrategie.³³⁸ Deze ontwikkeling neem ik ook waar in de door mij gebruikte dagboeken: wanneer de Nederlandse troepen de overhand verliezen is er geen enkele positieve aantekening over de lokale bevolking meer te vinden. De relatie tussen de Chinese gemeenschap en de soldaten is in de secundaire literatuur onderbelicht. Mijn conclusie ten aanzien van deze relaties is dan ook volledig gebaseerd op eigen bevindingen. Door de economische positie van de Chinezen ontstaat er een symbiotische relatie tussen de gemeenschap en de soldaten die gedurende het conflict stabiel blijft. De omgang met lokale vrouwen bestond uit grofweg twee soorten relaties: een 'zakelijke-' (maar wel ongelijk en afhankelijk) en een 'liefdes' relaties, waarbij ik de gang naar prostituees onder een zakelijke relatie schaar. Deze vormen van relaties tussen Europese mannen en lokale vrouwen bestonden al ver voor het dekolonisatieconflict en worden dan ook niet verwonderlijk voortgezet in de periode 1946-1949. Overigens waren deze categorieën niet strikt, soms groeide er uit een zakelijke relatie een liefdesrelatie. Hoewel er uit de dagboeken blijkt dat er een zekere taboe op de amoureuze omgang met lokale vrouwen rustte, waren interculturele relaties niet ongewoon.

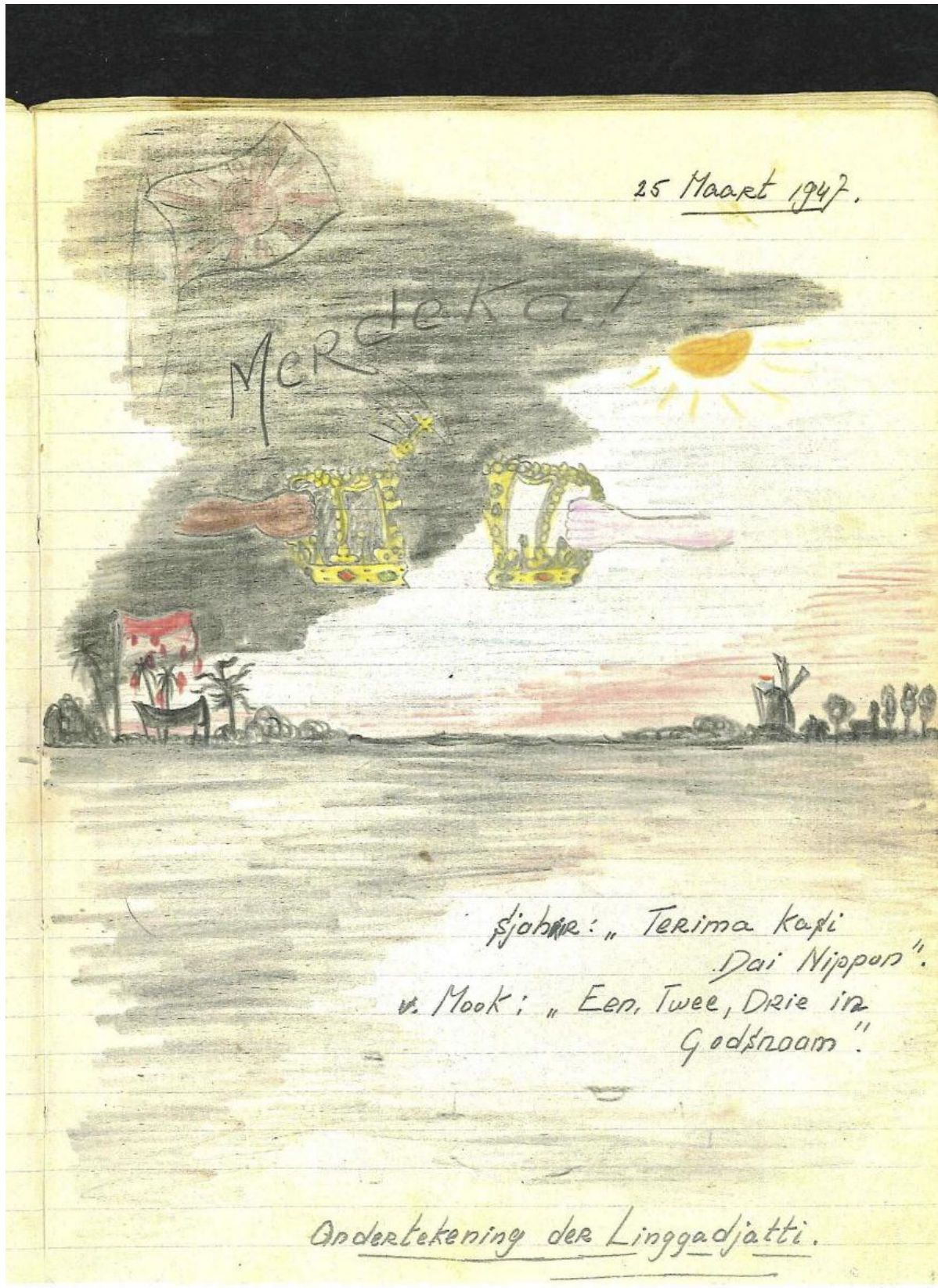
Tot slot nog enkele conclusies met betrekking tot de thema's 'religieuze tradities' en 'politiek bewustzijn'. Met betrekking tot de religieuze tradities kan ik weinig aantekeningen vinden. Enerzijds concludeer ik dan ook dat dit onderdeel van de lokale cultuur de soldaten weinig kon boeien. Anderzijds zou deze desinteresse kunnen zijn ingegeven door de voorlichtingsliteratuur, die adviseert de lokale religie te respecteren en met rust te laten. Maar op basis van mijn weinige bevindingen kan ik hier echter geen sluitende uitspraken over doen. Opvallend is wel dat een auteur juist die twee kenmerken aanstipt waarmee de 'Aziatische islam' zich onderscheidt van de 'Arabische islam': syncretisme en mystiek. Ten slotte waren is kan ik concluderen dat de soldaten over het algemeen goed op de hoogte waren van de politieke besluitvorming. Opvallend is dat de

³³⁸ Scagliola, *Last van de oorlog*, 60-63.

vrijwilligers vaker en meer uitgebreider aantekeningen maken over politieke beslissingen dan dienstplichtigen.

Bij al deze bevindingen moeten wel enkele kanttekeningen geplaatst worden. Ten eerste is het onderzochte aantal dagboeken te klein om algemene uitspraken doen. Hiervoor zou een groter corpus, dat wel beschikbaar is maar slecht gearhiveerd, moeten worden onderzocht. De dagboeken zouden een waardevolle aanwinst zijn in het veld van de veteranenstudies zijn, omdat de egodocumenten wellicht een beter gedateerd tijdsbeeld schetsen dan bijvoorbeeld 'oral history'. Daarnaast zijn de lokale en temporele verschillen groot, ondanks dat ik dit heb geprobeerd te begrenzen door alleen dagboeken uit Java te nemen. Desalniettemin denk ik dat al het voorgaande een kleurrijke aanvulling vormt van de meer politiek en militair georiënteerde bestaande literatuur en de noodzaak tot het onderzoeken van de onderbelichte Indië-dagboeken duidelijk maakt.

Bijlage 1

Illustratie uit dagboek M. De Ruijter (juli 1946-maart 1948), 25 maart 1947.

Bibliografie

Primaire bronnen:

Dagboeken:

Gunst, van der, (november 1948- mei 1950) inv. nr. 177657 Legermuseum Delft

Hazenkamp, F., *Uit het dagboek van F. Hazenkamp* (Nieuwegein 1994)

Hoogstraten, B., (oktober 1946- mei 1949) inv. nr. 057/Losse stukken/5461
NIMH Den Haag

Keemick, J., (oktober 1946- december 1949) inv. nr. 262772 Legermuseum Delft

Noorloos, van, J., (juni 1947-oktober 1947) inv. nr. Onbekend, nog niet gearhiveerd NIMH Den Haag

Ruijter, de, M., (juli 1946 – maart 1948) inv. nr. Onbekend, nog niet gearhiveerd NIMH Den Haag

Sluis, Van Der, H., (oktober 1946-december 1949) Inv. nr. 057/Losse stukken/5410 NIMH Den Haag

Peters, W.M.M, (januari 1948- maart 1948) inv. nr. 262576 Collectie Legermuseum Delft.

Voorlichtingsliteratuur:

Bakker, P., *Scheepspraet. Reisgids voor Nederlandse Militairen die gedurende de politionele acties naar Nederlands-Indië voeren.* (Amsterdam 2009, Heruitgave van origineel *Scheepspraet* uit 1947)

Marsman en Stroink, *Omgangsvormen, zeden en gewoonten op Java.* (Surabaya ca. 1945)

Legervoorlichtingsdienst, 'Wapenbroeders, een uitgave van en voor de strijdkrachten in Nederlandsch-Indië.' Jaargang 1 (Batavia 1947).

Legercontact (red), 'Het land waar wij nu leven' in: *Wapenbroeders. Uitgave van en voor de Nederlandsche strijdkrachten in Ned. Indië*, 2^e jaargang (1948), no. 42, 16-17.

Legercontact (red), 'Het land waar wij nu leven' in: *Wapenbroeders. Uitgave van en voor de Nederlandsche strijdkrachten in Ned. Indië*, 2^e jaargang (1948), no. 45, 15-18.

Legercontact (red), 'Het land waar wij nu leven' in: *Wapenbroeders. Uitgave van en voor de Nederlandsche strijdkrachten in Ned. Indië*, 2^e jaargang (1948), no. 43, 15-17.

Legervoorlichtingsdienst, *Welkom mannen!* (Den Haag ca. 1947)

Legervoorlichtingsdienst, *Onze taak overzee.* (Den Haag 1947)

Secundaire literatuur:

Anscher ten, C.A.J., J.G.A Leijh en J.R Schoenmaker, 'Personeelsbeleid binnen de krijgsmacht' in E.R. Muller e.a (red) *Krijgsmacht studies over de organisatie en het optreden*. (2004) 443-479

Baay, R., *De njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië*. (Amsterdam 2008)

Bals K. en M. Gerritsen, *De Indonesië weigeraars*. (Amsterdam 1993)

Bergh, van den, H., S. Scagliola en F. Wester (red.) *Wat veteranen vertellen. Verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties*. (Amsterdam 2010)

Binnenveld, H., *Om de geest van Jan Soldaat. Beknopte geschiedenis van de militaire psychiatrie*. (Rotterdam 1995)

Buiter, H., *Nederlands-Indië (1830-1949). Een kolonie in ontwikkeling* (Utrecht 1993)

Bossenbroek, M., e.a. (red), *Het weerzien met Indië. Het beeld van tempo doeloe*. (Zwolle 1996)

Bossenbroek, M. e.a. (red), *Weerzien met Indië*. Bundeling van 52 tijdschriften (Zwolle 1994)

Costello, J., *Love, sex and war. Changing values, 1939-1945*. (Londen 1985)

Dankbaar, B., 'Dienstweigering en desertie tijdens de oorlog met Indonesië 1945-1950.' in: J. Giele (red) *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1977*. (Nijmegen 1977) 341-366

Dekker, R., 'De erfenis van Jacques Presser: waardering en gebruik van egodocumenten in geschiedwetenschap', in *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, vol 29, nr. 1 (2002) 13-37.

Delacroix, H., *Indië herinnerd en beschouwd, sociale geschiedenis van een kolonie. (1930-(1957)* (Amsterdam 1997)

Doel, van den, H.W. *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*. (Amsterdam 1996)

Doorn, van, J.A.A. *De laatste eeuw Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*. (Amsterdam 1994)

Doorn, van, J.A.A. en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld. Over het Nederlands/Indisch/Indonesisch conflict*. (Rotterdam 1970)

Geertz, C., *The religion of Java*. (Chicago 1960)

Glissenaar, F., *Indië verloren, ramspoed geboren*. (Hilversum 2003)

Goor, van, J., *Indië/Indonesië. Van kolonie tot natie*. (Utrecht 1987)

Groen P.H.H., en D.W. Staat, *Inzet in Nederlands-Indië 1945-1950*. (Amsterdam 1992)

Groot, O., *Het leger boek*. (Den Haag 2011)

Hanswijck de Jonge, van, H.A.G.J.P., *Troepentransport naar Nederlands-Indië 1946-1950*. (Bussum 1981)

Hoek, Van der, J., 'Geen haat, maar afkeer' Japanse kampbewakers in de ogen van geïnterneerden in Nederlands-Indië. Een vergelijking van dagboeken, memoires en interviews. (Masterscriptie Rotterdam 2006)

Heijboer, P., *De Politionele Acties. De strijd om 'Indië' 1945/1949*. (Haarlem 1979)

Houben, V., 'Southeast Asia and Islam', in: *Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 588, Islam: Enduring Myths and Changing Realities*. (2003) 149-170

Huisman, M. *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt 1850-1918*. (Rotterdam 2008)

Imandt, F., 'De onverbloemde waarheid?' *Interne legervoortlichting met betrekking tot Indonesië 1945-1950, en de relatie tot moreel*. (Doctoraalscriptie Rotterdam 1988)

Klooster, H.A.J., 'De dekolonisatie van Nederlands-Indië in belletristiek en egodocumenten,' in R. Baay e.a (red) *Indische Letteren. Tijdschrift van de Werkgroep Indisch-Nederlandse letterkunde*. 11^e jaargang, nr. 1 (1996) 57-73

Kok, R., E. Somers en L. Sweers, *Koloniale oorlog 1945-1949. Van Indië naar Indonesië*. (Amsterdam 2009)

Lafeber, C.V., *Met klewang en knuppel. Vierhonderd jaar Nederlands- Indonesische betrekkingen*. (Goirle 2000)

Lucas, N., 'Trouwverbod, inlandse huishoudsters en Europese vrouwen. Het concubinaat in de planterswereld aan Sumatra's Oostkust 1860-1940.' In J. Reys, red *Vrouwen in de Nederlandse koloniën*. (Nijmegen 1986) 78-97

Meijer, M., *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. (Amsterdam 1996)

Mills, S., *Discourse*. (New York 1997)

Petros, G., e.a. 'HIV/AIDS and 'othering' in South Africa: The blame goes on.' In: *Culture, Health and Sexuality*, vol 34, no.1 (Oxford 2006) 67-77

Raben, R., 'Geweld tijdens de dekolonisatieperiode. Indonesië erfde een ontregelde samenleving.' in *Historisch Nieuwsblad* nr. 5 (2008) online geraadpleegd via: http://www.historischnieuwsblad.nl/00/hn/nl/162/artikel/10670/Geweld_tijdens_de_onafhankelijkheidsstrijd.html

Richardson R., en R. Moelker, 'Beeldvorming onder Nederlandse militairen over andere militairen in uitzendsituaties', in H. Van den Berg, F. Wester, en S. Scagliola, *Wat veteranen vertellen*. (Amsterdam 2010) 65-82

Said, E.W., *Orientalism*. (New York 1978)

Scagliola, S., *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking*. (Amsterdam 2002)

Schulten, C.M., H.L. Zwitser en J. Hoffenaar, (red), *1 Divisie '7 december'*. (Amsterdam 1996)

Siertsema, B., *Uit de diepten. Nederlandse egodocumenten over de nazi concentratiekampen*. (Vught 2007)

Stichting het Veteraneninstituut, *Factsheet 18: veteranenstatus*. (Doorn 2008)

Stichting het Veteraneninstituut, *Handboek Veteraan.*, (Doorn 2010)

Tosh, J., *The pursuit of History. Aims, methods and new directions in the study of modern history*. (Harlow 1984)

Websites:

Algemeen:

Website VOC-kenniscentrum KITLV, <http://voc-kenniscentrum.nl/>

Website Geheugen van Nederland, www.geheugenvannederland.nl

Kaarten:

Website Koninklijk Rotterdamsche Lloyd Museum www.krlmuseum.nl

Website Nederlandse Vereniging Postzegelverzamelaars Nijmegen. www.nvpnijmegen.nl.